

ÇUKUR-OVA TARİHİNE DÂİR ARAŞTIRMALAR

(FETİHTEN XVI. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINA KADAR)

Faruk SÜMER

Bu yazıda "Çukur - Ova" adıyla Mersin'den İskenderun'a kadar olan bölge kastedilmektedir. Bu isme ilk defa olarak XV. yüzyıla ait türkçe ve arabça eserlerde rastgelinmektedir. Yine bu yazıdaki "Çukur - Ova Tarihi" sözü ile de işaret edilen bölgenin Türk devri ifade edilmektedir. Türkler'den önceki zamanlar için oraya eskidenberi Kilikya denilmekte idi. Bu bölge hemen bütün tarih boyunca tabii, iktisadî, kavmî ve siyasî bakımlardan bir bütün teşkil etmiştir.

Çukur-Ova tarihi hakkında elimizde ilmî olarak vasflanabilecek umumî bir eser olmadığı gibi, bu tarihin mahdut bir devrini veya mühim bir meselesini ele alan herhangi bir inceleme yazısı da - eğer aldanmıyorsam - mevcut değildir. Bu, gerçekten hayret edilecek bir husustur. Çünkü bu bölgenin, Türkiyenin birçok bölgelerine nazaran, daha ilgi çekici bir tarihi vardır. Bölgenin fethi ve türkleşmesi, başta Ramazan oğulları olmak üzere, bölgede hüküm süren aileler, siyasî hüviyetleriyle tarihimizde, kendilerine has şiir ve türküleriyle de halk edebiyatımızda tanınmış olan Varsaklar, Medreseli ve Celâli isyanları, Türkmen ve Yörük aşiretlerinin bu bölgeye göçleri ve buradaki yaşayışları, hâtıraları halk şiirinde bize kadar gelen derebeylik idaresi, Çukur - Ova tarihinin başlıca konularını teşkil eder. Bunlardan her birinin, incelenmeye değer, mühim konular oldukları meydandadır. Şiirleri aydınlarca da bilinen iki büyük halk şâiri, yani Karaca - Oğlan ile Dadal - Oğlu, bilindiği gibi, bu bölgeye mensupturlar. Birincisi o bölgedeki yerleşik halkın, ikincisi de hür ruhlu ve hayatiyet dolu Türkmenler'in duygularını aksettirirler. Bunlardan Câhiliyye devri şâirlerini hatırlatan Dadal - Oğlu'nun, şiirlerinin iyice anlaşılabilmesi için yaşadığı devrin tarihinin esaslı bir şekilde bilinmesi gerekir. Bütün bunlara ilâve olarak dikkate değer safhalar arzeden Çukur - Ova bölgesinin iktisadî tarihinin de incelenmesi gerektiğini söyleyelim.

Bu yazıda başlıca Çukur - Ova'nın fethine dâir, kaynaklara dayanılarak, yapılmış geniş bir hülasadan sonra orasının Üç - Oklu Türk boyları tarafından iskânı, Ramazan oğulları, Özer oğulları ve hattâ Doğançı oğulları'nın

(bu sonuncular Antakya bölgesinde bulunuyorlardı) siyasî faaliyetleriyle Varsaklar'ın tarihi ele alınmıştır. Adları sayılan ailelerin tarihlerine ait bilgiler (XVI. yüzyıla kadar) bir takım kayıtlardan ibaret olup, bunlar da sadece Suriye ve Mısır'da yazılmış, çoğu yazma olan arabça tarihlerde bulunuyor. Fakat bu kayıtlar o kadar az ve kifayetsizdir ki bunlar ile Ramazan oğulları'ndan beylik yapmış şahıslar için dahi itimad edilebilecek bir soy kütüğü yapmak mümkün olmuyor. Bu kayıtların kullanılabilmesi için Memlûk tarihinin iyi bilinmesi lâzım geleceği de tabiidir. Memlûk tarihine ait tetkiklerin bugünkü durumunda bu bilgiyi elde edebilmek için, mühim bir kısmı yazma olan, kaynaklara başvurmak zarureti vardır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış Cenâbî ve Âli'nin umumî tarihlerinde, Ramazan oğulları hakkındaki bahislerin ancak XVI. yüzyıla ait olan kısımları mühimdir. Çukur - Ova bölgesinin Osmanlı fethini takibeden yıllardaki kavmî durumuna ve Türk iskânına ait malzemeyi ise Osmanlı tahrir defterlerine borçluyuz. Bölgenin Türk devri ile ilgili tarihî coğrafyası da hiç incelenmemiştir. Halbuki bu husus konumuz için pek mühimdir. Bazı yöreler, kasabalar ve kaleler vardır ki bugün bunlar bilinmemektedir. Bu maksatla bölgede üç defa seyahat yapılmıştır *.

Çukur - Ova'nın XVI. yüzyıldan sonraki tarihi ancak arşiv vesikalarının ve kadı sicillerinin incelenmesi suretiyle yazılabilir. Bölgedeki Türk âbidelerine gelince, bunların bir çokları perişan ve harap bir durumdadır. İlgililerden bu âbidelerin tamir ve muhafazası için, daha fazla vakit geçirmeden, harekete geçmelerini rica ettiğimiz gibi, sanat tarihi mütehassıslarımızın da kendi sahaları bakımından bu eserler ile daha yakından meşgul olmalarını dileriz.

* Bu seyahatlarımda vâsita temini hususunda yardımlarını esirgemeyen Adana vilâyetinin dirayetli vâlisi sayın Mukadder Öztekin ile diğer idarecilerimize ve her türlü alâka ve yardımlarını gördüğüm, Çukur - Ova'nın değerli aydınlarından sayın avukat Cevdet Akçah'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÇUKUR - OVA BÖLGESİNİN FETHİ

Bilindiği gibi, eskiçağlarda ve Bizanslılar devrinde Çukur-Ova bölgesine Kilikya adı veriliyordu. Burası Emeviler zamanında İslâmlar tarafından tamamiyle fethedilerek uç (sugûr) beylerinin (âmiller) idaresine verilmişti. Tarsus'ta oturan bu uç beyleri Kinnesrin (Haleb yakınında) valilerine bağlı idiler. Abbasiler zamanında bu uç bölgesine de Orta-Asya'dan birçok Türk getirilerek yerleştirilmiştir. Bunlar bu uç âmillerinin merkezi olan Tarsus ile Misis, Anazarba ve Adana şehirlerinde oturuyorlardı. Bu Türkler aynı bölgede yerleşmiş olan diğer dindaşlarıyla birlikte sık sık Bizans topraklarına akınlarda bulunurlar veya Bizanslıların saldırılarına karşı bu İslâm uç'unu müdafaa ederlerdi. Bu uç beyleri çok defa mücahitlerin ileri gelenlerince kendi aralarından seçilirdi. Kendi adlarına para bastıran, emîr, melik ve hattâ sultan unvanlarını taşıyan bu uç beylerinden birçokları Türk idiler ki, bunların en tanınmışları şunlardır: Ebû Süleyman, Vâsıf, Fazl b. Karin, Ferec, Amaçur, Bilge-Çur, Yazmaz, Toğan oğlu Ahmed, Abû Sâbit, Burdu (Bardu?) oğlu Rüstem, Mûnis, Hakan, Kay oğlu Ahmed.

Fakat, Abbâsî imparatorluğunun zayıf bir duruma düşerek parçalanması üzerine Bizanslılar, Nikephor Phokas zamanında (963-969) islâmın bu uç bölgesini de tamamen zaptettiler. Buradaki halk göçmeye veya Hıristiyan olmaya mecbur edildi. Bizanslılar fethettikleri bu bölgeyi Selokya valiliğine (tem) bağladılar. Yalnız bu valiliğin merkezi Silifke'den Tarsus'a nakledildi¹.

1071 Malazkird savaşını takiben Anadolu'da yapılan fetihler esnasında Kilikya bölgesi de Türklerin eline geçti. M. H. Yinanç'a göre ² Kilikya bölgesi, Anadolu'nun fethini müteakip teşekkül eden 19 beylikten (emâret) birisi idi. Bununla beraber bu bölgenin kimin tarafından fethedildiği bilinmiyor.

1097 yılındaki I. Haçlı seferi neticesinde Kilikya da, bir çok bölgeler gibi, Türklerin eline geçti. 1097 güzünde Tancred'e ve Baudouin'in Ereğli'de

¹ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular devri, I. Anadolu'nun fethi*, İstanbul, 1944, s. 21.

² Aynı eser, s. 133.

diğer Haçlı başbuğlarından ayrılarak Kilikya'ya gelmeleri üzerine Tarsus, Adana ve Misis (Mamistra) Türk kuvvetleri tarafından boşaltıldı³. I. Haçlı seferinden Bizanslılar gibi Ermeniler de faydalandılar. Daha ziyade Toros dağlarında yaşayan Ermeniler ovaya indiler ve XII. yüzyılın başlarında Çukur - Ova'da bir devlet kurdular. Bu Ermeniler, buralara Doğu - Anadolu ve Âzerbaycan'dan - bilhassa Selçuklu istilası neticesinde - gelmişlerdi. Kilikya Ermeni devleti XII. yüzyılda, İç-İl'den Gâvur dağlarına kadar uzanan sahaya hâkim oldu; merkezi müstahkem Sis (bugünkü Kozan) şehri idi. Ermeni devletinin XII yüzyıl boyunca, unumiyetle, istiklâl içinde yaşaması, bu ülkenin bir taraftan aşılması güç dağlar, diğer taraftan denizle çevrilmesi gibi tabii engeller ile beraber bilhassa Türkler'in Anadolu'da Bizans ve Suriye'de Haçlılar ile devamlı ve çetin bir mücadele içinde bulunmalarından ileri gelmiştir. Ancak Bizans ve Haçlılar'ın kudretlerinin kırılmasından sonradır ki bu devlet Selçuklular'ın, sonra da Moğollar'ın tâbiyeti altına girmiş ve müteakiben vergi verdikleri Memlükler tarafından ortadan kaldırılmıştır.

XII. yüzyılın ikinci yarısında Ermeni baronlarından II. Rupen (1175-1187), ücret mukabilinde bir kısım Türkmenler'e Kilikya'da kışlamak müsaadesini vermişti. Fakat sonradan - belkide karışıklık çıkarmalarından dolayı - Rupen bu Türkmenler'e saldırarak onlardan bir kısmını öldürmüş, bir kısmını da tutsak almıştı. Hâdise, komşu İslâm devletlerinin alâkasız kalamıyacıkları derecede mühim idi. Bu sebeble, kırılı cezalandırmak için Selçuklu hükümdarı II. Kılıç - Arslan ile Selahaddin Eyyubî harekete geçtiler. Selahaddin, Kılıç-Arslan'a yardım için 1180 yazında Maraş tarafından Ermeni devleti topraklarına girdi. Selahaddin'e karşı koyamayacağını anlayan kırıl, Türk esirlerini serbest bırakacağını ve çok miktarda para vereceğini bildirerek barış istedi. Kırılın bu isteği kabul edilerek barış yapıldı.⁴ 1187'de 5000 kişilik bir Türkmen kitlesi Maraş tarafından Ermeni topraklarına girdi. Bu Türkmenler'in başında Rüstem Bey vardı. Türkmenler Sis'e kadar ilerlediler ise de Ermeni baronu Leon tarafından bozguna uğratıldılar ve hattâ Rüstem Bey de savaşta öldü.

Ermeni devleti, İzzeddin Keykâvus devrinde (1216 da) Selçuklular'a her yıl vergi vermeye başladı. Bundan başka harb zamanında da yardımcı asker gönderecek idi. İzzeddin Keykâvus'un halefi Alâeddin Keykubad

³ René Grousset, *Histoire des Croisades*, Paris, 1934, I, s. 44, 45, 49; Steven Runciman, a *History of the Crusades*, Cambridge, 1951, I, s. 196-202.

⁴ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, Kahire, 1301, XI, s. 211; *Süryani Mihâil, Vekâyinâme*, türkçe tercümesi H. D. Andreasyan, T. T. Kurumu (henüz basılmamıştır); Cem âleddin İbn Vâsıl, *Müferricu'l-kurûb*, yayımlayan Cem âleddin Şeyyâl, Kahire, 1957, II, s. 99-100.

(1220-1237) devrinde ise Ermeni devleti Selçuklular'ın tam bir tâbii durumuna düştü ve bu, Köse-Dağ savaşıma kadar devam etti.

Selçuklular'ın, Köse-Dağ savaşında (1243 yılında) Moğollar'a yenilmeleri ve onlara vergi vermek zorunda kalmaları üzerine, Ermeniler Türk tâbiyetini atıp Moğollarınkini kabul ettiler. Böylece onlar, Moğollar'ın himâyesinde Müslüman koşu devletlerin hücumlarından masûn, rahat bir hayat süreceklerini ümit ediyorlardı. Fakat çok geçmeden karşılarında hâmleri Moğollar'ı dahi yenilgilere uğratan Memlûkler'i buldular.

Kızılı (قزلي) Bey'in başbuğluğundaki "Nâvekiyye" Türkmenleri'nin 1070-1071 yılları arasında Suriye'yi istilâ etmelerinden beri⁵ bu ülkede, bilhassa Haleb çevresinde kalabalık sayıda Türkmenler yaşamakta idiler.

⁵ Bunlardan yalnız bir kaynaktan, Garsu'n-ni'ne Muhammed b. Hilâlû's-Sâbî'nin eserinde bahsedilmektedir. Kaybolmuş olan bu eserden nakillerde bulunan Sıbt İbn u'l-Cevzi' de bu Türkmenler, umumiyetle التركمان الناصرية olarak zikrediliyor (Türk-İslâm Eserleri Müzesi ktp., nr. 2134, yap. 261 a, nr. 2135, yap. 4b, 7a, nr. 2141, yap. 131b). Yine aynı yazmalarda kelime bazan: الناصرية (nr. 2135, yap. 22b); الناصرية (nr. 2135, yap. 26a); بادوكية ve الناصرية (Topkapı Sarayı, III. Ahmed ktp., nr. 2907-B, XIII, yap. 144b) olarak da yazılıyor. Nâvekiyyeler'den ilk defa Alp-Arslan'ın eniştesi Erisiğ'i'nin Bizans'a kaçması dolayısıyla bahsediliyor. 463 (1070) yılında Erisiğ'i (اريسغي Er Başgan?) bilemediğimiz bir sebepten Sultan Alp-Arslan'dan korkarak Nâvekiyyeler'den bir bölük (cemâat) ile Bizans'a kaçmış, Alp-Arslan da Afşin'i onun ele geçirilmesine memur etmişti. Erisiğ'i, Afşin'in takibinden kurtulup, Bizans'a iltica edebildi. Ertesi yıl (464) 1071-1072) Nâvekiyyeler'in Suriye'yi istilâ ettiklerini görüyoruz. Bunların Alp-Arslan'dan kaçanlar olduğu açıklanmıştır. Bununla Erisiğ'i'nin yanındakiler kasdedilmiş olsa gerektir. Bu Nâvekiyyeler'in başında قزلي bulunuyordu. Fatimiler'in Akkâ valisi Bedr ul-Cem âli, onları kendisini taciz eden ve Suriye'de yağmalarda bulunan göçebe Arablara defetmek için nezdine celbetti. Nâvekiyyeler Arablara kovdular ve Bedr ul-Cem âli'den bu hizmetlerine karşılık para istediler ise de o, "bende para yoktur, Arablardan elde ettiğiniz nesne ve size Suriye'de verdiğim dirlik ile kâtaat ediniz" cevabını verdi. Bunun üzerine Nâvekiyyeler: "biz bu yerleri kılıcımızla aldık" diyerek, Taberiyye'ye konup orayı aralarında bölüştüler ve mahsulünü de zaptettiler. Bunu gören Fatimî kumandanı bu sefer Arablara ile birleşti ise de, Arablara kalabalık olmalarına rağmen, Nâvekiyyeler'in bir baskını neticesinde bozguna uğrayıp, bir kısmı Türkmenler'e tutsak düştü. Bunu müteakib Haleb hükümdarı Mahmud Nâvekiyyeler'den 1000 kadarını hizmetine aldı. Diğerleri göçebe Arablara'nın Balka'daki Hısn-Nu'man adlı müstahkem hisarını aldıktan sonra, harab olan Remle'ye gelip, çiftçiler (felâhiye) tedarik ederek toprakları işlettir. Satılan zeytinden 300.000 dinar elde edilmişti. Nâvekiyyeler bunun 30.000 dinarını çiftçilere verip geri kalanını kendileri aldılar. Aynı yılda onların Remle'den Dımeşk'a gelip burayı kuşattıklarını ve çevresini de harab ettiklerini görüyoruz. Şehrin hâkimi el-Katamî, 50.000 dinar karşılığında onlarla anlaşta. Bunu müteakip Nâvekiyyeler Şam'dan Bedr ul-Cem âli'nin bulunduğu Akkâ'ya gelip burayı da kuşattılar; başlarında Kızıl vardı. Kelb Arablarından bir bölük de onlara katılmıştı. Fakat Kızıl

Bunlar, daha sonraki Türkmenler gibi, umumiyetle yazın Sivas'ın güney taraflarına yaylaya çıkıyorlardı. XII. yüzyılda bu Türkmenler arasında Anteb'in güney doğusundaki Tell-Bâşir yöresinde yaşayan Yaruklular'ın mühim bir mevkileri vardı. Bu Yaruklular 24 Oğuz boyundan birisi olan Yivalar'a mensub idiler. Yaruklular'ı Haleb bölgesine – herhalde Şehrizar

muhasara esnasında öldü. Bunun üzerine Türkmenler yanlarındaki Arablar'ı yağmaladılar. Kızlı'nın bir akrabası Remle'den Akkâ'ya gelerek muhasarayı devam ettirdiği gibi, buranın ve Sûr şehrinin ve diğer bazı yerlerin dolaylarını da harap etti. Fakat, Türkmenler Akkâ'yı almaktan ümidi kesince Mısır yörelerine bir akın yaptılar ise de bundan da bir şey elde edemeyip geri döndüler. Onlardan bir bölüğün Vâdi ul-Kura'ya kadar gittiği ve hattâ 17 kişinin Medine'ye erişip Peygamber'in kabrini ziyaret ettiği söylenir. Kızlı'nın ölümünden sonra bütün Nâvekiyyeler'in başına Uvak oğlu Atsız geçmiştir. Atsız 466 (1073-1074) da Kudüs'ü barış yolu ile Fâtîmi kumandanı olan bir Türk'ten aldı. Ertesi yıl yine Nâvekiyyeler'den Emîr Şökli (شکلی) Akkâ'yı fethetti (Rebi ul-evvel). Bedr ul-Cemâlî'nin karısı ve çocukları da esir alınmıştı. Atsız, Şökli'ye adam göndererek ondan, elde edilen ganimetin yarısı ile Bedr'in karsını ve çocuğunu istedi ise de Şökli'nin bunu reddetmesi üzerine aralarında savaş vukubuldu ve ve bu savaşta Şökli yenilip öldürüldü. Atsız sonra Dımışk'ı da ele geçirip, Suriye'nin mühim bir kısmına tek başına hâkim oldu. Nâvekiyyeler'in bu tarihte Âzerbaycan'da da yaşadıkları anlaşılıyor. Bunlar akınlarda bulunmak için Anadolu'ya gidip sonra dönüyorlardı. Hattâ Melik-Şah'ın halası Gevher Hatun, vezir Nizâmülmülk'ü, onun Melik-Şah için kendisinden ödünç aldığı 50.000 altının iade edilmemesi karşısında, tehdid ederek Nâvekiyyeler'in yanına gideceğini söylemişti. Filhakika Kavurt Bey'in yakalanması ve öldürülmesi sırasında, Rey'den ayrılan Gevher Hatun Nâvekiyyeler'e doğru giderken arkasından gönderilen bir müfreze tarafından yakalanıp öldürüldü. Türkiye Selçukluları devletinin kurucusu olan Süleyman-Şah'ın da Suriye'ye giden Nâvekiyyeler'den olduğu rivayet edilmiştir (adı geçen eser, nr. 2135, yap. 65 a, nr 2097, XIII, yap. 83 b). Bu rivayet belki, onun ölümü ile neticelenen Suriye'deki son faaliyetlerinden çıkmış olabilir. Melik-Şah Süleyman-Şah'ın oğlu Kılıç-Arslan'ın Rum ülkesine gitmesini emretmesi üzerine, Kılıç-Arslan Nâvekiyye askerlerinin başında olarak harekete geçip, bahsedilen kaynağa göre, Malatya, Kayseri, Aksaray, Konya ve Sivas'ı fethetmişti. İşte Nâvekiyyeler'e ait verilen bilgiler bunlardır. Yivalar'a ait yazımda (Türkiyat mecmuası, IX, s. 152), Nâvekiyye adının Yiva (İva, İvaiyye) ile ilgili olması ihtimali üzerinde durmuştuk. Fakat şimdi bunun doğru olmadığı kanaatındayım. Yukarıdaki hülâsadan anlaşılacağı üzere, Nâvekiyyeler Alp-Arslan'dan kaçmış olup, hiç olmaz ise bu hü kûmdar devrinden itibaren, Selçuklu sultanlarına karşı kaçak ve âsi bir vaziyette bulunuyorlar. Bu kelimeyi bu bakımlardan izah etmenin mümkün olup olmayacağını bilemiyorum. Diğer taraftan, bu ismin koğuş oku, küçük ok, boru ile atılan küçük ok, yahut zenberek anlamlarına gelen Nâvek ile (Âsım Efendi, *Burhan-ı katı*' tercümesi, İstanbul, 1278, II, s. 250) ilgili bulunduğu ihtimali hâtrâ gelmiş ise de bu hususta da kesin bir şey söylemek mümkün olmuyor. İbn Fındık'ta (*Tarih-i Beyhak*, yayımlayan Ahmed-i Behmenyâr, Tahran, 1317, s. 267) 396 (1005-1006) yılında buyruğundaki asker ile Beyhak'a hücum eden Ahmed-i Tevânger adlı bir şahıs için: "O, Nâveki bir kimse idi" (و او مردی ناوکی بود) deniliyor. Ne mânaya geldiği iyice anlaşılmayan bu Nâveki ile bizimki arasında bir münasebet olup olmadığı üzerinde de şimdilik bir şey söylemek bize mümkün değildir.

taraflarından - Ata Beg İmâdeddin Zengi getirmiştir ⁶. Onların taşıdıkları Yaruk ismi, çok defa olduğu gibi, bu addaki beylerinden gelmektedir. Yaruk'tan sonra teşekkülün başına oğlu Bedreddin Doldurum (?) geçmiştir. Tell-Bâşir hâkimi olan Doldurum, Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyubî'nin şöhretli emirlerinden birisi idi.

1185 yılında Güney Doğu Anadolu'da kalabalık bir Türkmen kümesi zuhur etti. Bu Türkmenler umumiyetle Musul-Rakka ve Urfa dolaylarında kışhyorlar ve yazın da kuzeye çıkarak Gürcistan sınırlarına kadar yayılıyorlardı. Bu Türkmenler'in birden bire meydana çıkmış gibi görünmeleri onların buraya bu esnada Horasan'dan gelmiş oldukları kanaatını veriyor. Filhakika Harizm-Şahlar'dan Sultan-Şah'ın 568 (1173) de Oğuzlar'ın elinde bulunan Serhas'ı ele geçirmesi üzerine bu bölgede kalabalık sayıda yaşayan ve başlarında Dinar adlı bir bey bulunan Oğuzlar dağıldılar. Bunlardan 10.000 kişilik bir küme Kirman'a gitmiş, 5000 kişilik bir kol da Fars'a göç etmiş, bizzat Dinar da 1185 de Horasan'dan Kirman'a yollanmıştı. Böylece bu Türkmenler de, Harizm - Şahlar'ın Horasan'daki başarıları üzerine siyasi ehemmiyetlerini büsbütün kaybedip dağılan Oğuzlar'ın batıya göçetmiş bir kolu olabilir. Bu Türkmenler sayıca kalabalık olup, yaylak ve kışlak için geniş bir bölgede gidip geldiklerinden tesirlerini her tarafta hissettirmekte idiler. Bunların başında Rüstem adlı bir bey vardı. 1185 yılında bu Türkmenler ile Kürdler arasında, Kürdler'in hırsızlığı veya bir Türkmen düğününe katılmak istemelerinden dolayı, kıyasıya bir vuruşma başladı. Kartallar ile leyleklerin savaşlarını andıran bu vuruşma, bilhassa Cezîre taraflarında başlamak sonra Musul, Diyarbekir, Ahlat, Suriye, Malatya bölgelerine ve hattâ Âzerbaycan'a kadar yayılmak ve uzun bir zaman devam etmek üzere, geniş bir sahada cereyan etti. Türkmenler her yerde Kürdler'i görülmemiş mağlubiyetlere uğrattılar. Öyleki Süryanî Mihail'e göre Suriye ve Mezopotamya'daki Kürd ırkı tamamiyle ortadan kalktı. Türkmenler Kürdler'e yataklık ettiklerinden dolayı, 26.000 Hristiyanı da tutsak alarak satmışlardır⁷. Bu Türkmenler yaylağa çıktıkları vakit Gürcistan'a da akınlar yapıyorlardı ⁸. Onlardan bir kısmının Selçuklu hükümdarı II. Kılıç-Arslan'

⁶ Bu hususta F. Sümer, *Oğuzlara ait destani mahiyette eserler*, D. T. C. Fakültesi Dergisi, XVII, sayı 3-4, s. 420, haşiyeye 236.

⁷ Süryanî Mihail, *Vekayinâme*, türkçe tercüme H. D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu ktp.; İbn'ul Esîr, XI, s. 234; Ebû'l Ferec, Tarih, türkçe tercüme Ö. R. Doğrul, T. T. Kurumu, 1945, s. 439-440.

⁸ Histoire de la Georgie, tercüme M. Brosset, S. Petersbourg, 1849, s. 415-416. Bu Türkmenler'in ne kadar ehemmiyetli bir küme oldukları yalnız Doğru ve Güney-Doğu

ın oğlu Sivas valisi Kutbeddin Melik-Şah'ın hizmetine girdiği ve Frederik Barbaros'un Almanları ile dahi savaştığı anlaşılmaktadır⁹.

XIII. yüzyılın birinci yarısının sonlarına doğru Haleb bölgesindeki Türkmenler'in başında Dudu oğlu ve Kenger adlı beyleri görüyoruz¹⁰.

Moğol istilâsı Anadolu'ya Horasan ve Âzerbaycan'dan pek çok Türkmen'in gelmesine sebep oldu. Böylece, Oğuz veya Türkmen elinin ezici çoğunluğu Anadolu'da toplanarak buranın tamamıyla bir Türk ülkesi hüviyetini almasını sağladı. Memleketin her tarafı Türkmen kümeleri ile dolmuştu. Türkmenler'in bir kısmı Alâeddin Keykubad'ın dirayetsiz ve ahlâken sukut etmiş haleflerine sadakat göstermedikleri gibi, Moğollar'a da tâbi olmak istemediler. Bu yüzden Hülagü ve Abaka zamanlarında Türkmenler üzerine kuvvet sevk edildi. Türkmenler bilhassa Bay-Bars'ın 1277 deki Anadolu seferi esnasında buldukları yerlerde Moğollar'a itaat etmediklerinden Abaka onlardan birçoklarını öldürttüğü gibi, Anadolu'yu da doğrudan doğruya idaresi altına aldı. Moğollar'a tâbi olmak istemeyen Türkmenler'in, Hülagü ve Abaka'nın kendilerine karşı kullandıkları şiddet siyaseti neticesinde, bir kısmı Bizans uçlarına göç ettiği gibi, mühim bir kısmı da Memlûk devletine sığındı. Sayıları 40.000 evden fazla olduğu bildirilen bu sonuncu Türkmenler'e Memlûk hükümdarı Bay-Bars (1260-1277) Antakya'dan Gazze'ye kadar uzanan sahada yurt vermiş ve beylerine de dirlikler tahsis etmiştir.¹¹ Memlûk devrinde, Güney Doğu Anadolu'nun batı parçasında ve Kuzey Suriye'de gayet kesif bir halde bulunan bu Türkmenler yüzyıllar boyunca bitmez ve tükenmez bir kaynak olarak mühim siyasî ve iskân faaliyetlerinde bulunmuşlardır. XIII - XV. yüzyıllarda Şam Türkleri (yahut Türkmenleri) umumî adıyla anılan bu Türkmenler'in siyasî ve iskân faaliyetleri şöyle gösterilebilir:

I - *Dulkadirli beyliğini kurması ve Maraş bölgesini iskânı.* Böylece Dulkadirli ulusu da umumiyetle Şam Türkmenleri ve yine ekseriyetle onların Bozok kolu tarafından meydana getirilmiştir.

Anadolu bölgelerinde faaliyette bulunmakla kalmayıp, Türkiye Selçukluları devletindeki bazı mühim hâdiselerin zuhuruna da sebep oldukları, Cl. Cahen'in vukufla yapmış olduğu bir inceleme neticesinde meydana çıkmıştır (bk. *Selçukides, Turcomans et Allemands au temps de la troisième Croisade*, WZKDM, Festschrift Herbert W. Duda, 56. band, s. 21-31).

⁹ Cl. Cahen, aynı makale. Şüphesiz Kutbeddin Melik-Şah'ın babasına tahakküm ederek iktidarı ele alması da bu Türkmenler sayesinde olmuştur.

¹⁰ Kemâleddin İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, fransızca terc. E. Blochet, Paris, 1900, s. 194, 199, 222, 225.

¹¹ İbn Şeddâd, *Bay-Pars tarihi*, türkçe tercüme M. Şerefeddin Yaltkaya, T. T. Kurumu, İstanbul, 1941, s. 155.

2 - Kilikya'nın fethine katılarak burada yurt tutmuş, küçük beylikler kurmuş ve bu bölgenin türkleşmesini sağlamıştır. Bu husus bu yazının asıl konusunu teşkil ettiğinden bundan aşağıda geniş bir şekilde ayrıca bahsedilecektir.

3 - Şam Türkmenleri ashında doğrudan doğruya kendisinden ayrılmış bir kol olan Dulkadirli ulusu ile birlikte Timur'un Türkistan'a dönerken Anadolu'dan götürdüğü Kara-Tatarlar'dan boşalan *bugünkü Yozgat bölgesini iskan ettiği gibi, Uzun-Yayla'da ve Sivas'ın az güney doğusunda da aynı şekilde iskân faaliyetinde bulunmuştur.*

4 - Ak-Koyunlu faaliyetine katılmıştır.

5 - Safevi devletini kuran Anadolu Türk unsuru arasında yer almıştır (bilhassa Şamlu)¹².

6 - Anteb, Hatay, Malatya, Urfa bölgelerinde yerleşmiştir.

7 - Nihayet XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Orta ve Batı Anadolu'daki son yerleşme faaliyetlerine kuvvetli bir şekilde katılmıştır.

Bu Türkmenler Boz-Ok ve Üç-Ok adları ile eski Oğuz elinin ikili teşkilâtını muhafaza ediyorlardı. Bu husus onların çok yakın bir zamanda (yani Moğol istilâsı üzerine) Anadolu'ya geldiklerini gösterir. Dede-Korkut destanları bilhassa onlar arasında yaygın idi. Bahsedilen bu Türkmenler'in Boz-Ok kolunu teşkil eden başlıca boyları şunlardır: Bayat, Avşar (Afşar), Beg-Dili. Bunlar Şam Türkmenleri'nin Boz-Ok kolunun esasını teşkil etmekte olup, asıl mühim rolleri bunlar oynamışlardı. Boz-Ok'ların daha ziyade Haleb-Anteb arasında Amik ovasında sâkin buldukları anlaşılıyor. Üç Oklar'a gelince, onlar, Çukur-Ova bölgesine göç etmeden önce, her halde Amik ovasında ve Tırablus taraflarında yaşamış olsalar gerektir. Bu kolda bir boy müstesna (Çavuldur, Çavundur boyu), diğerlerine ait teşekküllere rastgeliniyor. Ancak bunların nüfusca kalabalık ve mühim rol oynayanları, bugünkü bilgimize göre, Yüregir, Kınık, Salur ve Bayındırlar'dır.

Şam Türkmenleri'nin XIV - XVI. yüzyıllarda başlarında bulunan ailelere gelince bunlar başlıca, Dulkadır oğulları, Ramazan oğulları, İnal oğulları, Boz-Doğan oğulları, Köpek oğulları, Bozca oğulları (Bayat), Kut-Begi oğulları (Avşar), Sakalsız oğulları, Gündüz oğulları, Özer oğulları, Doğancı oğulları (İbn-Sâhib el-Bazz yahut Bâzâniyye) idiler. Bunlardan Dulkadır, İnal, Köpek ve Gündüz oğulları'nın Boz-Ok'ların dan olmakla beraber bu kolun

¹² Bu hususta, "Safevi devletinin kuruluşunda Anadolu Türkleri'nin rolü" adlı hazırlanmakta olduğumuz bir makalede tafsilâtlı bilgi verilmiştir.

hangi boylarından geldikleri bilinmemektedir. Bununla beraber bu aileler için şimdilik şöyle bir tahminde bulunmak belki mümkün olabilir: Dulkadır oğulları = Bayat, İnal oğulları = Beg-Dili, Köpek oğulları = Avşar, Gündüz oğulları = Avşar.

Moğollar'ın metbûluğunu kabul etmiş olan Ermeni kralı Hetum (1226-1270) Hülâgü'yü Suriye seferine teşvik ettiği gibi, bizzat kendisi ve damadı Antakya beyi Bohemond da bu sefere iştirak etmişlerdi. Bundan başka Hetum Mısır ile ticarî münasebetlerini kesmiş ve Moğollar tarafından kendisine verilmiş olan Haleb'e tâbi bazı kaleleri de işgal etmişti. Bu sebeble Bay-Bars Ermeni kralını cezalandırmak için 664 (1266) de, Hama meliki II. Mansur'un da bulunduğu, Kalavun kumandasındaki mühim bir kuvveti Kilikya'ya gönderdi. Memlûk ordusu 24 Ağustos ta, Derbsâk¹³ yakınında Prens Leon ve Toros kumandalarındaki Ermeni ordusunu yenip Leon'u esir aldıktan sonra Kilikya'ya girerek Ayas, Misis, Adana, Tarsus'u zaptedip yağma, ve tahrip etti. 20 gün devam eden bir yağmayı müteakip Memlûk ordusu 40.000 tutsak ve bol ganimetle geri döndü¹⁴. 666 (1268) yılında Bay-Bars Antakya'yı fethetti. Bu zafer ile aynı zamanda Kilikya yolu da tamamen açılmıştı. Hetum'un bu fethi takip eden günlerde Bay-Bars ile barış yapmasında¹⁵ yalnız oğlu Leon'u kurtarmak arzusu değil, her halde bu husus da bir âmil olmuştur. Fakat barış ancak 7 yıl devam edebildi. Ermeni kralığının Moğollar'a sadakatle bağlanmış bulunması 673 de (1275) bu ülkeye bizzat Bay-Bars'ın da katıldığı büyük bir seferin yapılmasını intac etti. Bay-Bars mezkûr yılda Haleb valisine mektup yazarak, akın yapmak üzere, Kilikya'ya asker göndermesini emretti. Bunun üzerine yapılan akında ganimet ele geçiril-

¹³ Derbsâk, Kırık-Han'ın kuzeyinde, Gündüzlü'nün güney batısında, Alay-Beyli'nin kuzeyinde Ceylanlı'nın güneyinde olup, bugün bir köydür ve Terbizek olarak söylenmektedir (Harita Genel Müdürlüğü, Kilis haritası, 1:200. 000). Kâtip Çelebi (*Cihannüma*, İbrahim Müteferrika, İstanbul, 1145, s. 597), Derbsâk'ı Bağras'ın kuzeyinde, bir konaktan az bir mesafede göstermektedir. 1302 (1884-1885) tarihli Haleb Salnâmesinde ise (s. 173), burasının Murad Paşa Köprüsü civarında olduğu tahmin ediliyordu. Murad Paşa Köprüsü (şimdi sadece Murad Paşa) Kırık-Han'dan Hamam'a giden asfalt yol üzerindedir. Derbsâk, Haleb'ten Kilikya'ya giden kestirme bir yolun ağzında bulunduğundan çok muhkem bir kale idi. Osmanlı devrinde kervanlar ve hacılar, Belen yolundan kısa olduğu için, bu yolu tercih ediyorlardı. Bu yolun Payas ile Amik ovası arasındaki konakları şunlardı: Payas, Paç (Bac), Buz, Donduran, Katur-Oluğu, Alan-Yaylası, Gündüzlü (burası hakkında 115 numaralı haşiyeye bk.).

¹⁴ Makrizî, *Kitabu'ssulûk*, yayımlayan Mustafa Ziyâde, Kahire, 1934, s. 551-552.

¹⁵ Aynı eser, s. 569-570.

diği gibi, Maraş'ın varoşunun kapıları da yıkıldı¹⁶. Aynı yılda Bay-Bars büyük emirlerinden Kalavun ve Beylik'i (بکلیک) Kilikya'ya gönderdiği gibi, kendisi de arkalarından gitti. Memlûk ordusuna bu bölgedeki Türkmenler'in çoğunun ve hattâ bir kısım Arablar'ın katıldığını biliyoruz¹⁷. Memlûk ordusu Tarsus'a kadar yayılarak her tarafı görülmemiş bir surette yağma ve tâlân etti. Pek çok yerler yakılıb yakıldığı gibi baş şehir Sis de aynı âkibete uğradı ve zengin bir ganimetle yüklü olarak Kilikya terkedildi¹⁸. Ebû'l Ferec'e göre¹⁹ Ermeni topraklarında bulunan 10000 Türkmen de Memlûk ordusu ile işbirliği yaptığından Ermeni kralı bunların hepsini öldürmüş ailelerini de esir alıp mallarını yağmalamıştır. Yine aynı müverrih ertesi yıl (1276) Türkmenler ile 1000 kadar Memlûk askerinin Maraş tarafından Kilikya'nın dağlık taraflarına gitmek istediklerini, Kırıl Leon'un bunlara karşı amcası Baron Simbat'ı gönderdiğini, yapılan savaşta Baron Simbat ile Harbizağ prensinin ve 13 tanınmış kimsenin öldüğünü, fakat bir çokları öldürülen Türkmenler'in de memlekete giremiyerek geri döndüklerini yazıyor²⁰. 677 (1279) yılının sonlarında veya 678 de Bay-Bars'ın oğlu Bereke-Han, büyük kumandanlarından Kalavun ve Beyseri (بيسرى) yi Kilikya'ya gönderdi. Bunlar yağma ve tâlânda bulunduktan sonra geri döndüler²¹. Türkmenler bu sefere de katılmışlardı²².

679 (1280) yılında Ermeni kralı II. Leon Moğollar ile birlikte Haleb'e girerek câmi ve medreselerin yıkılmasında âmil olduğu gibi, ertesi yıl da (680 = 1281) mühim bir kuvvetle Humus'da Moğollar ile Memlûkler arasında yapılan savaşa katılmıştı. Bu sebeble Sultan Kalavun Haleb valisine Kilikya'ya akıncı kuvveti göndermesini emretti. Bu buyruk üzerine Haleb valisi büyük emirlerin kumandasında bir kuvveti Kilikya'ya yolladı. Bu kuvvet Ayas'ı alarak yağmaladıktan sonra dönerken Sakal-Tutan (باب اسکندرونة) .

¹⁶ Tarih İbn ul-Furât, yayımlayan Costi K. Zurayk, Beyrut, 1942, VII, s. 25; Makrizî, aynı eser, s. 616.

¹⁷ İbn ul-Furât, s. 30, 31; Urfalı Vahram, *Kilikya kırılları tarihi*, türkçe tercümesi H. D. Andreasyan, T. T. Kurumu ktp., basılmamış nusha; Hetum vekâyinâmesi, türkçe terc. H. D. Anderasyan, T. T. Kurumu ktp., basılmamış nusha.

¹⁸ Bu sefer hakkında tarihlerde tafsilath bilgi vardır. İbn-ul Furât, VII, s. 29-31, Makrizî, s. 617-618.

¹⁹ S. 595.

²⁰ S. 596

²¹ İbn ul Furât, VII, s. 117; Makrizî, s. 650, 652. İbn ul-Furât 677 yılında bunu anlattıktan sonra, bu hâdisenin 677 de değil 678 de olduğunu da ilâve eder.

²² Ebû'l-Ferec, s. 602.

geçidi²³ yakınında arkadan gelmiş olan Ermeni ordusuna saldırarak bozguna uğrattı. Memlûkler kaçanları Payas ve Tell-Hamdûn'a kadar kovaladıkları gibi, akınlarını Ceyhan ırmağına kadar götürdüler ve zengin bir ganimetle geri döndüler²⁴.

Aynı yılda (680 = 1281) 600 veya 700 kişilik bir akıncı kuvveti Rûm'a (Anadolu) akına çıkıp Ermeni ülkesinden Rûm'a gitmekte olan 200 develik bir ticaret kervanına rastlayarak bu kervanı yağmalamıştı. Ticaret kervanı şeker, sabun, fıstık, kurşun ve pamuk yüklü idi. Bu akıncı kuvvetinin karşısına Anadolu emirlerinin en büyüklerinden birisi olan ابن قطی çıktı. Bu emirin yanında üç yüz atlı vardı. Fakat ابن قطی yenilerek atlılarından 200 kişisi öldürülmüş, geri kalanlardan çoğu da yaralanmıştı. Memlûk akıncıları, vâlisi tarafından terk edilen, Ereğli şehrine geldiler ve orada Karaman oğlunun Şucâeddin حوخذی ve Mubârizeddin Saru adlı elçileri ile görüştüler. Oradan Bulgar dağına uğrayan akıncılar, dağlar ile Sis ve Rûm yolu arasından Haleb'e döndüler.

Humus savaşından sonra Ermeni kralı Memlûk sultanı ile anlaşmaktan başka çare olmadığı görmüştü. Bu maksatla o, bir çok elçiler göndermiş ise de bunlar iade edilmediği gibi, her hangi bir cevap ta verilmemişti. Sultan Kalavun 684 (1285) yılında Hospitalier şövalyelerinin elinde bulunan Tıرابلس kontluğunun kuzeyindeki Markab kalesini kuşatırken Ermeni kralından elçi gelerek kralın barış ricasında bulunduğunu bildirdi. Yapılan müzakerelerden sonra Ermeni kralının yılda 1000000 dirhem tutarında vergi vermesi şartıyla barış yapıldı. Bu verginin 700000 dirhemlik kısmını gümüş külçeleri teşkil ediyordu. Yine vergiye dahil olarak 50 soy at ve katır ve çivisi ile birlikte 10000 nal verilecekti. Bundan başka kral ülkesindeki esir bütün Müslümanları ve bu arada mevkuf bulunan tüccarları (malları ile birlikte) serbest bırakacaktı. Kaynakta Ermeni ülkesi alınmış, mamur hale getirilse oradan ancak bu kadar gelir elde edilebileceği ifade olunuyor ki, yapılan andlaşmanın Ermeniler için ne kadar ağır olduğunu bu ifade de teyid ediyor²⁵. Ancak barışın uzun müddet devam etmediği anlaşılıyor. Çünkü Kalavun 688 (1289) de Tıرابلس'da iken Ermeni kralının elçisi gelerek, kaynağın ifadesi ile, sul-

²³ Kaynakta geçen Bâb İskenderüne'nin Sakal-Tutan geçidi olduğunda şüphe yoktur. Sakal-Tutan, Adana'ya giden yol üzerinde, İskenderun'dan takriben 7 kilometre mesafede bulunmaktadır. Geçit bir kale ile tahkim edilmiştir.

²⁴ Muhyiddin b. Abdur-Zâhir, Teşrif ul-eyyâm ve'l usûr, Kahire, 1961, s. 30-32; İbn ul-Furât, VII, s. 276-277; Makrizî, s. 716.

²⁵ Muhyiddin b. Abdur-Zâhir, s. 92-93. Aynı eserde andlaşmanın sureti de vardır (s. 93-102).

tandan merhamet dilemiş ve barış için rıza göstermesini istemiştir. Sultan sulhun tesisi için, Maraş ve Behisni'nin teslimi ile yıllık bir vergi verilmesini istemiş ise de bundan bir netice çıkmamıştır²⁶.

692 (1293) yılında Sultan Melik Eşref Halil, Kahireden Şam'a gelmiş ve burada Kilikya'ya bir ordu sevk etmek için hazırlığa girişmişti. Bu esnada Ermeni kralının elçileri gelerek barış talebettiiler ve bunun için istenilen kaleleri ve vergiyi vereceklerini bildirdiler. Sultan emirleri ile istişare ettikten sonra Behisni, Maraş ve Tell-Hamdûn'u istedi. Neticede Behisni teslim edilerek ve o yılın vergisi de verilerek barış yapıldı²⁷.

Memlûkler, Gazan Han ile Emîr Nevruz arasında bir mücadelenin çıkmış olmasından faydalanarak Sis'i almaya karar verdiler. Bu maksatla 697 (1298) de Emîr Silah Bedreddin Bektaş el - Fahrî kumandasında mühim bir ordu gönderildi. Bunu haber alan Ermeni kralı barış istedi ise de kabul edilmedi. Memlûk ordusu Kilikya'ya yayılarak her tarafı yağmaladı; Antakya'ya döndükten sonra sultanın emri üzerine tekrar Kilikya'ya girilerek başta Tell - Hamdûn, Nuceyme²⁸ olmak üzere 10 dan fazla kale alındı. Seyfeddin Esen - Demir zaptedilen yerlere vali tâyin edildi ise de Moğollar'ın Ermeniler'e yardıma gelmeleri üzerine, Esen - Demir mukavemet edemiyerek geri dönmek zorunda kaldı. Ancak az sonra Ermeni elçisi gelerek sultandan barış istedi²⁹.

Ermeni kralının vergiyi kesip, Gazan Han'ın Suriye seferine katılması üzerine 701 (1301-1302) yılında yine Emîr Silah Bedreddin Bektaş kumandasında bir ordu gönderildi. Bu ordu da daha önceki orduların yaptığını yaptı; yani ekili yerler yakıldı ve yağmalandı; Sis kuşatıldı ve çevresi yağma edildi³⁰. İki yıl sonra (703) yapılan sefer ise daha başarılı oldu. Kumandan yine Bektaş idi. Altı baron (mulûk) tarafından müdafaa edilen Tell-Hamdûn kuşatıldı ve amanla teslim oldu. Ermeni kralından, kendisini vergiyi yollamaktan bu altı baronun menettiği haberinin gelmesi üzerine, islâmiyeti kabul eden birisi müstesna, diğerleri öldürüldü. Yapılan andlaşmaya göre, Ermeni kralı III. Leon, Ceyhan ırmağından Haleb'e kadar olan yerleri Memlûk sultanına verecek ve ayrıca önceki yıllara ait vergileri de ödeyecek-

²⁶ İbn ul-Furât, VIII, s. 81.

²⁷ *Beiträge zur Geschichte der Memlukensultane*, yayınlayan, K. V. Zetterstéen, Leiden, 1919, s. 21-23; İbn ul-Furât, VIII, s. 156.

²⁸ Bugün nereye tekabül ettiği tâyin edilemiyor. Tel-Hamdûn ve Serfendikâr ile birlikte zikredildiğine göre, bunun, Osmanîye çevresindeki kalelerden birisi olması mümkündür.

²⁹ Makrizî, s. 837-841.

³⁰ Makrizî, s. 922-923.

ti³¹. Filhakika bu def'a barış epeyce uzun sürdü. 706 (1306-1307) yılında Ermeni kralının (Leon) Kahire'ye elçisi gelerek yıllık vergi olan 600000 dirhemi, hediyeler ve serbest bırakılan 270 müslüman tutsağı ile birlikte getirdi³². Fakat Kırıl Oşin'in hükümdarlığının son zamanlarında barış bozuldu ki, bunun asıl sebebi bilinmiyor. Ebûl-Fida³³ 720 (1320) de Haleb valisi Altun-Buğa'nın Sis'e yaptığı şiddetli bir akından bahsetmektedir. Bu akında da çok sayıda Türkmenler vardı. Hattâ Altun-Buğa'nın ordusu, suları kabarmış olan Ceyhan ırmağını geçerken boğulanlardan çoğu Türkmenler'den idi. Bu akında da geniş ölçüde yağma ve tahribat yapılmıştır. Ermeni kralı Oşin bu hâdiseyi müteakip vefat etti (Cumadelulâ = Temmuz)³⁴. Ertesi yıl Kerek valisi Cemâleddin Ak-Kuş kumandasında gönderilen bir ordu da Ayas'ı fethetti (11 Rebiülâhir = 9 Mayıs)³⁵. Aynı yılda Anadoludaki Moğol umumi valisi Temür-Taş'da Kilikya'ya girerek her tarafı yakıp yıkıp geri dönmüştü³⁶. 722 (1322) de yeni kral IV. Leon'un elçisi değerli armağanlar getirip barış istemiş ise de³⁷, Altın ordu hükümdarı Özbek Han'ın İlhanlılar'a taaruz etmesi sebebi ile barış kabul edilmeyerek yeniden ordu gönderilip, Ayas tekrar alınmış ve başka yerlere de yağma ve tahrib akınlarında bulunmuştur³⁸. Bu akım müteakip yeniden barış yapıldı ve 723 (1323) yılında Ermeni elçisi 400000 dirhem olan vergiyi getirdiği gibi, Ayas'ı imar etmek müsaadesi karşılığında da her yıl 100000 dirhem vermeği kabul etti³⁹. Bu barış da epeyce devam etti. Fakat sultanın himayesinde memleketine dönmekte olan Karaman oğulları'ndan birisini (ihtimal Musa Bey) Ermeniler'in ülkelerinden geçirmek istememeleri yüzünden barış yeniden bozuldu. Sultan el-Melik el-Nâsır Muhammed Haleb valisine Ermeni ülkesine akın yapmasını emretti. Haleb valisi de bu emri icra etti. Ancak bu sırada Memlûk hükümdarı ile dostça münasebetler kurmuş olan İlhanlı hükümdarı Ebû Said'in ricası üzerine akınlara son verildi⁴⁰.

İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın ölümü (736 = 1335),

³¹ İbn Davadarî, *Kenzu'durer ve câmiul-gurer*, yayımlayan Hanz Robert Roemer, Kahire, 1960, s. 110-111; Makrizî, s. 949.

³² İbn Davadarî, s. 146.

³³ *el-Muhtasar fi ahbari'l-beşer*, İstanbul, 1286, IV, s. 90-91.

³⁴ Aynı eser, IV, s. 92.

³⁵ Makrizî, II, 229.

³⁶ Ebu'l Fida, IV, s. 93.

³⁷ İbn Davadarî, s. 308.

³⁸ Makrizî, s. 237.

³⁹ Aynı eser, s. 246.

⁴⁰ İbn Davadarî, s. 397-399.

bilindiği gibi, yakın doğu tarihinde mühim bir hâdisedir. Onun ölümü üzerine Moğollar arasında sürekli bir dahili mücadele başlayarak kudretli Moğol devleti sür'atle yıkılmaya yüz tutmuştur. Bundan da en fazla faydalanan kavim, Türk göçebe unsuru yani Türkmenler oldu. İlhanlı imparatorluğunun zayıf bir duruma düşmesi üzerine, Türkiye'nin orta ve batısındaki beylikler üzerindeki Moğol baskısı ortadan kalkmış olduğu gibi, doğu ve güney doğudaki Türkmenler de hareket serbestliği kazandılar. İşte bunun neticelerinden olarak, Halep bölgesinde kışlayan ve Uzun-Yayla'da yaylayan Bozoklu Türkmenler Dulkadır (Tulgadır, Dulgadır) oğullarının idaresinde Elbistan'ı Moğollar'ın elinden alıp, orada bir beylik kurdular. Dulkadır oğlu Karaca Bey'in, idaresinde bulunan yerlere yaptığı taarruzları önleyemeyen Anadolu'daki Moğol kumandanı Eretna, Karaca Bey'i, metbûu Memlûk hükümdarı el-Melik el-Nâsır'a müteaddid defalar şikayet etmiştir. Ne Eretna ne de oğulları ve ne sonra Kadı Burhaneddin, Şam Türkmenleri'nin, idareleri altında bulunan yerlere yaptıkları akınları durdurabilmişler ve onların Uzun-Yayla ile Sivas'ın güneyindeki yerlerde yaylamalarına mâni olabilmişlerdir.

Erzurum ve Ala-Dağ taraflarında yaylayan Şark Türkmenleri'nin de az sonra harekete geçtiklerini görüyoruz ki, bunların faaliyetleri yalnız Doğu-Anadolu'da değil, İran'da da Türkmen hâkimiyetinin yeniden teessüsü ile neticelenecektir.

Ebû Said'in ölümünün Kilikya'nın mukadderatı üzerinde de mühim bir tesir icra edeceği tâbiî idi. Moğol hanları her ne kadar sâdık tâbileri olan Ermeni kiralalarını lâyıki ile koruyamamış olmakla beraber, onların bu kirallığın daha önce yıkılmasını önlemiş oldukları da bir vâkıdır. Nitekim Ebû Said'in ölümünü müteakip Moğollar arasında dahili mücadelenin başlaması ile Memlûkler Ermeni kiralığı topraklarını ilhaka girişmişlerdir.

Bilindiği gibi Ebû Said'in ölümü üzerine yerine geçirilen Moğol şehzadelerinden Arpaga'un (kısaca Arpa) da aynı yılda Diyarbekir vâlisi Uyratlı Ali Pâdişah tarafından devrilmiştir. Ali Pâdişah Musa adlı bir şehzadeyi hanlık tahtına çıkarmakla beraber iktidarı tamamen kendi elinde tutuyordu. 737 (1336-1337) yılında Moğollar'ın Anadolu umumî valisi Celâyirli Büyük Şeyh Hasan ve müttefiki Sutay oğlu Tuğay (Sinut boyundan)'ın kendi üzerine yürüdüklerini öğrenen Ali Pâdişah, el-Melik el-Nâsır'dan yardım kuvveti istemişti⁴¹. Üçüncü defaki saltanatında dirayetli bir hükümdar olduğunu isbat eden Kalavun'un oğlu el-Melik el-Nâsır, Ali Pâdişah'ın

⁴¹ Makrizî, s. 417.

istediği yardım kuvvetini Sis yani Ermeni kralı üzerine göndermeyi kendi menfaatlerine daha uygun buldu. Böylece Ali Pâdişah'a da yardım yapılması olacak idi ! Yani Ermeni kralı Şeyh Hasan'a yardım edemeyecek bir duruma düşürülecekti. Harbin zâhiri sebebi tekfurun yani Ermeni kralının vergiyi kesmesi ve sultanın birkaç Memlûkunu tevkif ettirmesi idi. Ermeni kralının tamamen hâmisiz kalmış olduğu böyle bir zamanda, Memlûk müverrihlerinin yazdıkları gibi, vergiyi kesmiş olmasını kabul etmek oldukça güçtür. Fazla olarak, Kral IV. Leon'un (ölümü 1342), öldürdüğü nâibinin başını, sadâkatini göstermek için, Memlûk sultanına göndermiş olduğunu biliyoruz.

Haleb'den hareket eden Memlûk ordusu Haleb valisi Alâeddin Altun - Buğa kumandasında İskenderun'da iken, el-Nâsır üzerinde büyük bir nüfuzu olan Şam valisi Teñiz'den ulak gelerek kralın sultana istediği yerleri vermeyi vadettiğini, bu sebeple askerinin Ayas'da kalarak sultanın emrini beklemelerini bildirdi. Bu esnada Kilikya, Türkmenler ile Karaman oğlu'nun askeri tarafından yağmalanarak - kaynağın ifadesi ile - ıssız bir duruma getirilmişti. Memlûk ordusu Teñiz'den gelen emir üzerine Ayas'a geldi. Fakat şehir halkı müdafaaya hazırlanmıştı; bu sebeple hücumla alınmasına karar verildi. Yapılan müteaddid hücumlardan sonra şehir teslim oldu (18 Şevval 738=9 Mayıs 1338). Aynı günde kralın elçisi gelerek, kalelerin anahtarlarını teslim etti. Ancak alınan esirler ve yağma edilen şeyler geri verilecekti. Filhakika bunlar iade edildi. Ayas'ın surları yıkıldı. Moğol devrinde yakın doğunun bu en önemli ticaret limanı bir daha geri gelmemek üzere Ermeniler'in elinden çıktı. Fakat bundan sonra şehir eski ehemmiyetini tamamiyle kaybetti. Emir Moğultay da müstahkem Kevâre⁴² kalesini teslim almış, Nuceyme ve Serfendikâr⁴³ kalelerini de yıkmıştı⁴⁴. Bu başarılarından memnun kalan el-Nâsır, elde edilen topraklarda Haleb, Şam ve diğer Suriye valilerine dirlikler tahsis ettiği gibi, Türkmenler'e ve askerlerinden bazılarına da orada emîrlükler vermiştir⁴⁵. Köyler ve çiftlikler imar

⁴² Bunun bugünkü Ceyhan ile Ayas arasındaki Kuru Kule olmasının mümkün bulunduğunu Cl. Cahen söylemektedir (*La Syrie du nord à l'époque des Croisades*, Paris, 1940, s. 151, not 10) ki, pek doğrudur. Çünkü tahrir defterlerinde Ayas'a tâbi كواره kalesinden bahsedilir (Başbakanlık Arşivi, tahrir defteri, nr. 450).

⁴³ Burası Osmaniye'nin kuzey doğusunda, Bahçe'nin güney batısındaki Kaypak kalesidir. Bu kaleye ora halkı Sarvanda'da demektedir ki, bunun Serfendikâr'dan geldiği âşikârdır. Bahçe (eski Bulamık) nin tam güncindeki kaleye de Savranlı denilmektedir (bu kale hakkında ayrıca Cl. Cahen, *La Syrie du nord*, s. 151).

⁴⁴ Makrizî, II, s. 417-418, 420-422, 428-430.

⁴⁵ وأمر فيها جماعة من التركمان والاجناد (Makrizî, s. 430).

edilip Ermeniler çiftçi olarak kullanıldı. Sonra Ermeni elçisi geldi. Üç yıllık vergi affedilerek 10 yıllık bir andlaşma yapıldı.

Üç-Oklar'ın Kilikya'da bilhassa 738 (1337-1338) yılındaki bu hâdiseyi müteakip yurt tutmaya başladıkları şüphesizdir. Nitekim biraz önce onlara orada emirlikler verildiğinden bahsetmiştik.

El-Nâsır, elde edilen kalelerden Kevâre, Nuceyme ve Serfendikâr'ı, çok sevdiği Şam valisi Teñiz'e verdi. Teñiz de bizzat giderek, sultandan daima nâil olageldiği sayısız teveccühlerden en sonuncusunun eseri olarak kendisine verilen, bu yerleri gördü. Birçok meziyetleri arasında imarcılığı da meşhur olan Teñiz, çiftçiler ikame edip çift hayvanları ve hububat tedarik ederek bu yerlerde zirâî faaliyeti canlandırdı⁴⁶.

31 yıllık üçüncü saltanatı zamanında Memlûk devletine en parlak devirlerinden birisini yaşatan el-Melik el-Nâsır 741 (1341) yılında vefat etti. Ermeni kiralığı ile akdedilmiş olan barış ölümünden sonra ancak birkaç yıl devam edebildi. Çünkü, 1342 yılında dayısı IV. Leon'un ölümü üzerine kiral olan II. Konstantin (1342-1344) Ermeni ileri gelenlerinin itirazlarına rağmen vergiyi kesmişti. Tir kontu Frank Amaury'nin oğlu olan Konstantin (asıl adı Guy de Lusignan) bunu yaparken her halde sadece getirdiği 300 Frank şövalyesine güvenmemiş, bu esnada el-Nâsır'ın yerine geçen oğlu Ebû Bekir'in zayıf bir şahsiyet olması yüzünden Memlûk emirleri arasında başlamış bulunan mevki ve ihtiras mücadelelerini de hesaba katmıştı. Filhakika bu mücadeleler yüzünden Memlûkler'ce Konstantin'in hareketine gerektiği gibi mukabelede bulunulamamıştır. Hattâ bu esnada Ermeniler'in Karaman ülkesinde yağma ve tahriplerde bile buldukları anlaşılıyor. Nihayet 744 (1343) yılında Türkmenler harekete geçtiler. Bu yılda Türkmenler müteaddid defalar Ermeni topraklarına girerek Ermeniler'in Karaman ülkesinde yaptıkları gibi, karşılarna çıkanları öldürmüşler veya esir almışlar, yağmalarda bulunmuşlar ve mahsulleri de yakmışlardı⁴⁷. Aynı yılda Memlûkler'de harekete geçti. İçinde Türkmenler'in de bulunduğu Memlûk ordusu Adana'yı kuşattı. Şehir alınmak üzere idi. Fakat Haleb valisi Ak-Sunğur, Ermeniler'den zengin hediyeler aldığından: "sultan'dan fetih için emir almadım" diyerek şehrin fethine mâni oldu⁴⁸. İbn ul-Verdî⁴⁹ bu seferin hiç bir fayda temin etmediğini söylerken, Adana kuşatmasından bahsetmiyerek, onu

⁴⁶ Makrizî, s. 430-431.

⁴⁷ İbnü'l-Verdî, *Tarih*, Kahire, 1285, II, s. 336.

⁴⁸ Aynı eser, II, s. 337-388.

⁴⁹ Gösterilen yer.

Ermeniler'e kötü işlerin yapıldığı bir akın olarak vasıflayan Makrizi⁵⁰, bu akın neticesinde Ermeniler'in vergi vermeyi kabul etmek zorunda kaldıklarını yazar. Fakat memleketin harab bir duruma düşmüş olmasından dolayı kiralın ricası üzerine bu verginin yarısı indirilmişti. Ertesi yıl Ermeni kralı, bilhassa batıdan yardım almak ümidi ile Ermeni kilisesini Roma'ya bağlamak teşebbüsü yüzünden öldürülmüş ve yerine Baudouin de Néghir'in oğlu olan Konstantin (III.) geçirilmişti. 749 (1348) yılında Çin'den başlayarak Orta-Asya, Kıpçak ülkesi, İran, Anadolu, Irak, Suriye ve Mısır'ı kaplayan korkunç kara veba pek çok insanı öldürerek Kilikya'da da dehşet verici bir felâket yaratmıştır⁵¹. Bu yüzden mezkûr yılda ve müteakip senelerde verginin ancak yarısı ödenebilmiş Memlûk hükümeti de bunu kabul etmiştir. Aşağıda yeniden temas edileceği gibi, Üç-Oklar'ın başı Ramazan Bey Memlûkler tarafından 753 (1352) de Dulkadirli Karaca Bey'in yerine Türkmen emirliğine tâyin edildiği zaman şüphesiz Çukur-Ova'da bulunuyordu. İşte Memlûkler, çevre ve yörelerin Türkmenler tarafından işgal edilmesinden faydalanarak ve herhalde yine onların teşvik ve yardımları ile 761 (1360) de (rivayete göre Ramazan ayında = temmuz-Ağustos) Adana'yı, Misis'i, Tarsus'u ve diğer bazı kaleleri fethettiler. Bu fethi Haleb (bir rivayete göre Şam) valisi Seyfeddin Bay-Demir el-Harizmî başarmıştır⁵². Tarsus'a ve Adana'ya vali ve hâkimler tayin eden Bay-Demir Suriye'ye döndü. Tarsus, Memlûkler'in Çukur-Ova'daki uç-valiliği oldu ve bu valilik, bazı zamanlar müstesna olmak üzere, Memlûk devletinin sona ermesine kadar devam etti.

Adana ve Tarsus'un fethinden sonra Ermeniler'in elinde baş şehir Sis, Anazarba ve dağlık yerlerdeki birkaç hisar kalmıştı. Ermeni kralı IV. Konstantin zamanında (1365-1373) Sis'in yöresi ve dolayları her biri 10 nar bin Türkmen'e kumanda eden Dâvud Bey ile Ebû Bekir'in hâkimiyetinde idi. Bu beyler hakkında İslâm kaynaklarında her hangi bir kayda tesadüf edilemiyor. Bunlardan Dâvud Bey'in (isim benzerliğinden) Özer oğlu, Ebû Bekir'in de Kınıklar'ın başı olması ihtimali hâtıra gelmektedir.

⁵⁰ Aynı eser, Kahire, 1958, s. 650.

⁵¹ Bu korkunç salgın, Kayseri'de ve Karaman ülkesinde pek çok insanı, hayvanlarıyla birlikte, öldürmüştü. Dünya yaratılış berî eşi az görülmüş olduğu söylenen ve Mısır'da günde 10 bin - 20 bin kişinin öldüğü bildirilen bu kara veba hakkında Makrizi'de tafsilâthi bilgi vardır (s. 772-775).

⁵² Aynı, *İkdu'l-cumân*, Veliyeddin Ef. ktp., nr. 2395 s. 118-119. 760 (1358-1359)da Haleb valisi olan Bay-Demir, Adana ve Tarsus'un fethinden sonra Şam'da ve başka yerlerde de valilik yapmış ve 789 (1387) yılında vefat etmiştir. Kendisi dirayetli, şeci, iyi ahlâk bir emir idi (İbn Tağrı Birdi, *el-Menhelu's-sâfi*, Nuruosmaniye ktp., nr. 4328, yap. 206ab). Bay-Demir Tarsus'daki kiliselerden birisini câmiye tahvil etmiş ve bu câmi "Bay-Temür câmi" adıyla anılmıştır (Başbakanlık Arşivi, Adana defteri, nr. 450).

Kıral Konstantin ile bu Türkmen beyleri arasında bir andlaşma mevcut idi. Buna göre bu beyler bir vergi karşılığında gerek baş şehir Sis, gerek ona komşu hisarlara yiyecek yolluyorlardı. 1374 yılında IV. Konstantin'in kendi teb'ası tarafından öldürülmesi üzerine yerine Leon de Lusignan geçirildi. Dâvud Bey V. Leon'un tahta çıkışını armağanlar göndererek tebrik etmiş, kıral da teşekkürde bulunmuştu. Yeni kırahn tahta çıkmasından az sonra, şehirdeki Lâtinler ile Ermeniler arasında mezheb münakaşaları tazelendi. Bu münakaşalardan müteessir olan Ermeniler'den bazıları Dâvud Bey'i şehrin zaptına teşvik ettiler. O da Sis'i kuşattı. Kuşatma üç ay sürdü. Fakat Dâvud Bey, Franklar'ın ok makinelerinin (arbalet) ve mancınkların tesiri ile çok zayıf olduğundan muhasarayı kaldırdı ve kıralla eski andlaşma esaslarına göre barış yaptı. Bu sıralarda Kahire'de Baron Oşin'in Aşot adlı bir oğlu yaşıyordu. Aşot Müslüman olmuştu. Kıral Leon'dan nefret eden Ermeniler'den bazıları onu, Sis'e gelerek iktidarı almaya teşvik ettiler. Diğer Türkmen Beyi Ebû Bekir, Aşot'un isteği üzerine verginin verilmediğini bahane ederek göndermekte olduğu yiyeceği kesti. Leon'un muhalifleri şehri teslim edeceklerini Müslümanlar'a bildirdiler. Bunun üzerine mezkûr Ebû Bekir de 15 Ocak 1375 de 15. 000 kişilik bir ordu ile Sis'i kuşattı ve şehrin aşağı kısmını zaptederek yağmaladı. Kıral Leon'dan nefret eden Ermeni ileri gelenlerinden bir çokları, başta Katolikos Paul olmak üzere, Memlûkler'in Haleb valisi Işık-Temür'e (عشق تمر، اشق تمر) haber göndererek şehri kendisine teslim edeceklerini bildirdiler. Işık-Temür, yine Üç-Oklu ve Boz-Oklu Türkmenler'in de katıldığı mühim bir ordu ile Sis'i kuşattı. Ayıntab'lı Halil el-Neccâr'ın yaptığı büyük bir mancınık şehri döğmeye başladı. Kıral Leon teslim olmayı reddederek maiyyetindeki kendine sâdik bir kısım askerle kaleyi yiğitçe müdafaa ediyordu. Nihayet fesatçıların tahriklerine kapılan halk, kırallarının arzusu hilâfına, şehrin kapılarını Müslümanlar'a açtılar. Bunun üzerine Kıral Leon teslim olmak mecburiyetinde kaldı (13 Nisan 1375) ve Mısır'a götürüldü. Şehrin muhasarası üç ay sürmüştü. Sis Memlûkler'in Çukur-Ova'daki üçüncü valiliği haline getirildi⁵³.

Görüldüğü üzere Kilikya, Memlûkler ile Türkmenler'in müşterek faaliyetleri neticesinde fethedildi. İşaret edildiği gibi, Memlûkler burada Ayas, Tarsus ve Sis olmak üzere üç valilik tesis ettiler. Adigeçen bu şehirlerin çevreleri de Türkmenler tarafından iskân edildiği gibi, birçok yerler de doğrudan doğruya Türkmen beyleri tarafından idare edilmeye başlandı.

⁵³ Jean Dardel, *Chronique D'Arménie*, Recueil des historiens des Croisades, documents Arméniens, Paris, 1906, II, s. 67-86; Aynî, aynı eser, nr. 2395, s. 181; Makrizî, Fatih ktp,nr. 4386, yap. 181a-b.

ÇUKUR-OVA'DA TÜRK YERLEŞMESİ

1432 de Türkiye'den geçen Fransız seyyahı Bertrandon de la Broquière, Türkiye'nin hemen diğer bölgeleri gibi, Antakya'dan Tarsus'a kadar olan bölgenin de kesif bir Türk nüfusu ile dolu olduğunu görmüştü⁵⁴. 925 (1519) yılında, yani Osmanlı fethinden üç yıl sonra yapılan tahrirde, yörelerde olduğu gibi, şehir ve kasabalarda da, Sis müstesna olmak üzere, ezici bir türk çoğunluğunun yaşamakta olduğu anlaşılıyor.

Mezkûr deftere göre bu bahsedilen bölge dahilinde yalnız Ermeni azınlığı bulunmaktadır. Rum ve Yahudi azınlığı ve hattâ gayri Türk Müslüman azınlığı (Arab, Kürd) yoktur. Bölgenin tek azınlığı olan Ermeniler de nüfusça pek zayıf bir durumda olup, bunlar da bazı şehir ve kalelerde yaşamaktadır. Bu hususta emin bir fikir verebilmek için şehir ve kasabalardaki Türk ve Ermeni vergi nüfusunu ve ayrıca bazı kalelerde yaşayan Ermeniler'in nüfusunu gösterelim:

Fetihten aşağı yukarı on yıl sonra yazıldığı anlaşılan bir deftere göre⁵⁵ Adana'da 16 Türk mahallesine karşılık yalnız bir Ermeni mahallesi vardı. Türk mahallelerindeki vergi nüfusu 450 evli (hâne), 25 bekâr (mücerred), 13 imam, iki müezzin, üç tahsildar (muhasıl), 20 mütekaid sipahi ve sipahi zâde, 4 nöker ve 1 gâibten mürekkeptir. Devlet memurlarının, askerlerin nüfusu buna dahil değildir.

Ermeni mahallesindeki vergi nüfusu ise 57 evli (hâne), 5 bekâr (mücerred) kimseden ibarettir. Bu da şehirdeki Türk nüfusunun takriben onda birine tekabül ediyor. Tarsus'a gelince burası nüfusça Adana'dan daha büyük olup, burada 24 Türk mahallesi vardır. Ermeni nüfusu yok denecek kadar azdır. Bu nüfus 925 (1519) de yani fethin üçüncü yılında 13 evden, 935 (1528)

⁵⁴ *Le Voyage d'Outremere de Bertrandon de la Broquière*, yayımlayan Charles Schefer, Paris, 1892, s. 84-98.

⁵⁵ Baş Bakanlık Arşivi, nr. 450, 1a-6a. 925 (1519) tarihli defterin baş tarafı eksik olduğundan Adana şehri için bundan sonra yazılmış defter kullanılmıştır.

lerde ise sekiz evli, dört bekârdan müteşekkil idi⁵⁶. Bertrandon de la Broquière, Tarsus'ta Arab unsurunun da (Mores) bulunduğunu yazar ise de⁵⁷, XVI yüzyıla ait tetkik ettiğim sekiz kadar defterde bu unsura dair bir işarete rastgelemedim. Malûmdur ki tahrir defterlerinde aynı yerde yaşayan kavmi zümrelerin hüviyetleri umumiyetle belirtilir. Fazla olarak vergiye tâbi Türk ve gayri Türk halkın baba adları ile birlikte isimleri de yazılır. Tarsus'taki 24 mahalleden her mahallede yaşayan halk arasında türkçe adlar taşıyanlar görülüyor.

Ayas'ta on Türk mahallesine karşılık bir Ermeni mahallesi vardır ve bu mahallede de 26 evli, 3 bekâr yaşamaktadır⁵⁸.

Kınık kasabası ve kazasında hiçbir Ermeni azınlığı yoktur⁵⁹. Sis'e gelince, burada 925 (1519) yılında dört Müslüman mahallesine mukabil bir Ermeni mahallesi olmakla beraber Ermeni nüfusu Türk nüfusundan bir az fazladır. Bu tarihte 90 evli, 43 bekâr Türk'e karşılık, 176 evli ve 69 bekâr Ermeni vardır⁶⁰. Ancak şehirdeki, başta sancak beyi olmak üzere Türk idareci ve askerlerinin nüfusu, her yerde olduğu gibi, buradaki Türk nüfusuna dahil değildir. 1530 tarihlerinde ise 134 evli, 46 bekâr, beş hatib ve beş müezzin Türk'e karşılık 179 evli, 72 bekâr Ermeni'nin mevcut olduğu görülüyor⁶¹. Bundan sonra yazılmış bir deftere göre, Türk nüfusu Ermeni nüfusuna çok yaklaşmıştır. Bu defterde 139 evli, 65 bekâr, 3 malûl (yani sakat) ve çok yaşlı, 6 sipahi zâde (vazifede bulunmayan sipahi oğlu) Türk'e mukabil, 172 evli, 43 bekâr Ermeni bulunmaktadır⁶². Bunlar toptan ifade edilmek istenirse 204 Türk'e karşılık 212 Ermeni vardır.

Bunlardan başka bazı kalelerde yaşayan Ermeni vergi nüfusu da şudur:

a- Sis sancağı:

1 — Feke kalesi 180 evli, 40 bekâr.

2 — Anavarza (Anazarba) 36 evli, 8 bekâr.

⁵⁶ Nr. 69, s. 274-287; nr. 450, yap. 247 a b, 253a. Ayrıca 229 numaralı (tarih 950) deftere bk. s. 27-40.

⁵⁷ s. 99-100. Evliya Çelebi 1082 (1671) de ziyaret ettiği Tarsus'un: „cümle halkın Türkmen” olduğunu söylemekle beraber yer yer „Tat” ve „Arab Fellahları”nın da var olduğunu yazar (bk. Seyahatnâme, İstanbul. 1935, s. 331). Yine aynı seyyah Adana'da da çoğunluğu teşkil eden Türk halkından başka Arab, Rum, Ermeni ve Yahudiler'in de bulunduğunu kaydeder (s. 338).

⁵⁸ Nr. 110, tarih 928=1522, s. 93-96; nr. 450; nr. 177 (tarih 943-1536-1537), s. 209-210,

⁵⁹ Bu kasaba hakkında biraz aşağıya bk.

⁶⁰ Nr. 69, s. 666.

⁶¹ Nr. 450.

⁶² Nr. 969,

- 3 — Köpdere (كوبدره) kalesi 57 evli, 7 bekâr.
- 4 — Lemberd (لمبرد) kalesi 110 evli, 7 bekâr.
- 5 — Barsi Bit kalesi (بارسى بيت) 59 evli, 1 bekâr.

b - Adana (Kara İsalu):

- 1 — Alnahşa (الناخشة) ⁶³ kalesi 45 evli, 11 bekâr.
- 2 — Milvan (ميلوان) kalesi 21 evli.
- 3 — Davudi (دودى) ⁶⁴ köyü 22 evli, 16 bekâr.

c - Tarsus :

- 1 — Gülek kalesi 183 evli, 39 bekâr ⁶⁵.
- 2 — بانارون kalesi —
- 3 — Namrun (نامرون) kalesi 29 evli, 5 bekâr.

Ermeniler bu kalelerde eski fâtipler tarafından verilen müsaade üzerine oturmakta idiler ve bu oturma şüphesiz emniyet hususiyle ilgili idi. Bunlar oturdukları hisarların hizmetine memur edildiklerinden hâne resmi vermezler, kendilerinden ancak nevrüzda (evli ve bekârından) adam başına 50 Haleb akçesi almırdı. Gülek kalesindekiler “bac” alma işinde kullanıldıkları için cizye vermezlerdi.

İşte, İç-İl den İskenderun’a kadar olan bölgede XVI. yüzyılın birinci yarısının ortalarındaki Ermeni nüfusu bu gördüklerimizden ibarettir. Buna karşılık aynı bölgede şehirler, kasaba ve köyler ile ekinlikler ve yaylalar kesif bir Türk nüfusuyla doludur. Bu Türk nüfusunun hemen hepsini veya pek çoğunu da biraz aşağıda adları sayılacak olan Türkmen boyları meydana getirmiştir. Elimizdeki yarım düzineden fazla defter bize bölgenin kavmî durumu ve bunun menşesine dâir gayet açık fikirler vermektedir. Bunlarda kitle halinde şöyle dursun münferit halde İslâmlığa girme olaylarına dâir kayıtlar görülüyor. XVI. yüzyılda Ermeni nüfusunun beklenmiyen bir şekilde az olması bilhassa fetih hareketleri yüzünden onlardan mühim bir kısmın başka yerlere göç etmesiyle izah edilebilir. Burada şunu da kaydetmeden geçmiyelim ki Tarsus’tan İskenderun’a kadar olan yerde zayıf bir Hıristiyan azınlığının bulunması buraya ait bir keyfiyet değildir. XVI. yüzyılda Türkiye’de Ordu’dan İskenderun’a çekilecek bir çizginin batısında kalan kısmın

⁶³ Bu kalelerden bazıları hakkında: Alishan, Sissouan, Venise, 1899, indeks.

⁶⁴ Davudi, Ceyhan’ın güney tarafında olup eski bir kale idi. Burada 15 evlik bir Türk nüfusu da vardı. Burasının adı „Tavudu” şeklinde zamanımıza kadar gelmiştir.

⁶⁵ Nr. 69. 1530 tarihlerinde Gülek kalesinde 9 evli ve 8 bekâr Türk nüfusu olduğu da görülmektedir (nr. 450).

her bölgesinde durum hemen hemen aynı idi. Batıya gidildikçe Hıristiyan azınlıklarının nüfusça daha ehemmiyetsiz bir miktara düştükleri görülüyor ⁶⁶.

Ancak XVI. yüzyıldan sonraki asırlarda Ermeniler'in ve Rumlar'ın Anadolu'da geniş çapta kolonizasyon hareketlerinde buldukları anlaşılıyor. Bu arada Ermeniler oldukça kalabalık bir şekilde yaşadıkları doğu bölgelerinden Orta Anadolu'ya, Marmara bölgesine olduğu gibi, Çukur-Ova bölgesine de gelerek buradaki şehirlerde yerleşmişlerdir. Rumlar da bir taraftan nüfuslarının artması, diğer taraftan Adalardan ve Yunanistan'dan gelenler ile çoğalarak bilhassa Batı ve Orta Anadolu bölgelerinde (evvelce bulunmadıkları yerler de dahil olmak üzere) şehir ve kasabalardaki ticarî hayata hâkim olmuşlardır. Bu arada Rumlar, evvelce hiç görülmedikleri Çukur-Ova'nın başka şehirlerinde de küçük koloniler meydana getirmişlerdir ⁶⁷.

Memlûkler ile beraber Çukur-Ova'yı fethederek orada yurt tutan Türkmenler ekseriyetle Oğuz Türkleri'nin Üç-Ok koluna mensup idiler. Bu Üç-Oklu Türkmenler'in başında Yüreğirler ve Kınıklar bulunmaktadırlar. Bunları Bayındırlar, Salurlar, Karkınlar ve İğdirler'in takip ettikleri görülüyor. Yani Çukur-Ova'nın fethinde bulunan ve bu bölgede yurt tutan Türkmenler adları sayılan bu Üç-Oklu Oğuz (Türkmen) boylarına mensup idiler Bu Üç-Okular'ın yanında Boz-Okular'a mensup bazı teşekküllerin de gelmiş olduğu anlaşılıyor (meselâ Dodurgalar).

Bu Üç-Oklu teşekküllerden Yüreğirler Ramazan oğulları'nın boyudur. Bu boyun tarihimizdeki mevkii Çukur-Ova'nın fethine katılarak Ramazanlı beyliğini kurmasıdır. Yüreğirler'in kışlakları başlıca Adana şehrinin güneyindeki Seyhan, Ceyhan ırmakları arasında bulunan yöre idi . XVI . yüzyılda Yüreğir artık sadece onların kışlaklarının adı olarak görünüyor. Bu isim, bugünde aynı yeri ifade etmek üzere, Yüreğil şeklinde yaşamaktadır. Bununla beraber şüphesiz aynı yüzyılda Adana sancağında görülen cemâatların pek çoğu da bu boya mensup idi. XVI. yüzyılda Yüreğirler'e ait Anadolu'nun başka yerlerinde de birçok yer adlarına rastgelinmektedir ⁶⁸. Bu husus onların kardeş boyların yanında, Türkiye'nin diğer bölgelerinin fetih ve iskânında da oldukça mühim bir rol oynadığını gösterir.

⁶⁶ XVI. yüzyılda Anadolu'nun nüfusu ve kavmî durumu hakkındaki çalışmalarımız uzun bir zamandan beri devam etmektedir. Bu çalışmalarımızın neticesini ileride bir kitabta yayınlamak arzusundayız.

⁶⁷ Vukuundan ilim âleminin dahi pek haberdar olmadığı bu mühim hâdise ayrıca incelenmeğe değer, ilgi çekici bir konudur.

⁶⁸ Yüreğirler'e ait teşekkül veya yer adları hakkında tafsilâtlı bilgi, yakında yayımlanacak olan „Oğuzlar“ adlı eserimizde verilecektir. Şimdilik: Faruk Sümer, *Bayındır, Peçenek ve Yüreğirler*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XI, sayı 2-4, sayı 329-344.

Kınıklar'a gelince, bu boy bilindiği gibi, Selçuklu ailesini çıkarmış ve Anadolu'nun fetih ve iskânında pek mühim bir rol oynamıştır. Adigeçen ülkenin bilhassa orta ve batı taraflarında bu boya ait pek çok yer adına rastlanır⁶⁹. Çukur-Ova bölgesinde ise onlar bugünkü Ceyhan (eski adı Yar-Suvat) ile Osmaniye şehirleri arasındaki, kuzeyden Ceyhan ırmağının, güneyden kısmen alçak bir dağ silsilesinin çevirdiği güzel ve geniş ovada yurd tutmuşlardır. XVI. yüzyılda Kınık kazasının doğu hududu Gâvur dağlarına (Aslanlı - Beli, bugünkü Aslan - Boğazı) ve kuzey doğuda da Haruniye'nin güney batısına kadar (Bayındır) uzanıyordu. Bu yöre aynı zamanda idarî bir isim (kaza) olarak da XIX. yüzyılın ortalarına kadar Kınık adını taşımıştır. Bu böyle olmakla beraber Çukur-Ova'ya yaptığım seyahatlerde, diğer bazı adlar gibi, Kınık ismini de hatırlayanlara rastgelemedim. Bu sebeble Kınıklar'ın yurdunu, oradaki Kınık kasabasının ve kalesinin yerini⁷⁰, diğer bazı yöreler gibi, tayin etmek bizim için kolay olmamıştır. Yukarıda Çukur-Ova'nın fethi anlatılırken 1375 yılında Sis'i kuşattığından bahsettiğimiz Türkmen beyi *Ebû Bekir*'in bu Kınıklar'ın başı olması muhtemeldir. Çünkü, Kınıklar o zamanlarda kuvvetli bir durumda idiler. Memlûkler'in Haleb valisi *Yel-Buğa el-Nâsirî*, müstakilen hareket etmeye başlayarak Memlûk idaresindeki Sis'i tehdit eden Ramazanlılar (Yüregirler) ile Kınıklar'ın arasını açarak ikincileri birincilerin üzerine saldırtmıştı. Bu hâdiseden bir kaç yıl sonra Kınıklar yanlarında diğer bazı Üç-Oklu Türkmenler ile birlikte kuzeye (Uzun-Yayla) çıkarak Sivas-Kayseri hükümdarı *Kadı Burhaneddin*'in ülkesinde karışıklıklar çıkarmışlardır⁷¹. Fakat bu Kınıklar'dan bir daha bahsedilmiyor. Bunlar ne gibi bir sebep ile siyasî ehemmiyetlerini kaybettiler, bu hususta da bir şey söylemek mümkün olmuyor. Osmanlı fethini takip eden ilk yıllarda Kınık yöresi beyi *Güç-Eri* (کوجرى ; yahut belki de *Göç-Eri*) oğlu *Hamza*

⁶⁹ Kınıklar üzerinde, F. Sümer, *XVI. yüzyılda Anadolu'da yaşayan bazı Üç-oklu Oğuz boylarına mensup teşekküller*, İktisad Fakültesi Mecmuası, XI, No. 1-4, s. 474-479.

⁷⁰ Bu hususta aşağıya bk.

⁷¹ *واذ طرفی دیگر اترک قفق و اوجق و اوجق [metin : اوجق : تاخت و غارت می آرند*
 وقتل و اسر رعایا می کنند و با تلافی باغات و مزروعات اقدام می نمایند (Aziz b. Erdeşer-i Esterabadî, *Bezm u rezm*, İstanbul, 1928, s. 495, ayrıca s. 497). Görüldüğü üzere metinde Kınıklar'ın nereden geldikleri hakkında bir sarahat yoktur. Fakat, Kadı Burhaneddin'in ülkesine akın yaparak, orada yağma ve tahriplerde bulunabilecek derecede ehemmiyetli Kınık teşekkülü, ancak Çukur-Ova'daki gördüğümüz Kınıklar olabilir. Metinde Kınık'dan sonra zikredilen *اوجق* a gelince pek sarîh olan harekeye rağmen, bunun Üç-Ok olduğuna eminim. Türkçedeki ses kaynaşmasından dolayı, müellif bunu işittiği gibi yazmıştır. Diğer taraftan o sırada Türk teşekküllerinin yaşadığı Ovacık adlı tanınmış bir yer de bilmiyoruz.

Bey idi. Bu beyin Kınıklar'dan geldiğine dâir bir bilgi yok ise de buna kuvvetle ihtimal verilebilir. Şurası muhakkaktır ki, *Hamza Bey* yörenin Osmanlı devrinde önce de beyi olup, o da Ramazan oğulları ve Özer oğulları gibi, Osmanlı hâkimiyetini kabul ettiği için yerinde bırakılmıştır. 928 (1522) tarihli defterde Hamza Bey'in yakın akrabalarından bazılarının timara tasarruf ettikleri görülmüyor. Bunlar, *Hamza Bey'in* oğlu *Hüseyin* ile *Güç-Eri* ailesinden *Dâvud* (?) *Bey oğlu Çırak* (جراق) ve *Ali Bey oğlu Sülü* idiler⁷². Defterlerde Kınık kazasındaki⁷³ göçer evler'in yani cemâatların eskiden beri (kadimden) *Güç-Eri* oğullarına tâbi olduğu yazılmaktadır. Yine tahrir defterlerinde Kınık yöresinin "Kara - Tell - Hamdûn" adıyla tanındığı belirtilmektedir⁷⁴. Kınık, yalnız yörenin adı değil, aynı zamanda yörenin merkezi olan kasabanın ve bir de kalenin adıdır. Kınık kalesi hakkında, zannıma göre, yalnız *Evliya Çelebi* bilgi vermektedir. Yöreyi bizzat dolaşarak iyice tanıdıktan sonra, bu müellifin tarif ve tasvirinden⁷⁵, Kınık kalesinin bugünkü Toprak kale olduğu kesin bir şekilde ortaya çıkıyor⁷⁶. Buna göre, Toprak kale adı, oraya son

⁷² Nr. 109, s. 41.

⁷³ Burası ilk tahrir defterlerinde „nâhiye" sonrakilerde kaza olarak vasıflıyor. Buradaki nâhiye yöre (yani bir bölgenin bir kısmı) anlamındadır. Kaza da mali ve idari bakımdan kadılar tarafından idare edilen yer demektir.

⁷⁴ قضاة قنق المعروف « ب » قره تل حمدون تابع لواء ادنه (Özer sancağı defteri, tarih 928=1521 - 1522, nr. 110, s.53). 1530 larda yazılmış olan defterde (nr. 450): قضاة قنق المعروف: قضاة قنق: قنق بقره تل حمدون تابع لواء ادنه Daha sonra yazılmış bir defterde (nr. 969): قضاة قنق: قنق بقره تل حمدون تابع لواء ادنه denilmektedir. Buradaki قره (türkçe ise) nin emin bir izahını yapmak bizce mümkün olmadı. Çünkü ayrıca Tell-Hamdûn kalesi yazılırken bu kelime zikredilmiyor (aşağıya bk.).

⁷⁵ „Evsaf-ı kal'a-i Kınık: sene tarihinde Ramazanlı, Ermen pâdişahları elinden kabza-yi teshire alup karibul ahd zulûm ve teaddi sebebi ile halkı perişân olup kal'a hâli ve muattal kalmıştır. Amma hâlâ üstad mühendis destinden çıkmıştır ve bir binâ-yı zibâdır ve şekli müdevverdir. Lâkin yukarı çıkub ne cirimde idüğü malûmum değildir. Anı ubûr idüb yine şarka bir saat gidüb, evsaf-ı kal'a-i Çanakçı, Çanakçı yaylasının tâ zirve-i âlâsında şekli müdevver çanak misal bir kal'a-i cibâl olduğundan Türkman kavmi Çanakçı kal'ası dirlir (Seyahatnâme, İstanbul, 1935, s. 342).

⁷⁶ Cl. Cahen, birçok müelliflerin aksine olarak, elindeki tarihî bilgiler ve yöre hakkındaki müşahadelerine dayanarak meşhur Tell-Hamdûn'un bugünkü Toprak kale'den başkası olamayacağı kanaatine varmıştı (*La Syrie du nord*, s. 147). Biz de yöreyi dolaştıktan sonra Cl. Cahenin isabetli bir hükümde bulunmuş olduğunu görmüştük. Ancak aynı defterlerde, aynı yöre dahilinde olmak üzere, Kınık ve Tell- Hamdûn kaleleri ayrı ayrı zikrediliyor: مزرعة قلعه قنق - مزرعة چتال در نزد قلعه تلحمدون - مزرعة كوزلو قوين در نزد تلحمدون

Yukarıda da söylendiği gibi, *Evliya Çelebi'nin* sözlerinden, bahsettiği Kınık kalesinin bugünkü Toprak kale olduğunda şüphe yoktur.

zamanlarda verilmiş olacaktır⁷⁷. Kınık kasabasına gelince, bunun zahmetli araştırmalardan sonra Kınık (bugünkü Toprak kale) kalesinin doğusundaki yıkıntı yer olduğu kanaatine varılmıştır. Kınık kasabasının XVI. yüzyıl başlarında meydana geldiği anlaşılıyor. 928 (1522) yılında, bu kasaba biri *Yunus Dede*, diğeri de *Hamâce* (حماجه) oğlu *Selman* olmak üzere iki mahalleden müteşekkil idi. Yunus Dede mahallesinde 15 evli, 3 bekâr, öteki mahallede de 139 evli, 3 bekâr görülmektedir. Bu ikinci mahalledeki nüfus, *Güç-Eri Bey*'in ordusu⁷⁸ halkından meydana gelmiştir. Kınık kasabası zamanla gelişmiş ve 954 (1547) yılında, Câmî (108 kişi), Dursunlu (63 kişi), Selman (77 kişi), Bayram Fakih -yahut halife- (15 kişi) ve Yunus Dede (21 kişi) olmak üzere 5 mahalleye yükselmiştir⁷⁹.

Kınık kasabası hakkında şimdilik daha fazla bilgiye sahip değiliz. *Evlîya Çelebi*'nin ifadesinden bu kasabanın da "zulüm ve teaddi" sebebiyle halkı tarafından boşaltılıp harap bir hale geldiği anlaşılıyor. XVI. yüzyılda Kınık kazasında 75 kadar köy ve ekinlik (mezrea) vardı ki, bunlardan bazılarının isimlerini veriyoruz: Delü - Kendi, Leçe (لاجه; öteki adı Kara - Kuyu), Kesük (كسوك), Depesi - Delik, Honab (خوناب), Hasan - Hacı, Çomak, Ak-Köprü, Hanlu, Meşhedlü - Üyük (öteki adı : كوستون yahut كوستوس), Viran-Şehir, Karaca - Viran, Yarpuz, Balıklağu (Balıklı oğlu). Bu köylerden şimdi ancak bir kaçı (Viran - Şehir, Karaca-Viran, Yarpuz) mevcuttur. Ekinliklere gelince, bunların da en belli başlıları: Tell-Hamdûn Kalesi, onun yakınında bulunan Gözlü-Kuyu, Çanakçı, Koprân (Tell-Hamdûn civarında), Türki (Yarpuz yakınında) Kale-i Tell-Hamdûn, Meşhed - Üyüğü, Çanaklu, Kamışlu, İkiz-Kilise idiler. Bunlardan şimdi ancak Türki ekinliğinin yeri bilinmektedir. Gerek Kınık kasabası, gerek Kınık köyleri ve ekinlikleri XVI. yüzyıldan sonraki asırlarda ortadan kalkmıştır.

Yukarıda da işaret edildiği gibi, Yüreğir ve Kınıklar'dan başka, Çukur-Ova bölgesinin fetih ve iskânına Bayındır, Salur, İğdir ve Karkın gibi diğer Üç-Oklu boyların da katıldıkları anlaşılıyor. Bu boylardan Bayındır ve Salurlar

⁷⁷ Kınık yöresindeki halkın pek çoğu bundan aşağı yukarı bir asır önce oraya yerleştirilmiş kimselerdir. Bu yörede eski zamanlardan beri yerleşik olarak oturan insanlara rastgelemedik.

⁷⁸ O zamanlarda ordu, bir hamın veya beyin ailesi, yoldaşları (nöker) ve uşakları ile birlikte oturduğu yere denilmektedir. Tarihi eserlerde olduğu gibi, XV. ve XVI. yüzyıllara ait tahrir defterlerinde de, işaret edilen anlamda olarak, bu söze rastgelinir.

⁷⁹ 1530 larda üç mahalle olup, bunlar Yunus Dede (43 hâne hepsi vergiden muâf), Câmî (65 evli, 39 bekâr) ve Hamâce oğlu Selman (162 evli, 68 bekâr) idiler (nr. 450; nr. 254, s. 322; ayrıca 969 nr. h deftere de bk).

bilhassa Tarsus bölgesine yerleşmişlerdir. Bugün Çukur-Ova'da eski fâtilhleri en başta temsil eden ve onların öz torunları olan Varsaklar bilhassa bu üç boydan (Bayındır, Salur, İğdir) çıkmışlardır.

Çukur-Ova bölgesi Osmanlı hâkimiyetine geçince, ilk zamanlarda geleneğe uygun olarak, bu bölgenin de eski siyasi ve idari teşkilâtı aynen muhafaza edilmiş, yalnız başlıca idari bölgelere sancak adı verilmiştir. Bu sancaklar. Adana, Sis, Özer ve Tarsus idi. Bunlardan Sis ve Tarsus'un Memlûkler devrinde, doğrudan doğruya mekezden gönderilen valiler tarafından idare edildiğini göreceğiz. Adana ve Özer yöreleri ise fâtilhlerden iki Türkmen ailesinin (Ramazanlılar ve Özerliler) idaresinde idi. Osmanlı devleti de, fetih esnasında hâkimiyetini kabul eden bu aileleri yerlerinde bırakmıştır. Osmanlı hâkimiyetine geçtiği esnada Adana sancağı 9 yöre (nâhiye) ye ayrılmıştı. Bunlar asıl Adana, Yüregir, Ayas, Berendi, Kınık, Sarı-Çam, Dünderlu, Hacılı ve Kara-İsalu nahiyeleri idi. Dünderlu nahiyesi bazan "Dünderlu maa Bulğarlu" adı ile de anılıyor. Bu yörelerden asıl Adana ve Yüregir de küçük cemâatlar yaşamakta olup, bunlardan bir kaçının adlarını zikrediyoruz. Asıl Adana yöresinde İğdir Oğuz boyunun adını da taşıyan Sarı-Hamzalı cemâatı bilhassa kayda değer. Yüregir'de ise İğdir, Topaklu, Tursunlu, Kamışlu, Küçük-Hacılı, Paşa-Kendi, Firûzlu ve saire gibi cemâatler görülmektedir. Ayas'a gelince, bu yörenin merkezi olan Ayas kasabasında, daha önce işaret edildiği gibi, 10 Türk mahallesi ve bir de küçük Ermeni mahallesi vardı. Bu yörede de tamamen Türkler ile meskûn köyler ve ekinlikler bulunmaktadır. Ayas'a komşu nahiyelerden birisi de Berendi idi. Zamanımızda adı unutulmuş olduğundan bu nahiyenin yerini tayin etmek bizim için epeyce güç olmuştur. Başlıca müşkilât XVI. yüzyılda bu yörede bulunan köy ve ekinliklerin ortadan kalkmasından ileri geliyordu. Nihayet bir iki yer adı ve coğrafi deliller ile bu yörenin bugün Ceyhan kasabasının tam güneyindeki, batıdan, güneyden ve doğudan dağlar ile çevrili yer olduğu anlaşıldı. Bu nahiyede XVI. yüzyılda pek çok köy ve ekinlikler vardır ki, bunların bazılarının isimlerini veriyoruz: Boz - Üyük, Bürücek (بروچك), Kurt - Kulağı, Baş - Getüren, Göl - Pınarı, Tekür Kırdı - (öteki adı Kayalu), Kamışlu, Şeyhler, Badamlu, Ömerlü, Şeyhler, Güllü, Gökçekler, Oruntul. (اورنتول öteki adı Çakmak), Ecelu, Boyaluca. Adları sayılan bu köyler ile sayılmayanlardan, harita ve eserlerden başka bizzat yerinde yaptığım araştırmalara göre, bugün ancak Kurt - Kulağı köyü mevcuttur. Bu yöre Kınık kazası gibi düz ve aynı zamanda hacc yolu üzerinde bulunduğu için, XVII. yüzyıldaki isyanlar sebebiyle dirlik ve düzenliğin ortadan kalkmasından oradaki halk dağılarak köy ve ekinlikleri harap olmuştur. Berendi'nin zamanımızdaki halkı başka yerlerden gelmiş olup, bu-

raya yerleşeli ancak 100 sene olmuştur. Defterlerde zikredilen Berendi kale-sinin XVII. yüzyıldan beri Yılan - Kalesi denilen kale olması belki mümkündür.

Kınık'tan daha önce bahsedilmişti. Sarı-Çam nahiyesi Adana'nın az kuzey-doğusunda Kozan'a giden yol üzerinde bulunmaktadır. Burada da bir çok cemâatler yaşamakta olup, bunlardan Run-guş (رونغوش) her halde aslında Urun-Guş) teşekkülü bilhassa kayda değer. Hacılı, Dünderlu, Bulğarlu ve Kara-İsalu adları ise aşiretlerden geliyor. Bunlardan Hacılı aşireti Adana'nın kuzeyinde, Kara-İsalu ile Dünderlu arasında oturmakta idi. 925 (1519) tarihinde bu aşiretin 16 cemâatı vardı. Dünderlu (21 cemâat), Hacılı ile Sarı-Çam arasında yurd tutmuştu. Bu teşekkülün adının Ramazanlı beylerinden *Dünder Bey* ile ilgili olup olmadığı bilinmiyor.

Bulğarlu'ya gelince Dünderlu'nun az kuzey doğusunda yaşadığı anlaşılan bu aşiret 9 cemâattan meydana gelmiştir. Bu teşekküle mensup şahıslar, türkçe ve islâmî isimler taşımakta olup, türkçe isimler arasında Eylük (ایلوک) Dünder, Toñrul (yani Tuğrul ki Türkiye Türkleri kelimeyi böyle telâffuz ediyorlar), Esen, Kulağuz, Yağmur, Sülü ve saire gibi adlar görülüyor.

Selçuklu müverrihi *İbn Bibî*'de⁸⁰, Bulğar bir yer adı olarak adı geçiyor ki, bununla şüphesiz Mersin-Ereğli arasındaki Toroslar'ın meşhur Bulgar dağı ve çevresi kastedilmektedir. *Şikâri*'de de "Bulğar" coğrafi bir mânada zikrediliyor: "pâdişahım Bulğar bir azîm dağdır"⁸¹; "*Mahmud Bey* Sivas'tan otuz üç bin er ile gelüb, Bulğar'a çıkmış idi"⁸². "*Karaman* beyleri karuşub *Şemseddin*'i Bulğar'dan indirüp şah eylediler"⁸³. Buna göre aynı eserde görülen "Bulğar kavmi" ve "Bulğar askeri"⁸⁴ ndeki "Bulğar" kelimesi kavmi değil coğrafi bir mânâ taşımaktadır; yine orada geçen "Ak Saray kavmi", "Maraş kavmi"⁸⁵ (yani Ak-Saray'da oturanlar, Maraş'da oturanlar) gibi.

⁸⁰ در اندک زمانی از نواحی اوج و کرادیه و کوهههه بورقیری و حواله بلغار و کلنار و دیگر دیار لشکر های بی شمار

(*el-Evâmiru'l-Alâiyye*, tıpkı basım, T. T. T., Ankara, 1956, s. 619).

⁸¹ Şikâri, Konya, 1946, s. 205.

⁸² Aynı eser, s. 50. Bunun gibi diğer misaller için bk. s. 198, 199, 200, 203, 204.

⁸³ s. 60.

⁸⁴ İndekse bk. *İbn Bibî*'de olduğu gibi, *Şikâri*'de de Bulgar çok defa Gülnar ile birlikte zikrediliyor. Yine aynı esere göre, Bulgar dağı sâkinleri mâhir sapanlılar idiler. Başlarında Yahşi-Han, sonra oğlu Aydın, Gökez ve onun oğlu bulunmuşlardır. Yazın Bulgar dağına çıkanların mühim bir kısmı, Tarsus yöresinde oturan teşekküllerden idiler. *Âşık-Paşa Zâde*'de (*Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul, 1334, s. 121) bir yerde Bulgar dağına yalnız Bulgar olarak zikrediyor.

⁸⁵ S. 122, 196,

Esasen başka yerlerde ve arşiv vesikalarında "Bulğar", kavmi bir anlamda geçmez ve bu adda bir teşekkülden bahsedilmez.

Konumuzu teşkil eden Bulğarlı tâifesinin adına gelince, bu, ya teşekkülün bu dağdan geldiğini (yani oralı olduğunu) ya da "Bulğar" adlı bir şahsa mensubiyetini ifade eder ki, ikincisi bize göre daha muhtemeldir. Çünkü, XV. ve XVI. yüzyıllara ait tahrir defterlerinde, bilhassa Konya ve Adana bölgelerinde "Bulğar"ın yaygın şahıs adlarından birisi olduğu görülüyor. Hattâ, bu addaki bazı şahısların Safevî devletinin kurulması üzerine İran'a bile gittiği anlaşılıyor. Bunlardan Bulğar Halife'yi tanıyoruz ki, Şah Tahmasb'ın halefi *İsmail Mirza* (1576-1578) zamanında sözüne itibar olunan bir kimse idi⁸⁶.

Gerek Dünderlu ve gerek Bulğarlı aşiretlerine mensub mühim kolların XV. yüzyılda Niğde vilâyetine göç edip orada oturdukları görülüyor.

Kara İsalu'ya gelince, bu teşekkül kendi adını taşıyan kaza dahilinde yaşıyordu. Bu boy, 925 (1519) tarihinde 60 dan fazla cemâatan müteşekkil idi. Bu cemâatlar arasında 28 evlik Salır (Salur) adlı bir cemâatin bulunması, Kara-İsalu teşekkülünün Salurlar'a mensub olacağı ihtimalini belki hâtıra getirebilir. Teşekkülün başında bulunan Kara-İsalu ailesi hakkında pek az bilgimiz vardır. 831 (1427) yılında *Kara-İsa oğlu Hamza Bey* Kahire'ye gelerek Memlûk sultanı *Bars-Bay'a* tâbiyetini bildirmişti⁸⁷. Kaynakta *Hamza'nın* Varsak beylerinden olduğu açıklanıyor. Bu ifade, Kara-İsalular'ın da Varsak sayıldığını göstermekle beraber, bunu teyid eden başka bir delile sahip değiliz. 843 (1440) yılında *Ramazan oğlu Eylük* ve müttefiki Haleb binbaşılardan *Hoş-Geldi* ile savaştan Varsak beylerinden *Kara oğlu Musa'nın*⁸⁸ da bu aileden olması mümkündür. Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcında Kara-İsalu bey ailesi varlığını devam ettiriyordu. 1530 tarihlerinde bu aileden *Sevindik'in* yaşadığını görüyoruz. Kara-İsalu ailesinin yaylası, Ramazan oğullarıninki gibi, bugünkü Kara-İsalu kasabasının kuzey batısında bulunan Kızıl-Dağ idi. Bu zikredilen Hacılı, Dünderlu ve Kara-İsalu teşekküllerinin adları, sonraları onların yurdlarını ifade etmek üzere, unutulmayarak devam edip gelmiştir.

Tarsus sancağında ise, Kuş-Temür, Kusun, Ulaş, Gökçelü, Esenlü ve Elvanlu boyları yaşıyorlardı ki, bunlardan aşağıda Varsaklar bölümünde ayrıca bahsedilecektir.

⁸⁶ İskender Bey Türkmen, *Tarih-i Âlem-ârâ-yi Abbâsî*, Tahran, 1334 h. ş., s. 214. Bulğar'ın şahıs adı olarak kullanılması belki dağın ününden gelmektedir.

⁸⁷ Aynî, *İkdu'l-cumân*, Veliyeddin Ef. ktp., nr. 2396, s. 607.

⁸⁸ Makrizî, *Ayasofya ktp.*, nr. 3372, yap. 214a. Bu hâdiseden aşağıda bahsedilecektir.

Sis sancağında başlıca Savcı-Hacılı, Eğlen oğlu (اگلان اوغلی), Ayru-Damlu, Kavurgalı ve Avşar teşekkülleri yaşıyordu. Bunlardan en mühimi 31 cemâattan müteşekkil olan Avşar tâifesidir. Sis sancağında yaşayan teşekküller umumiyetle Boz-Oklu Dulkadirli ulusuna mensup gibi görünüyorlar.

Özer sancağına gelince, bu sancak Özer-İli, İskenderun ve Ersuz-İli olmak üzere üç yöreye ayrılıyordu. Bunlardan Özer-İli, bugünkü Payas, Dört-Yol ve Erzin yöresini kaphyordu. Özer oğulları'nın bu yörede, şimdi Dört-Yol'un bir mahallesi, eskiden bir köy olan Özerli'de oturdukları anlaşılıyor. Ersuz-İli ise, bugün adını muhafaza ettiği gibi, İskenderun'un güney batısındaki yöredir. Özer sancağının asıl Özer-İli denilen yöresinde Çoğun (چوگون) adlı bir aşiret ile çok küçük cemâatların oturdukları görülüyor. Çoğunlar'ın mühim bir kısmı da aynı asırda Tıرابلس-Şam taraflarında yaşamakta idiler. Bu aşiret ve küçük cemâatlar 1530 larda sancak beyi olan *Özer oğlu Ahmed Bey'e* tâbi bulunuyordu.

Osmanlı fethini tâkiben bir biri arkasından yapılmış tahrir defterlerinin incelenmesinden açıkça anlaşılıyor ki Mersin'den - Gâvur dağlarına kadar uzanan sahada- ki biz bütün bu bölgeye Çukur-Ova adını veriyoruz- XVI. yüzyıl başlarında göçebe hayat, başlıca hususiyetlerini kaybederek sona ermiş veya ermek üzeredir. Üç-Oklar, bu bölgedeki şehir ve kasabalarda yerleştikleri gibi, köyler kurarak ve ekinliklerde çiftçilik yaparak toprağa bağlanmışlardır. Osmanlılar geldiği zaman Çukur-Ova Türkler'ini bu durumda (yani iktisadî hayatlarının başlıca ziraî faaliyete dayandığını) görmüşlerdir. Mamafih bu münasebetle şu hususa işaret etmeden geçmiyelim ki, mezkûr asırda Türkiye'de göçebe hayatını devam ettiren ancak iki Türkmen kümesi mevcut olup, bunlar da Haleb Türkmenleri ve Diyarbekir bölgesindeki Boz-Ulus idi. Başlıca Maraş, Kars (Kadirli) ve Elbistan yörelerinde yaşayan Dulkadirli ulusunun mühim bir kısmı da Osmanlı fethi esnasında ziraî hayata geçmiş bulunuyordu. Çukur-Ova bölgesindeki ziraî hayata bağlanmış cemâatler arasında din, tarikat ve ilim adamlarına sık sık rastgelinmektedir. Bu bölgedeki Türkler arasında da Safeviler'in kızılbaşlık propagandası tesirsiz kalmamıştır. Bu bölgeden İran'a giden Türkler orada Varsak adıyla tanınmışlardır. İleride bahsedileceği gibi, Osmanlı fethini takibeden günlerde dahi Çukur-Ova'da Kızılbaş ayaklanmaları olmuştur.

Çukur-Ova bölgesinin fethine katılarak burada yurt tutan Üç-Oklu Oğuz boylarının adları (Yüregir, Kınık gibi) bu fetih ve yurt tutmanın hâtırası olarak, onların oturdukları yerlere verilmiştir. Birçok yöreler ise o yerlere hâkim olan beylerin adı ile vasıflanmıştır: Özer-İli, Burnaz-Köprüsü, Kuş-Tem-

ür Ovası, Ulaş-Yurdu, Kusun-Deresi. Bazı yerler de doğrudan doğruya beyler ile nisbetlenen teşekküllerin adıyla anılmıştır: Hacılı, Dünderlu, Kara-İsalu gibi. Bu sayılanlar, Çukur-Ova bölgesini feth ve iskân eden Üç-Oklu Türkmenler'e ait en belli başlı yer adları hâtıralarıdır.

XVI. yüzyılda Çukur-Ova bölgesinde yerleşik hayat sür'atle gelişmekte ve iktisadî faaliyet de artmakta idi. Ancak XVI. yüzyılın sonlarında başlayarak XVII. yüzyılda da uzun bir zaman devam eden ve başlıcaları *Celâli* ismiyle vasıflanan hareketler, Orta ve Batı-Anadolu'da olduğu gibi, bu bölgedeki yerleşik hayata da büyük bir darbe vurmuştu. Hücumlara maruz kalan ve devlet hizmetinde bulunanlardan zulüm gören halk köy ve ekinliklerini bırakarak başka yerlere gitmiş köy ve ekinlikleri de harabolmuştur. Bu sebeble bilhassa Kınık, Berendi, Sarı-Çam gibi yörelerdeki köy ve ekinlikler tamamen ortadan kalkmış ve buralardaki topraklar asırlarca ekilmiyerek boş kalmıştır. İşte, bugün bilhassa Kınık, Berendi gibi yerlerde eski köylere nadiren rastgelinmesinin sebebi budur. Devlet hâkimiyetinin uzun bir zaman teessüs edememesi sebebiyle, Türkiye'nin bilhassa Türkler ile meskûn birçok bölgeleri gibi, Çukur-Ova da harap bir duruma düşmüş ve nüfusunun mühim bir kısmını kaybetmiştir. Bunun sonucunda müteakip asırlarda, bu bölge, Orta ve Batı-Anadolu'nun birçok yerleri gibi, göçebe aşiretlerin istilâlarına uğradı. Doğudan Gâvur dağlarını aşip gelenlerin başında Dulkadirli ulusunun en büyük boylarından birisi olan ve Türkiye'nin bir çok yerlerinde iskân faaliyetlerinde bulunan ve bu arada bir oymağı da İran'a giden meşhur Akça-Koyunlu aşireti ile yine aynı ulusa mesup, Cerid ve Tecirliiler vardı. Kınık kazası bunların kışlakları oldu. Eskidenberi Haleb bölgesinde kışlayıp yazı Uzun - Yayla'da geçiren Avşarlar da Haleb bölgesine gitmeyip Ceyhan ırmağının sağ tarafında bugünkü Ceyhan ile Kozan arasındaki arazide kışlamaya başladılar. Bu Avşarlar XVI. yüzyılda Sis sancağında yaşadığını gördüğümüz Avşarlar'dan ayrı idiler. Batıdan İç-İl bölgesinden büyük Boz-Doğan boyu da göç ederek Çukur-Ova'ya geldi. Bu boya mensup Melemenci (Menemenci) oymağı Kara-İsalu ve kısmen Kusun bölgesinde yer tuttu. Yüksek mevkili devlet memurları da çıkarmış olan Menemenci-oğulları bu oymağın beyleri idiler. Asıl Boz-Doğanlılar'ın mühim bir kısmı ise doğuya doğru ilerliyerek Kars (Kadirli)'in güneyinde, Ceyhan'ın sağ kıyısında yurd tuttular. Onların bir bölüğü de Yüreğir'de kışlamaya başladı ki, bunlara "Kütük Boz-Doğan" deniliyor. Bu büyük boyu Kara-Kayalu Çor-Oğlu, Bahşiş ve diğer Yörük oymakları takip ettiler ve Tarsus ile Adana bölgesinde yurd tuttular. Hattâ XIX. yüzyılda, Çukur-Ova'ya Aydın bölgesindeki Yörükler'den de bazı oymaklar geldi. Halâ Çukur-Ova'nın

şurasında burasında çadırları ve develeri ile kalıntılarının dolaştığı bu Yörükler'e coğrafi menşelerinden gelen Aydınlı umumî adı verilir. Bu aşiretler Çukur-Ova'ya yeniden göçebe hayatı getirdiler ve bunu XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam ettirdikten sonra, Avşarlar'ın mühim bir kısmı müstesna olmak üzere, buldukları yerlerde yerleştiler. Bunlar bugünkü Çukur-Ova'daki Türk halkının pek mühim bir kısmını teşkil ederler. Bu sebeble şimdi bölgede, eski fâtiplerin torunlarına kolayca rastlamak mümkün olmuyor. Bugün eski fâtiplerin torunları olarak orada en başta Varsaklar gelmektedir.

II

SİYASÎ TARİH

Osmanlı müverrihi *Âşık-Paşa-Zâde*'de Çukur-Ova bölgesindeki Türkmenler ile ilgili bir bahis vardır. Bu bahis Çukur-Ova'nın Türkmenler tarafından fethedilip onların yurdu olduğunu, "Mısırlı" nun (yani Memlûkler'in) bu bölgeyi tagallup suretiyle eline geçirdiğini göstermek için yazılmıştır. Bu bahsi aynen naklederek tedkik etmek faydasız olmayacaktır⁸⁹.

"Anı beyan ederim bu Atana, Tarsus ve Misis⁹⁰ Gülek ve Anakşan⁹¹ kimlerini ve kimler fethetti ve Mısırlı bunlara neyledi.

Osman Gazi'nin dedesi *Süleyman Şah Gazi* Rum'a gelüp Ca'ber kalesinin önünde ne oldu, işitin kim göçer evler etrafa dağıldılar. Üç-Ok'un oğlu ve Kusun Varsak'ı⁹² ve *Kara-İsa* ve *Özer* ve *Gündüz* ve *Kuş-Temür*, bu altı kişi göçeri ile geldiler, Çukur-Ova'ya geldiler. *Yüregir*⁹³ baş oldu bunlara, geldiler Misis'i⁹⁴ aldılar ve Tarsus'u dahi aldılar ve bu şehirlerin kâfiri Ermeni idi; bunlardan ahde aldılar. *Yüregir*⁹⁵ öldü, oğlu *Ramazan* kaldı. *Ramazan* Kusun'a *Eser Kef*'i⁹⁶ kışlak verdi ve *Gülek*'te *Beremedik*'i⁹⁷,

⁸⁹ *Tevârih-i âl-i Osman*, İstanbul, 1332, s. 225-226.

⁹⁰ Neşri (fotokopi, yayımlayan Franz Taeschner, Leipzig, 1951, s. 225-226) ve ondan naklen Hoca Sadeddin (Tacü't-tevârih, İstanbul, 1283, II, s. 48) de doğru olarak böyle; metinde: Mis'i.

⁹¹ Bu yer adı hakkında 99 numaralı haşiyeye bk.

⁹² Neşri ve Hoca Sadeddin'de (gösterilen yer) Kusun ve Varsak. Metinde "bu altı kişi" denildiğine göre, "Kusun Varsak'ı" şekli doğrudur. Sonra Varsak'ın ayrıca yurdunun zikredilmemesi buna diğer bir delildir. Böylece Kusunlar, Varsaklar'dan sayılıyor ki, mümkündür.

⁹³ Neşri ve Sadeddin (gösterilen yerler) böyle, metin (yanlış olarak): *یورد کر*. Bunun bir müstensih hatası olduğu görülüyor: *یورده کر*.

⁹⁴ Neşri ve Sadeddin (gös. yerler) böyle; metin: Mis'i.

⁹⁵ Metin: *یورد کر*.

⁹⁶ Neşri: *اصار لعی*; Sadeddin: *اصار لعی*. Burası sonra Kusunlu kasabasının meydana geldiği yer olacaktır (burası hakkında Varsaklar bölümüne bk).

⁹⁷ Bu kelime Neşri ve Sadeddin'de yoktur. Gülek ile Pozantı arasındaki Belemedici boğazının veya Belemelik köyünün bunu ifade ettiğinden şüphe edilmez.

Tekfur - Belini yaylak verdi. *Kara-İsa*'ya Midilli'yi kışla verdi ve ⁹⁸ Alnakaş'ı ⁹⁹ yayla verdi ¹⁰⁰ ve *Kuş-Temür*'e Tarsus'u kışlak verdi ve Bulgar dağın yayla verdi; ve *Gündüz*'e Misis'i ¹⁰¹ kışlak verdi; Misis ¹⁰² dağın yayla verdi ve *Ramazan* kendi Atana'yı taht edindi ve bu bâki kalan begler buna tâbi oldular yaylaların yayladılar ve kışlaların dahi kışladılar, nice yıllar yaylaların. Kusun Varsak'ı ¹⁰³ Gülek kalesin kendiye tapturdu; kafirlerin içinden çıkarmadı. *Kara-İsa* Alnakaş'ı taptırdılar ¹⁰⁴. Kaleden *Ramazan* Misis'i taptırdı, kâfirin kaleden çıkarmadı. *Ramazan* öldü; oğlu *İbrahim* kaldı ve bir nice oğlu bile. Elhasıl bu mezkûr begler öldüler, her biri birini tuttular ve her biri baş çekti oturdu; başlı başına beglik etti tâ Mısır'da *Sultan Şeyh* sultan olunca. O kim Sultan, *Özer*'in ¹⁰⁵ bir oğlu kardaşlarından kaçtı Haleb'e vardı. Mısır sultanına haber gönderdiler kim *Özer* ¹⁰⁶ oğlu *Dâvud* eyüdüdür kim sultanım himmet itsün *Özer* ¹⁰⁷ - İli'ni sultanıma ahvereyin dir deyu. Sultan Haleb begine emretti; azım leşker cem'ettiler; *Dâvud*'la vardılar. *Özer* ¹⁰⁸ vilâyetini fethettiler, *Dâvud*'a verdiler. *Özer* ¹⁰⁹ - İli Mısırlu elinde oldu. Vilâyet-i *Özer*'i ¹¹⁰ bir nice bölük ettiler su başlık; *Özer* ¹¹¹ oğlanları'nın bâkisine bahşettiler. Andan sonra *Gündüz* oğlu'na il verdiler. *Gündüz* oğlanlarından kaçtı, Mısır'a vardı. *Ayas* ¹¹² kalesin Mısır'a verdiler, Mısırlı içine kul kodu. Andan sonra *Ramazanlu*'ya il verdiler. *Ramazanlu*'dan *İbrahim Bey* kaçtı Mısır'a vardı. Mısırlu ana leşker verdi; geldi Atana'ya kardaşlarını

⁹⁸ Metin: Gülekte Tekfur Beli'ni. Bu ibarenin fazla olduğu âşikârdır. Çünkü, burayı Kusun'a vermişti. Tekfur-Beli, bugünkü ana yolun geçtiği Tekir Yaylasıdır.

⁹⁹ Başlıktaki Anaşan ile Alnakaş aynı olacaktır. Bu kale, Pozantı'nın bir saathk güney doğusundaki Anaşa dağı üzerinde bulunan Anaşa (aynı zamanda Anahşa ve Annaşa olarak ta) telâffuz edilen kaleden başkası değildir. Tahrir defterlerindeki Alnahşa kalesi de (s. 22) şüphesiz aynı kaledir.

¹⁰⁰ Kara-İsâ ile ilgili bu cümle Neşri'de ve Sadeddin'de yoktur. Anlaşılan Neşri bunu atladi.

¹⁰¹ Neşri ve Sadeddin'de böyle; metinde: Sis.

¹⁰² Neşri ve Sadeddin'de böyle; metin: Sis.

¹⁰³ Neşri ve Sadeddin: Kusun ve Varsak.

¹⁰⁴ Kara İsa'ya ait bu cümle Neşri'de ve Sadeddin'de yok.

¹⁰⁵ Neşri (s. 226) ve Sadeddin'de (gös. yer.) böyle. metin: او زير

¹⁰⁶ " " " (s. 49) " : او زير

¹⁰⁷ " " " " " : او زير

¹⁰⁸ " " " " " : او زير

¹⁰⁹ " " " " " : او زير

¹¹⁰ " " " " " : او زير

¹¹¹ " " " " " : او زير

¹¹² " " " " Ayas; metin : Ayas

koğdu; Mısırlı Sis kalesine ¹¹³ kul kodu. *Kuş-Temür oğlu* Tarsus'u ¹¹⁴ Mısırlı'ya verdi. Mısır (lu) dahi evvelki beg oğlanların tiz, tiz azlettiler ve bir birine beglik verdi rüşvetlen. Bu sebebden begleri yohsul oldu. Âhir Gülek'i kula verdiler".

Bu bahiste, ilk göze çarpan keyfiyet, bu Türkmenler'in- müverrihlerce *Osman Bey*'in dedesi olarak kabul edilen- *Süleyman-Şah*'ın buyruğundaki ulusa mensub gösterilmeleridir. Bu husfusun kaydı ile Osmanlı hükümdarının Çukur-Ova Türkmenleri ile ilgilenmesinin kavmî ve hukukî bir sebebe dayandığının ifade veya ima olunması mümkündür. Üç-Ok ve Yüregir'e şahıs adları olarak bakılmaktadır ki, ikincisi (*Kayı Han, Bayındır Han gibi*) bir dereceye kadar kabul edilse bile, birincisi için böyle bir şey düşünülemez.

Bahiste, Çukur-Ova'nın fethinin Türkmenler'e inhisar ettirilmesi de, daha önceki bahiste görüldüğü gibi, tabii esassızdır. Yine orada geçen *Gündüz*'ün Çukur-Ova'daki beyler arasında gösterilmesi de doğru olmasa gerektir. Çünkü, elimizdeki tarihî bilgilere göre, *Gündüz oğulları*'nın yurdu Amik ovasında, bugünkü Kırık - Han taraflarında idi ¹¹⁵. Bu bahiste geyet doğru olarak ifade edilen husus, aşağıda temas edileceği gibi, Memlükler'in, *Şeyh* zamanında, Üç - Oklu Türkmenleri kuvvetli bir surette hâkimiyetleri altına almalarıdır. Diğer taraftan, daha önce görüldüğü gibi, Ermeniler'in kalelerinden çıkarılmamış olmaları da bir gerçektir.

A. RAMAZAN OĞULLARI

Çukur-Ova'nın bu ünlü Türkmen beyliğine aid en eski bilgi 753 (1352-1353) yılına aittir. Mezkûr yılda Haleb valisi *Bay-Buğa-Rus*, Hama valisi *Ahmed al-Sâkî* ve Tıرابلس valisi *Beklemiş* (بکلمش) ile ittifak ederek, iktidarı ellerine geçirmiş olan emir *Taz*, *Şeyhu* ve diğerlerine karşı harekete geçmiş ve *Dulkadır oğlu Karaca Bey*'i de bu ittifaka dahil etmişlerdi. Fakat *Bay-Buğa* ve arkadaşları Dımişk'a vardıklarında Sultan el-Sâlih'in üzerlerine gelmekte olduğunu duyduklar. Bu haber üzerine *Dulkadır oğlu Karaca Bey* ve Arab emirî *Cebbâr ibn*

¹¹³ Neşri ve Sadeddin (gös. yer.) böyle; metin: kalesine.

¹¹⁴ Neşri (s. 226) ve Hoca Sadeddin (s. 49): Tarsus; metin: Sis.

¹¹⁵ *Gündüz oğulları*'nın oturdukları yer, bu aileye nisbetle *Gündüzlü* adını almıştır. *Gündüzlü*, Kırık-Han'dan Hassa'ya giderken 12 kilometre mesafede, yoldan takriben 800 metre solda, bugün değirmenlerin bulunduğu sulak ve yeşil yerde idi. Burası şimdi de bu adı muhafaza ediyor. *Gündüzlü*, Haleb'ten gelen hacıların ve kervanların konakladıkları bir yer idi. Buradan doğrudan Payas'a çıkılırdı. *Gündüzlü* bugün tamamen harab olup, orada bir kaç değirmen vardır. Gerek *Gündüz oğulları* gerek *İnal oğulları*, *Köpek oğulları*, *Bozca oğulları* ve *Sakalsız oğulları* gibi, çoğu Boz-Oklu olan Türkmen aileleri ayrı bir yazıda incelenecektir.

Muhennâ mütteliklerine haber bile vermeden ülkelerinin yolunu tuttular. Bundan dolayı maneviyatları kırılan *Bay-Buğa* ve diğer Memlûk emirleri Haleb'e geri dönmüşler, fakat burada da tutunamıyarak Elbistan'a gidip *Karaca Bey'e* sığınmışlardı. Bunları takip eden emirler *Karaca Bey'e* mektup yazarak kendisinin affedildiğini bildirerek *Bay-Buğa'yı* ve yanndakileri yakalayıp göndermesini istediler. Fakat *Karaca Bey* bu teklifi kabulden imtina etti. Bunun üzerine Türkmen beylerinden Ramazan'a hil'at giydirilerek *Karaca Bey'in* emirliği ona tevcih edildi. ¹¹⁶ *Karaca Bey'e* gelince, o, bir taraftan emirliğinin *Ramazan Bey'e* verilmesi, diğer taraftan da Haleb valisi *Emir Argun'un* üzerine yürüyeceğini haber alması üzerine, eski fikrinde ısrar etmiyerek bir müddet sonra mültecileri Haleb valisine teslim etti. Bu mülteciler orada öldürüldüler. Buna rağmen iktidarı ellerinde tutan *Emir Şeyhu* ile *Emir Taz*, *Karaca Bey'in* yeni gailer çıkarmasını önlemek için onu ortadan kaldırmaya karar verdiler. Dulkadirli beyini hile ile yakalamak gayesi ile girişilen bir teşebbüsün akamete uğraması üzerine kuvvete baş vuruldu. Haleb valisi *Argun Karaca Bey'i* Dülül Dağı'nda yenerek onu Kayseri taraflarına kaçmağa mecbur etti. Orada Moğol beylerinden *Kuluk-Şah* tarafından yakalanan Dulkadirli beyi, Sivas-Kayseri hükümdarı *Eretna oğlu Mehmet Bey'e* teslim edilmiş, o da Memlûk sultanının isteği üzerine, onu Mısır'a göndermiştir. *Karaca Bey* orada öldürüldü (14 Zilkade 754=10 Ocak 1453) ¹¹⁷.

755 yılının Cumadelulâ ayının 17. günü (9 Haziran 1354), *Dulkadir oğlu Karaca Bey'in* yerine tâyin edilmiş olan *Ramazan'ın*, oğlu Kahire'ye gelerek sultana ve nüfuzlu emirlere 1000 Türk atı (iğdiş) takdim etmiştir. Ramazan oğluna, dirlik (ikta) ile beraber Türkmenler'in emirliği tevcih olunduğu gibi, maiyyetindekilere de "onlar" ve tablhâne emirlikleri verilmiştir ¹¹⁸. *Makrizî'nin* Ramazan'ın oğluna Türkmen beyliği tevcih edildiği ifadesinden, *Ramazan Bey'in* yukarıdaki tarihten pek az önce ölmüş olduğuna hükmetmek mümkündür.

Ramazan Bey hakkında, yukarıdaki kayıtdan başka hiç bir tarihi bilgiye sahip değiliz. Kendisinin, *Âşık-Paşa Zâde'deki* bahiste söylendiği gibi, Adana şehrine hâkim olmadığı muhakkaktır. Çünkü, bu şehir, evvelce işaret edildiği

¹¹⁶ Makrizî, II, s. 874.

¹¹⁷ Makrizî, II, s. 884, 886, 891, 894, 895, 899; M. H. Yinanç, *Dulkadirîler*, I. A., IV, s. 654.

¹¹⁸ وفي سادس عشر جادى الاولى قدم ابن رمضان التركمانى المستقر عوضاً عن قرجا ابن دنغادر و قدم للسلطان والامراء الف اكديش فرسم له بالإمرة على التركمان وانعم له بالأقطاع ، وأنعم على عدة من اصحابه بامريات ما بين عشرات وطلبخاناها وعاد الى بلاده. (Makrizî, II, s. 921).

gibi, 761 (1360) yılında Memlûkler tarafından Ermeniler'den alınmıştı. Buna karşılık şehrin yöresinin onun elinde olması mümkündür. *Bay - Demir*'in Adana'ya kimi vali tayin ettiği de bilinmiyor. Bunun *Ramazan Bey*'in oğullarından birisi olması tabii mümkündür. *Makrizî*'de zikredilen kayıtda *Ramazan oğlunun* adı verilmiyor. Bunun şimdi kendisinden bahsedilecek olan *İbrahim* olup olmadığı üzerinde de hiç bir şey söylenemiyor. Sârimüddin lâkabını taşıyan *İbrahim Bey*'in Adana'ya hangi tarihte sahib olduğu da bilinmiyor. Kendisi 783 (1381) yılında Türkmenler'in başbuğu (mukaddem) ve 785 (1383) de Adana valisi (nâib) olarak zikrediliyor.

Karaca Bey'den sonra Dulkadirli beyi olan *Halil Bey*'in Memlûk devletine tam bir şekilde itaat göstermiyerek başına buyruk hareket etmesinden dolayı Elbistan valiliğinden azledilip burası *Mubarek-Şah el-Tâzî*'ye verilmişti. Fakat *Mubarek-Şah, Halil Bey* tarafından yenilerek öldürüldü (780=1378). Bunun üzerine Üç-Oklu Türkmenler de Memlûkler'in hâkimiyetinden çıktılar. Bu esnada Memlûk devletine hâkim olan *Berkuk* ile *Bereke* Haleb valisi *Temür-Bay*'a Üç-Oklar'ı tedib etmek üzere harekete geçmesi emrini verdiler. *Temür-Bay*'ın emrinde, *Çin-Temür* kumandasında Şam askeri de vardı. *Temür-Bay* aynı yılın Zilkade ayında (1378 Şubat-Mart) Türkmenler'e yaklaştı. Memlûk ordusu karşısında korkuya kapılan Türkmenler'in ileri gelenlerinden kırk kadar kimse, armağanlar ile *Temür-Bay*'ın katına gelerek itaatlarını bildirdikleri gibi, Ağaç-Eriler, Üç-Oklar ve Boz-Oklar'a mensup diğer teşekküllerin de bağlıklarını temin edeceklerine söz verdiler. Fakat Memlûk emri Türkmenler'in sözlerine ehemmiyet vermiyerek onlara bukağı vurduktan sonra obalarına saldırdı; göçkünleri ve davarları yağmalandı, erkekler öldürüldü ve kadınlar tutsak alındı ve tecavüze uğradı. Fakat Türkmenler, derhal kendilerini toparlayarak, Demir-Kapu'da (Bâb ul-Melik) pusu kurup geri dönmekte olan Memlûkler'in üzerine şiddetle atıldılar. Bu şiddetli baskın karşısında Memlûk ordusu perişan oldu, onlardan bir çokları öldürüldü, bir çokları yaralandı, hemen hepsi soyuldu ve her şeyleri alındı. Türkmenler'in eline 30 bin deve, 13000 eğerli at olmak üzere zengin bir ganimet geçti. Türkmenler'in başarısı üzerine, *Temür-Bay* memuriyetini kaybetti ¹¹⁹.

Ramazan oğlu İbrahim Bey, Dulkadır oğlu Halil ile ittifak ederek onun Memlûkler'e karşı yaptığı mücadelede yardımda bulunmuştu. Fakat Halil

¹¹⁹ Aynî, *İkdu'l-cumân*, Veliyeddin Ef., nr. 2396, yap. 565; İbn Hacer İnbâu'lgumr, Süleymaniye, Yenicâmi ktp., nr. 840. Bu hâdise üzerine Temür Bay Haleb valiliğinden azledilmiş ve bir müddet sonra Safed valiliğine tâyin edilerek orada 785 (1383) yılında ölmüştür. (*Ibn Tağrı-Birdi, el-Menhelu's-sâfi*, Nurosmaniye ktp., nr. 4323, I, yap. 224a-b).

Bey'in 783 (1381) de yenilmesi üzerine, *İbrahim Bey*, Memlûkler'in Sis valisi *Torun-Tay* vasıtasıyla sultana *Halil Bey*'e yaptığı yardımdan pişmanlık duyduğunu bildirmiş ve kusurunun bağışlanmasını dilemişti ¹²⁰.

Ancak *İbrahim Bey*'in bu sözlerinde samimi olmadığı kısa bir zamanda anlaşılmıştır. Bu sebeble, 783 (1381-1382) yılında Haleb valiliğine getirilen *Yel-Buğa* (يل بنا) *el-Nâsirî*, ilk tedbir olarak Türkmenler arasında tefrika çıkarmaya çalışmıştır. Gerçekten *Yel-Buğa*, 785 (1383) de Kınıklar ile Ramazanlılar'ın (Yüregirler) arasını açmış ve birincileri ikinciler üzerine saldırtmıştı ¹²¹. *Ramazan oğlu İbrahim Bey*, Özer oğulları ve Burnas (بر ناصی) oğulları ¹²² ile birlikte yolları kesmek, Anadolu (Rum) hacılarını soymak, Sis'i Memlûkler'in elinden almak için *Karaman oğlu Alâ ed-dîn Ali Bey* ile ittifak etmekle itham olunuyordu. Aynı yılda *Yel-Buğa* kalabalık bir ordu ile Amik ovasına gelip oradan Özer oğulları'na ve diğerlerine haberler göndererek, itaat etmedikleri takdirde ordusuna ganimet olacaklarını bildirdi. Fakat Özer oğulları Memlûk kumandanının tehdidinde aldırış etmediler. Kendilerinden birisini tutmuş olduğu için, onlar *Yel-Buğa*'ya kızgın idiler. *Yel-Buğa*, Bağras Beli'ne ¹²³ geldi; burayı ve Sakal-Tutan'ı (Bâb İskenderûne) herhangi bir hâdise olmadan geçti ve Türkmenler'in Memlûkler'in geldiğini anlayıp, Misis köprüsünü yıkmamaları için, *Demür-Taş ve Küşlü* kumandasında bir kuvvet ileri

¹²⁰ Makrizî, *Fatih ktp.*, nr. 4386, yap. 335a.

¹²¹ Aynı eser, nr. 4385, yap. 19a.

¹²² Bu aile hakkında kaynaklarda hiç bir bilgiye rastgelemedik. yalnız Dört-Yol'a bağh, onun kuzey batısındaki Burnaz köyü ve çayı'nın bu ailenin adını taşıdığı muhakkaktır. Burnaz Köprüsü de Kurd-Kulağı köyünden yaya üç saat mesafededir. Eskiden Suriye'ye giden ana yol buradan geçiyordu.

¹²³ Yani Belen Boğazı. Bu boğaza arabça eserlerde 'Akabet u'l-Bağras denilir. Bağras'a gelince, burası ortaçağda mühim bir kale olup, Boğazın Antakya tarafındaki başında bulunmaktadır. Bu kale boğazı emniyet altına almak için yapılmıştı. Antakya'nın kuzey batısında bulunan Bağras hakkında Kâtip Çelebi'de (*Cihannüma*, s. 597) ve Evliya Çelebi'de (*Seyahatnâme*, İstanbul, III, s. 47) biraz bilgi vardır. Ayrıca Cl. Cahen'e bk. (*La Syrie du nord*, s. 141-147). Bağras bugün bir köydür (söylenişi Bakras, Harita Genel Müdürlüğü, Kilis, 1: 200. 000). Eski ve yeni tetkik eserlerinde kaynaklarda zikredilen geçit isimlerinin birbirine karıştırıldığı, geçitlerin yerlerinin iyice tayin edilmemiş olduğu görülüyor. Halbuki bu geçitlerin, sadece mahallî tarih bakımından değil, yakın doğu tarihi için de ne kadar büyük bir ehemmiyet taşıdıkları malûmdur. XIII. yüzyıldan itibaren Arab kaynaklarında geçen "Akabet ul-Bağras", az yakarıda işaret edildiği gibi, "Amik'ten İskenderun'a giden geçidi ifade etmektedir. Türkler bu geçide "Bağras Beli" yahut sadece "Belen" adını vermişlerdir. Türkçe'de "bel" ve "belen" hemen aynı anlamda kullanılmakta olup, bunlar ile dağlar arasındaki yokuşlu, sarp geçitler kasdolunmaktadır. Yine arabça eserlerdeki Bâb İskenderûn'a (İskenderun kapısı), daha önce işaret edildiği gibi, İskenderun'dan takriben 7 kilometre mesafede bulunmaktadır. Türkler buna "Sakal-Tutan" tesmiye etmişlerdir.

sevketti. Kendisi de gece hareket ederek, ertesi ikindi vakti Misis'e erişti. *Yel-Buğa*'nın daha önce sevk etmiş olduğu kuvvet, köprünün henüz geçide mâni olacak surette yıkılmamış olduğunu görerek Türkmenler ile çarpışmaya başlamıştı. Memlûk ordusu ırmağı geçerek Misis'e geldi. Burada Türkmenler'den bazılarının çadırları yağma edilmiş, Türkmen erkekleri de ağaçlık dağlara çıkmışlardı. Ancak çok geçmeden Türkmenler'den elçiler gelerek aman dilemişler ve bu da *Yel-Buğa* tarafından kabul edilmişti. *Ramazan oğlu İbrahim Bey* bu sırada Adana'da bulunuyordu. Memlûk ordusunun geldiğini duyunca, Adana'yı terk ederek girilmesi mümkün olmayan dağlara sığınmıştı. Az sonra Memlûklerin'in Sis valisi *Taş-Buğa*'nın gönderdiği bir ulak *Ramazan oğlu*'nun yanında Karaman Türkleri olduğu halde Sis dolaylarına geldiğini, bunu öğrenen Sis valisinin onun arkasından giderek çadırlarını yağmaladığını, oğullarını ve karısını esir aldığını ve *İbrahim Bey*'in Bayat Türkmenleri'ne¹²⁴ sığınmaya mecbur olduğunu bildiriyordu. Bunun üzerine onu yakalamak için harekete geçmeye karar verilmişti ki, Sis valisinden, *Ramazan oğlu*'nu, kardeşi, oğulları, annesi ve maiyyetinden bir kısmı ile birlikte yakalamaya muvaffak olduğu haberi geldi. Bu haber Memlûk ordusunda büyük bir sevinç yarattı ve Sis'e doğru harekete geçildi. Yolda Yüregir Türkmenleri'nden bir bölük halk çevrilip davarları ve göçkünleri yağmalandı. Türkmenler dağlara kaçtılar. Sis'e gelen *Yel-Buğa Ramazan oğlu*'nu, kardeşi *Kara-Mehmed*'i ve maiyyetinden tutsak alınanları öldürttü. *İbrahim Bey*'in annesi dahi esirgenmiyerek öldürüldü. Bu suretle Sis'de işini bitiren *Yel-Buğa*, Misis'e müteveccihen hareket etti. Sis'in güney batısındaki sık ağaçlar ile örtülü, çok dar Sarı - Çam (metinde (Saruca-Şam) geçitlerine girildiğinde Memlûk ordusu Yüregirler'in baskımına uğradı. İki taraf arasında şiddetli bir savaş başladı ve bir çok kimseler öldü. Başkumandan *Yel-Buğa* ve Haleb emirlerinden bir çokları ve askerlerin bir kısmı kayboldular. Bunun üzerine diğerleri de büyük bir korkuya kapıldılar. Bunlar Türkmenler'in Demir-Kapı'yı (Bâb ul-Melik) kapattıklarını öğrenince Ayas'a sığındılar. *Yel-Buğa*'ya gelince o, yapılan çarpışma esnasında gözünden yaralanmış ve ortadan kaybolmuştu. Denildiğine göre Türkmen *Kuş-Temür Yel-Buğa*'yı ölümler arasında tanıyarak, Ayas'da ondan ümidini kesmiş

Bâb ul-Melik'e (kiral kapısı) gelince, bunun eski Payas, Misis yolu üzerinde, Kurt-Kulağı köyünün doğusundaki Demir-Kapı (şimdiki Karanlık Kapı) adı verilen yer olduğunda şüphe yoktur. Yine Arab kaynaklarındaki "Derbend Arslan" ise, bugünkü Osmaniye - İslâhiye yolu üzerinde bulunmaktadır. Buna eskiden "Arslanlı-Beli" şimdi ise "Arslan-Boğazi" denildiği anlaşılıyor.

¹²⁴ Bahsedilen bu Bayatlar hakkında başka bir kayda sahip olmadığımız gibi, Çukur-Ova'da XIV-XVII. yüzyıllar arasında Bayatlar'ın varlığına dâir de hiç bir bilgimiz yoktur.

olan askerlere ulaştırdı. Ayas'da bir kaç gün dinlendikten sonra harekete geçen *Yel-Buğa* yolda yeniden Türkmenler'in hücumuna uğradı ve bunun neticesinde pek çok kimseler öldü. *Yel-Buğa* büyük yiğitlikler göstererek Türkmenler'in arasından geçmeye muvaffak oldu ve Payas'a doğru yollandı. Fakat Memlûk ordusunun bu def'a da *Özer oğlu'nun* Türkmenler'i karşısına çıktı. Türkmenler Memlûk ordusunu çevirdikleri gibi, Demir-Kapı'yı (Bâb ul-Melik) da tutarak onları büyük bir sıkıntı içine düşürmüşlerdi; dağılmak üzere idiler. Ancak Haleb hâcib ul-huccab'ı *Sudun el-Muzafferî* Haleb'den ve çevresinden pek çok adam toplayarak yardıma koşmuş ve Demir - Kapı'ya (Bâb ul - Melik) hücum ederek buradaki Türkmenler'i dağıtıp yolu açmıştı. Bunun üzerine büyük bir ferahlığa kavuşan *Yel-Buğa* ordusu Demir Kapı'yı geçerek, yürüyüşüne devam edip Bağras'a vardı; sonra oradan hareketle Antakya'ya ve oradan da Haleb'e geldi ¹²⁵.

Yel-Buğa'nın bu seferi neticesinde *Ramazan oğlu İbrahim Bey* öldürülmüş ise de, Türkmenler itaat altına alınmadığı gibi, kazandıkları baskın başarıları ile cür'etleri de artmıştı. Memlûkler de bundan sonra onlar üzerine yeni bir sefer açmadılar.

İbrahim Bey'in, hareketlerinden, Sis'i de Memlûkler'in elinden almak suretiyle, Çukur-Ova'da kuvvetli bir beylik kurmak istediği anlaşılıyor ki, yeğeni ve adaşı da sonra aynı gaye için çalışacak, fakat kendisi gibi muvaffak olamayacaktır. Bu beyin adı sadece hânedan âzası olarak dahi, *Zambaur* ve *Halil Edhem'in* eserlerinde zikredilmez. Bu husus onların hemen sadece *Mustafa Cenâbî, Âli* ve *Müneccim Başî* gibi umumî Osmanlı tarihlerine bağlı kalmalarından ileri gelmiştir. Bu Osmanlı müelliflerinden *Âli* ve *Müneccim-Başî* ise *Ramazan oğulları'nın* ilk devirleri için *Cenâbî'den* o da *İbn-Hacer* den faydalanmıştır.

İbrahim Bey'den sonra Türkmen emîri ve Adana hâkimi olarak kardeşi *Ahmed Bey'i* görüyoruz. 786 (1384-1385) yılında Ramazanlı hânedanından adı kaynakta boş bırakılmış bir şahsa sultan hil'at giydirmişti. Bu şahıs Bire (Birecik) hâkimi idi ¹²⁶. Aynı yılda Üç-Oklar, başında *Dulkadrlı Halil Bey'in* bulunduğu Boz-Oklar ile birleşerek Maraş'ı istilâ etmişler ve oradaki Memlûkler'e sâdik Türkmenler'i kaçırmışlardır. Bu sebeble *Yel-Buğa* bu

¹²⁵ Bu hâdiseye ait en tafsilâthi bilgi Makrizî'dedir. (nr. 4385, yap. 22b-26a); İbn Kadî Şuhbe, *Zeyl alâ tarih il-İslâm*, Paris, Bibliothèque National, nr. 1598, 785 yılı hâdiseleri; İbn Hatibu'n Nâsiriyye, *el-Durru'l-müntahab*, Süleymaniye ktp., Laleli, nr. 2036, yap. 68b-69a; Aynı nr. 2395, s. 290; İbn Hacer, *İnbâ' ul-gumr*, Veliyüddin Efendi ktp, nr. 2340, yap. 80a.

¹²⁶ Makrizî, nr. 4385, yap. 35b.

Türkmenler'in üzerine yürüyerek onları bozguna uğratmış ve davalarını yağmalatmıştı ¹²⁷.

801 yılı Şevval ayında (Haziran 1399) *Sultan Berkuk*'un ölümü üzerine yerine oğlu *Ferec* geçirilmişti. Yeni hükümdar, Varsak ve Üç-Ok beylerine, vilâyet ve kale valilerine mektuplar (mulattıfât), Adana valisi ve diğer Türkmen beylerine de dirlik beratları (misâl) göndermişti ¹²⁸. Fakat, *Sultan Ferec*, bu zamanda çocuk yaşta bulunmakla beraber, daha sonra da, yiğitliğine rağmen, dirayetli bir hükümdar olamamıştır. Bu sebeble, onun bütün hükümdarlık devri emîrleri ile mücadele içinde geçmiştir. Böyle bir durumun ise, Türkmenler ve göçebe Arablar için ne kadar elverişli olduğu meydandadır.

803 (1400-1401) yılında *Sultan Ferec*'e gelen bir haber de *Ramazan oğlu Ahmed Bey*'in, *Doğancı oğlu* ¹²⁹ ve Şöhri oğulları (شهری) ile birlikte Haleb üzerine yürüyerek şehri Timurlular'dan geri aldıkları ve onlardan 3000 den fazla kimseyi öldürdükleri bildiriliyordu ¹³⁰. Fakat bu haber diğer kaynaklarca teyid edilmemektedir. Aynı yılın Şaban ayında (Nisan 1401), Timur kuvvetlerinin Haleb'den ayrılması üzerine şehrin valisi Emîr *Demir-Taş* Haleb'e gelmişti. *Demir-Taş*'ın yanında pek az asker vardı. Bunu fırsat bilen Suriye Arabları'nın emîri *Nu'ayr b. Hayyâr* Haleb önüne geldi, onun maksadı şehri ele geçirip yağmalamaktı. Emrinde pek az asker olduğu için müşkil bir duruma düşen *Demir-Taş*, *Ramazan oğlu Ahmed Bey*'den yardım istedi. *Ahmed Bey* kalabalık bir kuvvetle yardıma gelerek Arab emîrini mağlûb ve firara mecbur etti. *Ahmed Bey*'in şehri kurtarması kendisine büyük bir ün sağladı. *Sultan Ferec* ona hil'at, para ve armağanlar gönderdi ¹³¹.

Ertesi yılın başında (804=1401) Şam (Dımeşk) valisi *Tağrı-Birdi* (müverrih *İbn Tağrı-Birdi*'nin babası) ile Haleb valisi *Demir-Taş*, sultanın çevresindeki emîrlerin tahakkümü yüzünden isyan bayrağını kaldırarak *Ahmed Bey*'i ve diğer bazı Türkmen emîrlerini de ittifaklarına aldılar. Bu haber üzerine Şam ata beyi oraya vali tâyin edildiği gibi, Haleb'e de Safed valisi *Tokmak* gönderilmişti ¹³². Aynı yılda Haleb yakınında yapılan ilk çarpışmada *Tağrı-Birdi* ve *Demir-Taş Tokmak*'a galip geldiler ise de, içinde Türkmenler'in

¹²⁷ Makrizî, yap. 33b-33a.

¹²⁸ Makrizî, nr. 4387, yap. 8b; ondan naklen *İbn Tağrı-Birdi*, en-Nucûmuz-zâhire, yayımlayan W. Popper, Berkeley, 1915, VI, s. 6.

¹²⁹ Metinde: *İbn Sâhibu'l-bâzz*. Bu aile hakkında aşağıya bk.

¹³⁰ *İbn Tağrı-Birdi*, VI, s. 58.

¹³¹ *İbn Hatîbu'n-Nâsiriyye*, yap. 70a.

¹³² *İbn Tağrı-Birdi*, VI, s. 92-93.

de bulunduğu mühim bir kuvvetle tekrar üzerlerine yürüyen *Tokmak'a* karşı yaptıkları ikinci savaşta yenildiler (Şevval=Nisan 1402). Bu savaşta, *Makrizî*'ye göre, *Tağrı-Birdi* ve *Demir-Taş*'ın müttefiki olarak, *Ahmed Bey* de bulunmuştur. Mağlubiyeti müteakip iki Memlûk emîri *Ahmed Bey* ile birlikte onun ülkesine gittiler. Aynı yılın sonlarında *Demir-Taş* affedilerek Tıرابلس valiliğine tâyin edildi, hiç bir teveccühe nâil olamıyan *Tağrı-Birdi* ise 1 yıl kadar Ramazan oğlu'nun yanında kaldı¹³³.

Demir-Taş 807 (1404-1405) yılında tekrar *Tokmak*'ın yerine Haleb valisi oldu; Haleb'e giderken, sultandan izin almadan emir *Çekimi* (veya *Çikim*'i) hapisten çıkarıp beraberinde Haleb'e götürdü. *Demir-Taş* burada Türkmenler ile muharebe ederek bozuldu ve kendisinden çekinen *Çekim* de bundan istifade ile Antakya'daki Türkmen *Doğancı oğlu*'nun yanına kaçtı. *Doğancı oğlu Fâris* ise, devam eden mücadeleleri fırsat bilerek karışıklıklar çıkarmakta ve Haleb'e tâbi bir çok yerleri eline geçirmekte idi. *Demir-Taş*, hem onu tedib etmek, hem de *Çekim*'i yakalamak için faaliyete geçti; Hâcib *Nâsred-din Muhammed b. Şöhri* ile kendi kardeşi *Tağrı-Birdi*'yi *Dulkadır oğlu Ala ed-din Ali Bey*'e, yeğeni Emîr *Korkmaz*'i da *Şihab ed-din Ahmed Bey*'e göndererek onlardan askerleri ile yanına gelmelerinin rica etti. Kendisi de kalabalık bir kuvvet ile Haleb'den ayrılarak Amik'e geldi ve burada aralarında şiddetli bir düşmanlık olan *Dulkadır oğlu Ali Bey* ile *Ramazan oğlu Ahmed Bey*'i barıştırdı; Üç-Oklar ile Boz-Oklar'ın aralarını düzeltti; hil'at giydirerek onlara çok ikramda bulundu. *Dulkadır oğlu Ali Bey*'in yanında Bayatlar ve İnallılar vardı. Yapılan çarpışmada *Doğancı oğlu ve Çekim* bozguna uğrayarak Antakya'ya kapandılar. *Demir-Taş* onları kuşattı. Bu esnada *Sultan Ferec*'den ulaklar gelerek *Çekim*'in affedildiğini bildirdiler. Bunun üzerine *Dulkadır ve Rəmazan*lı beyleri ülkelerine yollandılar. Kuvveti azalmış bulunan *Demir-Taş, Dulkadır oğlu*'na yetişerek hiç olmaz ise onun yanında kalmasını temin etti¹³⁴.

Memlûk emirleri ile *Sultan Ferec* arasındaki mücadele kesilmeksizin devam edip gidiyordu. Şahıslar hemen hep aynı idi. Yalnız roller değişiyordu. 808 yılında (1405-1406) *Ferec, Çekim*'i Haleb valisi tâyin etmiş ve Tıرابلس'un idaresini de ona vermişti. Bir kaç yıldan beri sultan olmak emellerini taşıyan *Çekim* aynı yılın son aylarında sultana muhalefet etmeye başladı ve Zilhiccede (Mayıs-Haziran) Şam valisi *Şeyh*'i yenerek Suriye'nin hâkimi oldu. *Sultan Ferec* ertesi yılın başında (809=1406) onu tenkil etmek için Haleb'e kadar gitti ise de dirayetsizliği yüzünden hiç bir başarı kazanamadan döndü. Bunun

¹³³ İbn Tağrı-Birdi, VI, s. 94, 98, 100.

¹³⁴ Makrizî, yap. 168.

üzerine *Çekim* aynı yılın Şevval ayında (Mart-Nisan 1407) “*el-Melik el-Âdil*” ünvanı ile Haleb’de kendisini sultan ilân etti ve Fırat’tan Gazze’ye kadar olan yerlerde adına hutbe okuttu. Burada *Çekim*’in konumuz bakımından ehemmiyeti onun Türkmenler’e karşı giriştiği hareketlerdir. Bu hareketlere bakarak söylemek mümkün olabilir ki o, Türkmenleri, ister kendi gayesi bakımından olsun, ister Memlûk devleti için olsun tehlikeli bir unsur addediyordu. Ayrıca dahilî mücadeleler sebebiyle lâıyık ile murakabe edilemiyen Türkmenler’den halkın artmış bulunan şikâyetleri de onlara karşı hareketlerinde mühim bir âmil olmuştur. Bu sebeble o Antakya hâkimi *Doğancı oğlu*’nu bertaraf ettiği gibi ¹³⁵ Haleb çevresindeki Avşar, Bayat ve İnallular’a da şiddet göstererek onlardan bir kısmını Ak-Koyunlu Osman Bey’e sığınmaya mecbur etmiş ve ayrıca *Dulkadır oğlu Nâsir ed-din Bey*’e karşı da bir sefer yapmıştı. *Çekim* bu arada gayet tehlikeli bir emir olan Suriye Arabları’nın başı meşhur *Nu’ayr b. Hayyâr*’ı da ortadan kaldırmaya muvaffak oldu. Bununla beraber *Çekim*’in Türkmenler’e karşı kazandığı bazı başarılar onu öyle bir gurura götürmüştü ki, kendisinin: “*Kara Yülük Osman, Kara Yusuf ve Dulkadırlı Nâsir ed-din*’in birleşerek benimle savaşmalarını pek isterdim” dediği rivayet edilir ¹³⁶. Fakat şecaatına pek güvenerek sonsuz bir gurura kapılan *Çekim* Türkmenler’i küçümsemesini pek az sonra hayatı ile ödedi. Filhakika aynı yılın sonuncu ayında vuruşmayı arzu ettiği üç kişiden yalnız birisine karşı yaptığı bir seferde ordusunun büyük bir kısmı ve müttefiki Mardin hükümdarı *Sultan İsâ* ile birlikte Ak-Koyunlular tarafından öldürüldü (17 Zilkade 809 = 25 Nisan 1407).

811(1408-1409) yılında *Sultan Ferec* yeniden Şam valiliğine getirdiği *Şeyh*’i *Çekim* taraftarı *Nevruz*’un tedibine memur etti. Kuvvetsiz bir duruma düşmüş bulunan *Nevruz*’a ancak *Doğancı oğlu*, nezdinde sığınma imkânı vermişti. Antakya’ya gelen *Nevruz*’un yanında İnallu Türkmenleri de vardı. *Nevruz* şehrin içinde, İnallular da şehrin dışında ikamet ettiler. *Şeyh* Amik ovasına konduğunda *Nevruz*’un yanındaki emirlerden bazıları onun yanına gidip *Nevruz*’un Antakya’dan kaçmak kararında olduğunu bildirdiler. Bunları *Ramazan oğlu Ahmed Bey*’in gelişi takip etti. *Şeyh* kendisi Amik ovasında kalarak *Ahmed Bey* ile kendi askerlerini Antakya’ya gönderdi ¹³⁷. *Aynî*’ye göre iki taraf arasında şiddetli bir savaş vuku bulmuş ve *Doğancı oğlu Şeyh*’in askerlerini bozguna uğratmıştır. Fakat *Ramazan oğlu Ahmed Bey* şehre girerek

¹³⁵ Aşağıda bu aileye ait bölüme bk.

¹³⁶ *Kitab-i Diyârbekriyye*, yayımlayanlar Necati Lugal-Faruk Sümer, T. T. K., Ankara, 1962, s. 59.

¹³⁷ Makrizî, nr. 4387, 266a, 266b; *Aynî*, 2396, s. 296.

Nevruz'u yakalayıp beraberinde ülkesine doğru götürmüş ve yolda serbest bırakmıştır¹³⁸. Doğançı oğlu'na gelince, o *Ahmed Bey*'in şehre girmesi üzerine çocukları ve malları ile birlikte kaçmış ve şehir *Şeyh*'in askerleri elinde kalmıştır (811 Cumadelâhire=Ekim-Kasım 1408). *Nevruz* ise *Ahmet Bey* tarafından serbest bırakıldıktan sonra Rum Kale'ye gelmiş burada Şam emirlerinden bir çokları kendisine katılmışlardı. *Ahmed Bey*'in *Nevruz*'u Şeyh'e teslim etmeyip te serbest bırakmasının sebebi hakkında kaynakta izahat olmadığı gibi, emin bir tahminde bulunmak ta mümkün olmuyor. Asıl hayret edilecek cihet şudur ki, sultan ertesi ay (Receb) *Ahmed Bey*'e atlar, altın eğer, kılıç, silâh, pek makbul olan İskenderiye kumaşı, kendisi ve maiyyeti için de kaftan göndermiştir¹³⁹.

Yukarıda da işaret edildiği gibi, sahnede her an değişmeler oluyordu. *Şeyh*, *Nevruz*'un ortadan kaldırılması ile tek başına sultanın karşısında kalmak istemiyordu. Çünkü sultana çok sadakatsizlik göstermiş olup hakiki niyeti de iyice bilinmekte idi. *Nevruz* aradan gittiği takdirde onun desteğinden mahrum kalacak olan *Şeyh*, *Ferec*'in kendisine karşı yapacağı herhangi bir harekete mukavemet etmekte veya gayesinin tahakkukunda güç bir duruma düşecekti. Bu sebeble *Şeyh*, *Nevruz*'dan kaçarak kendisine sığınan emirleri sultanın ısrarlı taleplerine rağmen ona göndermediği gibi, *Nevruz* ile de anlaştı ve ona asker tophyabilmesi için para gönderdi. Bu birleşmeden son derecede kaygılanan *Ferec* bizzat sefere çıkmak için hazırlağa giriştiği gibi, yeniden Haleb valisi olmuş bulunan *Demir-Taş* da *Nevruz* ile savaşmak için harekete geçti. *Demir-Taş* Tıرابلس valisi *Beg-Temür Çolak*'dan başka *Gündüz oğlu Gördü Bey*, *Köpek oğlu Ay-Doğmuş*, Bayatlar ve Avşarlar ile Benu-Kilâb Arablarını etrafına toplayarak *Nevruz*'a karşı mühim bir kuvvet vücuda getirdi. *Ramazan oğlu Ahmed Bey* de gönderdiği adamlar ile Haleb valisini *Nevruz*'un üzerine yürümeye teşvik ediyordu. *Nevruz* Anteb (Ayıntab) de idi. Öncü kuvveti olarak *Nevruz*'a karşı Köpekli Türkmenleri gönderildi. *Nevruz* Maraş cihe-tine gitti. Öncü kuvvetleri arasında yapılan çarpışmada *Nevruzun*'kiler yenildiği için *Nevruz* da bozguna uğradı (12 Zilkade 811=29 Mart 1409)¹⁴⁰. Anteb sultanın askerlerinin eline geçti. *Demir-Taş*'ın bu başarısı *Ferec*'in *Şeyh*'i tedib için Suriye'ye yürümesi hususundaki azmini kuvvetlendirdi. *Şeyh*'i Sefed hisarında kuşatan *Ferec*, bilhassa atabeg'i ve kayın babası *Tağrı-Birdi*'nin (ona türkçe ata diye hitab ediyordu) tavsiyelerine uyarak *Şeyh*'i affetti ve ona Tıرابلس valiliğini verdi. Ancak sultan Mısır'a döndüğünde *Şeyh*

¹³⁸ Aynî, gös. yer.

¹³⁹ Makrizî, yap. 271a.

¹⁴⁰ Makrizî, yap. 277a.

yine Şam'da ve âsi durumunda bulunuyordu. Bütün bunlar *Ferec*'in aczi ve etrafında dirayetli emirlerin olmamasından ileri geliyordu. Bu sebeble sultan bu def'a Haleb valisi *Demir-Taş*'ın tavassutu ve tavsiyesi ile *Nevruz*'u affedip ona Şam valiliğini verdi. Bunu öğrenen *Şeyh*, harekete geçerek Hama'da *Nevruz*'u kuşattı ve aynı yılın son ayında (Zilhicce) Âsi ırmağı kıyısında *Nevruz* ve müttetfiki *Demir-Taş* ile *Şeyh* arasında savaş vuku buldu. Bu savaşta Türkmenler'den Ramazan oğlu *Ahmed Bey*, Köpekliler¹⁴¹, Döğerler ve Doğancılılar *Şeyh*'in ordusunda yer almışlardı. Avşarlar ile Bayatlar ve Dulkadırlılar (*Ali Bey*'in emrinde) ise *Nevruz* ordusunda bulunuyorlardı. Savaşın şiddetli bir anında *Şeyh* ordusunun galip geleceğini anlayan Avşarlar *Şeyh*'in tarafına geçmişler ve bu, *Nevruz* ve *Demir-Taş*'ın bozguna uğramalarında mühim bir âmil olmuştur. Bayatlar'ın başı Bozca Bey Âsi ırmağına düşerek boğulmuş¹⁴² ve *Nevruz* ordusundaki Türkmenler ve Arablar *Şeyh*'e katılmışlardı¹⁴³. Bunun üzerine *Nevruz* Hama'ya kapandı. Pek az azığı kalmıştı. Yanında ise Türkmen beylerinden yalnız *Dulkadır oğlu Ali Bey* ve *Gündüz oğlu Gördü Bey* vardı¹⁴⁴. Fakat durum her an değişiyordu. Bu esnada sultan'ın Suriye'ye gelmekte olduğunu öğrenen *Nevruz* ve *Şeyh*, *Ferec*'den emin olmadıklarından birbirleri ile anlaştilar. *Nevruz* Haleb'i eline geçirdi, *Ferec* de 813 yılının üçüncü ayında (Temmuz 1410) Suriye'ye müteveccihen Kahire'den hareket etti. *Ferec* *Şeyh*'in tahliye ettiği Şam'a ve oradan da Haleb'e geldi. *Ferec*, yıllardan beri sürüp gelen mücadeleden halkın perişan duruma düşmüş olmasından duyduğu üzüntü ile Anadolu'da, Kayseri taraflarına çekilmiş olan *Şeyh* ve *Nevruz*'a haber göndererek onlardan ya ülkesinden çıkıp gitmek, ya kendisi ile savaşmak ya da itaat etmek hususlarından birisini seçmelerini istedi. *Şeyh* verdiği cevabda, kendisinin daima sultana sâdik bir kimse olup, cereyan eden hâdiselerin ihtiyarı dışında vuku bulduğunu söyledikten sonra Şam olmadığı taktirde kendisine Elbistan, *Nevruz*'a da Malatya ve *Yeş-Beg*'e Ayıntab valiliğinin verilmesini ve buralara, yer yüzünde daima fesad çıkaran Türkmenler'den daha lâyük olduklarını bildirdi ise de¹⁴⁵ *Ferec* bunu reddetti; Elbistan'a giderek orada Türkmenler'i katına çağırıldı. *Ferec* sonra Haleb'e döndü ve burada *Ramazan oğlu Ahmed Bey* ile görüştü ve onun kızı ile evlendi. *Ferec Ahmed Bey*'in kızını çok sevmiş ve onu baş hâtun

¹⁴¹ Aynî (s. 294) Köpek oğlu'nu *Nevruz* taraftarları arasında gösteriyor ki, doğru olabilir.

¹⁴² Makrizî'de (312 b) böyle; Aynî'de (s. 295); İbn Bozca yani Bozca oğlu.

¹⁴³ Makrizî, yap. 312 b-313a; Aynî, s. 294-295.

¹⁴⁴ Makrizî, yap. 314b.

¹⁴⁵ İbn Tağrı-Birdi, VI, s. 232.

yapmıştı. Ramazanlı beyi aynı yılda (813=1410) Kahire'ye gelerek damadını ziyaret etti ¹⁴⁶. Böylece *Ferec* âsi emirlere karşı mücadelesinde *Ahmed Bey'in* yardımını elde etmeyi ümit etmişti. Fakat 815 (1412) yılında *Ferec* muhasara edildiği Şam'da öldürüldü ve aynı yılda *Şeyh*, "*el-Melik el-Müeyyed*" ünvanı ile sultan oldu ve yıllardan beri arzu ettiği gayesine ulaştı. *Şeyh'in* sultanlığı ile *Ferec'in* bütün saltanatı boyunca devam eden ihtiras mücadeleleri de sona erdi. Memlûk topraklarında sükûn hüküm sürmeye başladı ve Memlûk devleti eski kudretini kazandı ve bu, *Şeyh'in* halefleri *Bars-Bay* ve *Çakmak* tarafından devam ettirildi. Türkmenler'e gelince, onlar da bu yeni duruma kendilerini uydurmaya mecbur kaldılar.

818 yılında (1415) *Ramazan oğlu Ahmed Bey* Tarsus'u 7 ay muhasaradan sonra Karamanlılar'dan aldı (13 Muharrem=25 Mart). Burası 12 yıla yakın bir zamandan beri Karamanlılar'ın elinde idi. *Ahmed Bey* şehri yağmaladıktan sonra, orayı oğlu *İbrahim* Bey'e verdi ve hutbeyi *Melik Müeyyed* adına okuttu ¹⁴⁷.

Ertesi yılın sonlarında *Ahmed Bey* vefat etti (her halde Zilhicce 'de= Ocak-Şubat 1417); ölümünde çok yaşlı idi. Bütün Memlûk müverrihleri onu heybetli, cesur, son derecede kerim, dirayetli bir emir olarak vasıflarlar ¹⁴⁸ *Ahmed Bey* ata yurdu Adana ve Misis'den başka Ayas ve Sis'i de fırsatlardan faydalanarak hâkimiyeti altına almış ve Karaman oğlu'nun 818 (1415) de Çelebi Mehmed'e yenilmesinden faydalanarak Tarsus'u da zaptetmişti. Onun Ramazanlı hânedanının en büyük beyi olduğu muhakkaktır. Ölümünden sonra kendisi gibi bir çok meziyetleri nefsinde toplamış bir halefi olmamasından, Memlûkler Ayas, Sis ve Tarsus'u yeniden doğrudan doğruya idareleri altına alarak tekrar Çukur-Ova'da kuvvetle yerleşmişler ve bunu devletleri son buluncaya kadar devam ettirmişlerdir. *Ahmed Bey* ile beraber Ramazan oğulları'nın ve hattâ Üç-Oklar'ın siyasi ehemmiyeti azalmıştır.

Ahmed Bey'in ölümü üzerine oğulları arasında ihtilaf çıkmış ise de bunlardan *İbrahim*, diğerlerinden bazılarını bertaraf etmek, bazılarını da kendisine tâbi kılmak sureti ile bey olmuştur..

820 yılının Safer ayında (Mart - Nisan 1417) *Sultan Melik Müeyyed Şeyh* üçüncü defa Suriye'ye gitmek için Kahire'den hareket etti. Yanındaki elçiler arasında Ramazan oğlu'nun da elçisi vardı ¹⁴⁹. Şeyh Humus'a geldiğinde

¹⁴⁶ İbn Hatibu'n-Nâsiriyye, yap. 70a; İbn Tağrı-Birdi, el-Menhelu's-sâfi, I, s. 38.

¹⁴⁷ Makrizî, nr. 4389, yap. 56a-b; Aynî, s. 417.

¹⁴⁸ Makrizî, yap. 123a; İbn Hatibu'n-Nâsiriyye, yap. 70b; İbn Hacer, yap. 58b; İbn Tağrı-Birdi, en-Nucûm, VI, s. 344; aynı müel'if, el-Menhelu's-sâfi, I, s. 38.

¹⁴⁹ İbn Tağrı-Birdi, VI, s. 362.

Ramazan oğlu İbrahim Bey ile Özer oğulları'nın adamları gelerek, sultandan beyleri adına af dilemişlerdir¹⁵⁰. Kaynaklarda bunun sebebi hakkında hiç bir şey söylenmiyor. Memlûk sultanı Amik ovasında iken, Rebiulâhır (Mayıs-Haziran)da *İbrahim Bey* bizzat sultanın huzuruna geldi. *İbrahim Bey*'in yanında annesi, oğulları, akrabası, nökerleri ve diğer Üç-Oklu Türkmen emirleri vardı. Bunlar 500 kişi idiler. Sultan, *İbrahim Bey*'in annesini görünce hürmeten ayağa kalkmıştı. Şeyh aynı zamanda *İbrahim Bey*'e büyük bir itibar göstererek onu ve kardeşini altın eğerli atlara bindirmişti. *İbrahim Bey* ve yanındakiler *Şeyh*'e itaat edeceklerine dair and içmişler, sultan da onlara inâmda bulunmuş ve *İbrahim Bey*'e kıymetli bir kaftan giydirmiştir¹⁵¹. *İbrahim Bey*'in, yukarıda bahsedildiği gibi, Özer oğulları ile birlikte elçi göndererek af dilemesi, sonra bizzat annesi ile birlikte Haleb'de katına gelmesi, onun sultanın hoşuna gitmiyen bir harekette bulunduğunu gösteriyor. *Şeyh*'in bu üçüncü seferinin sebebine gelince bu, *Ahmed Bey*'in ölümü üzerine yeniden *Karaman oğlu Mehmed Bey* tarafından zapdedilen Tarsus'u, eskiden Memlûkler'e ait olup, dahili mücadeleler sebebi ile Dulkadırlılar'ın idaresine geçmiş bulunan Darende, Behisni ve *Köpek oğlu Hüseyin Bey*'in elindeki Malatya'yı geri almak gayesiyle ilgili idi. Bu münasebetle *Şeyh*, Haleb valisi *Koçkar*'ı Tarsus'un fethine memur ettiği gibi, kendisi de Elbistan tarafına gitti. Karaman oğlu'nun Tarsus valisi Mukbil, *Koçkar*'ın yaklaşması üzerine şehri teslimden imtina ederek müdafaya kalktı ise de fazla mukavemet gösteremedi. Rebiulâhır'ın 8. günü (3 Haziran) şehir aman'la fethedildi. *Mukbil* ve adamları hapsedildiler. Sultan az sonra *Mukbil*'i merhametsizce öldürdü, Tarsus'a *Şâhin el-İdgârî* vali tâyin edildi¹⁵². Sultan'a gelince, o da Malatya, Darende, Behisni, Kâhta ve Gerger kalelerini alarak buralara valiler tâyin ettikten sonra Haleb'e döndü ve oradan Mısır'a gitti.

Ertesi yıl *Ramazan oğlu İbrahim Bey*'in sultanın itaatından çıkmış olduğunu görüyoruz. *İbrahim Bey* bunu Karaman oğlu'nun teşviki neticesinde ve ona güvenerek yapmıştı. Gerçekten 821 yılı Rebiulâhırında (Mayıs-Haziran 1418) Tarsus valisi *Şâhin*, gönderdiği bir mektupta *Ramazan oğlu İbrahim Bey*'in 4 aydan beri şehri kuşatmakta iddiğini ve *Karaman oğlu Mehmed Bey*'in de *İbrahim Bey*'e yardım etmek için, Tarsus'a yürümek azminde olduğunu bildiriyordu¹⁵³. Karaman oğlu'na yapışmasından dolayı sultan, *İbrahim Bey*'i

¹⁵⁰ Makrizî, yap. 139b.

¹⁵¹ Makrizî, 142b-143a; Aynî, s. 442.

¹⁵² İbn Tağrı-Birdi, VI, s. 365, 367, 373.

¹⁵³ Makrizî, yap. 178a; Aynî, s. 464.

azlederek *Adana valiliğini* ve Türkmen beyliğini onun kardeşi *İzzeddin Hamza*'ya verdi (Şaban=Eylül) ¹⁵⁴.

Müverrih *Aynî* ¹⁵⁵ ve ondan naklen *İbn Hacer* ¹⁵⁶ (ve bu sonuncudan *Cenâbî* ve ondan naklen *Âli* ve *Müneccim-Başı*), *İzzeddin Hamza*'yı, *İbrahim Bey*'in oğlu olarak gösterirler. Fakat *Aynî* bu devirlere ait verdiği bilgilerde sık, sık hataya düştüğü için, itimada şâyân *Makrizî*'nin (esasen daha mantıkî olan) ifadesinin doğruluğunu tereddüt etmeden kabul edebiliriz.

Tarsus az sonra Karaman hükümdarı *Mehmed Bey*'in oğlu *Mustafa* tarafından alındı ¹⁵⁷. Aynı yılın son ayında ise *İbrahim Bey*'in annesinin Kahire'ye geldiğini görüyoruz ¹⁵⁸. Fakat ona itibar gösterilmediği gibi, ülkesine dönmesine de müsaade edilmedi. Tarsus'un geri alınmamasına ve henüz kendisine karşı her hangi bir harekât yapılmamasına rağmen, *İbrahim Bey*'in sultana annesini göndererek af dileğinde bulunması beylikten azledilmesinden dolayı, müşkil bir duruma düşmüş olduğunu gösteriyor.

Devletin şeref ve haysiyetini korumak hususunda hassas bir insan olan *Şeyh*, bazı davranışlarından dolayı çok kızgın olduğu *Karaman oğlu Mehmed Bey*'in bu son hareketi, yani Tarsus'u alması karşısında kuvvete baş vurarak oğlu kumandasında, birçok büyük emîrlerin bulunduğu, mühim bir orduyu Elbistan yolu ile Karaman ülkesine gönderdiği gibi, Şam valisi *Ten-Beg Mik*'i de Tarsus'un fethine memur etti.

Bu esnada *İbrahim Bey* Adana'da olup, *Şeyh*'in kendi yerine tayin ettiği *Hamza* (belki de Karaman oğlu *Mustafa* sebebiyle) ona bir şey yapmamıştı. Emîr *Ten-Beg Amik*'e eriştiğinde *Hamza Bey* ile buluştu. *Hamza*'nın yanında kendine bağlı Türkmenler vardı. *Özer oğlu* da sefere katıldı. *Makrizî*'nin tarih sırası ile bildirdiğine göre *Ten-Beg Misis*, Adana ve Tarsus'u almış (Cumadelûlâ ¹⁵⁹ 822=Mayıs - Haziran 1419) ¹⁶⁰, sonra Adana yukarısında Karaman hükümdarı *Mehmed Bey*'in oğlu *Mustafa* ve *Ramazan oğlu İbrahim Bey*'e saldırarak onları bozguna uğratmıştı (Receb=Temmuz-Ağustos) ¹⁶¹. Bu mağlubiyet üzerine *İbrahim Bey*'in *Mustafa* ile birlikte Karaman ülkesine gittiği anlaşılıyor.

¹⁵⁴ Makrizî, yap. 193b.

¹⁵⁵ s. 464, 467.

¹⁵⁶ Yap. 74a.

¹⁵⁷ *Aynî*, s. 464, 467; *İbn Hacer*, gösterilen yer.

¹⁵⁸ Makrizî, yap. 207a; *İbn Tağrı-Birdi*, VI, s. 392.

¹⁵⁹ Kaynak olarak Makrizî'yi kullanan *İbn Tağrı-Birdi* (VI, s. 400) de: Rebiülâhir.

¹⁶⁰ Nr. 4389, yap. 232b, Ayasofya nushası, nr. 3372, yap. 82b.

¹⁶¹ Nr. 4389, yap. 240b; *Aynî*, s. 476.

Şeyh'in oğluna gelince, maiyyetinde babasının büyük emirlerinden çoğu ve *Dulkadır oğlu Nâsireddin Mehmed Bey* olduğu halde, Karaman ülkesine girdi. *Karaman oğlu Mehmed Bey*, her halde Memlûk sultanının kendi üzerine kuvvet sevkedeceğini tasavvur etmemiş olmalıdır. Kayseri'yi alan sultanın oğlu burayı yanında bulunan *Dulkadır oğlu Nâsireddin Mehmed Bey*'e vermiş ve yürüyüşüne devam ederek Niğde'ye girip burasını da *Mehmed Bey*'in rakibi *Karaman oğlu Ali Bey*'e teslim ettikten sonra Ereğli yolu ile Larende (Karaman)'ye gelmiştir. Larende dağlarında *Mehmed Bey*'e baskın yapan Memlûkler onu kaçırmaya mecbur ederek bütün ağırlıklarını ellerine geçirdiler (6 Cumadelâhire=30 Haziran). Bu başarıdan sonra sultanın oğlu geri dönerek Haleb'e geldi (Receb=Ağustos) ¹⁶².

Fakat *Karaman oğlu Mehmed Bey*, sultanın oğlu döner dönmez Kayseri üzerine yürüdü. Az yukarıda söylendiği gibi, Karaman oğluna ait olan bu şehri *Şeyh*'in oğlu, *Dulkadır oğlu Nâsireddin Mehmed Bey*'e vermişti. *Karaman oğlu Mehmed Bey*'in yanında oğlu *Mustafa* ve kızını verdiği *Ramazan oğlu İbrahim Bey* vardı. *Mehmed Bey* 17 Şaban'da (8 Ağustos) Kayseri'ye gelerek şehri kuşattı. Şehrin hâkimi olan *Nâsireddin Mehmed Bey* adaşı *Karaman oğlu* ile savaşarak onu yendi; oğlu *Mustafa Bey* savaşta öldürülmüş olduğu gibi, kendisi de tutsak alındı. Damadı *İbrahim Bey*'e gelince, o kaçırmaya muvaffak olmuştu. Mısır'a gönderilen *Mehmed Bey* burada hapse atıldı ¹⁶³ ve *Şeyh*'in ölümüne kadar (824=1421) hapiste kaldı.

Aynı yılın (822) Şaban (Ağustos-Eylül) ayında *Ramazan oğulları*'ndan *Sadaka Sis* yakınlarında öldürülmüştü ¹⁶⁴. Bu şahsın *İbrahim* ve *Hamza beyler* ile akrabalık derecesi ve ne gibi bir hâdise sebebi ile öldürüldüğü malûm değildir.

Bu tarihten itibaren *Ramazan oğulları* hakkında kaynaklarda pek az bir bilgiye rastgeliniyor. Bu bilgiler de o kadar kifâyetsizdir ki bunlara dayanarak bu aileden yalnız beylik yapmış şahısların emin bir soy kütüğünü yapmak dahi mümkün olmuyor. Bu husus, şüphesiz Memlûk hâkimiyetinin *Şeyh* tarafından- belki, eskisinden daha kuvvetli olarak- Çukur-Ova'da yerleştirilişi ile çok yakından ilgilidir. *Şeyh* her yerde Memlûk devletinin hâkimiyetini ve itibarını iade etmişti, bunu halefleri de devam ettireceklerdir. Böylece Ayas, Sis ve Tarsus'un doğrudan doğruya Memlûkler tarafından idaresi ile bir kıskaç içinde sıkışık bir duruma düşen *Ramazan oğulları*'nın hâkimiyeti

¹⁶² İbn Tağrı-Birdi, VI, s. 400, 401-402.

¹⁶³ Makrizî, nr. 4389, yap. 243b; İbn Tağrı-Birdi, VI, s. 404.

¹⁶⁴ Makrizî, yap. 253b.

ancak eski yurtlarına inhisar etmiş ve daha mühim olarak ta Çukur-Ova'da diğer aileler üzerindeki nüfuzları asgari bir hadde inmiş veya hiç kalmamıştır.

Hamza Bey hakkında kaynaklarda başka hiç bir bilgiye rastgelinmiyor. Osmanlı müverrihlerinden *Cenâbî*'nin ifadesinden anlaşıldığına göre ¹⁶⁵, 822 (1419) yılı içinde *Hamza*'nın yerine ilk önce *Ahmed Bey*'in oğullarından *Mehmed*, sonra da Ali geçmiştir. Bu husus, *Âşık-Paşa-Zâde*'nin "Mısırlu" nun Ramazanlı beylerini sık sık azlettiği ifadesine uygundur. Müneccim Başî'nin türkçe tercümesine göre, *Hamza* muarızları ile yaptığı vuruşmaların birinde ölmüştür ¹⁶⁶.

823 yılında Tarsus'u Memlûkler adına emir *Şa Beg el-Türkmanî* idare ediyordu ¹⁶⁷.

829 (1425) yılında Ramazan oğlu Türkmenleri ile *Özer oğlu*'nunkiler arasında savaş vuku bulmuştu. Savaş devam ederken Haleb askerleri Ramazanlı Türkmenleri'ne hücum etmek için onların arkalarından çıkmışlarsa da *Sultan Bars-Bay* bunu kâfi görmiyerek arkadan Şam askerini de göndermişti ¹⁶⁸. Fakat kaynak bu hâdisenin neticesi hakkında hiç bir şey söylemiyor.

831(1427) yılında *Sultan Bars-Bay Emîr Şâdi Bey*'i *Karaman oğlu İbrahim Bey*'e göndererek ondan Ramazan oğlu *İbrahim Bey*'i kendisine yollamasını istedi. *İbrahim Bey* de, eniştesi *Ramazan oğlu İbrahim*'i görülmemiş bir vefasızlık ve şerefsizlik ile *Bars-Bay*'ın adamına teslim etti. *Şâdi Bey İbrahim Bey*'i çocukları ile birlikte Kahire'ye getirdi. *İbrahim Bey* acınacak bir durumda idi. Bu esnada yine Ramazan oğulları'ndan *Mehmed Bey* (kaynakta sadece *Mehmed b. Ramazan*) de maiyyeti ile Kahire'ye gelmişti. *Mehmed Bey*, *İbrahim Bey*'in iki amcasını, kardeşlerini, onların oğullarını öldürdüğünü ileri sürerek kısas davasında bulundu. Yanındaki Türkmenler de onun iddiasını teyid ettiler. Şer'i mâniden dolayı bunların şahidlikleri kabul edilmemekle beraber, yine *İbrahim Bey* öldürüldü (25 Safer 831=15 Aralık 1427). Adıgeçen *Mehmed* emîrliğe tâyin edildi ¹⁶⁹. *İbrahim Bey*'in öldürülmesinden 5 yıl sonra Çukur-Ova'dan

¹⁶⁵ *el-Eylemuz-zâhir*, Süleymaniye, Reisülküttab Mustafa Efendi ktp., nr. 608, yap.484 b.

¹⁶⁶ Eserin elimizdeki arabça metninde böyle bir ifade yoktur. Kötü bir şekilde kısaltılmış türkçe tercümesinde (*Sahâyiful-ahbâr*, İstanbul, 1285, III, s. 171): "yerine oğlu İbrahim Bey geçti. Bu haber Mısır sultanına vâsil oldukça İbrahim'i azl ve yerine anın oğlu Hamza Bey'i nasbeyledi. Bunun dahi muarızları zâhur eyleyüb herc u merc oldu; cenklerin birinde maktul olup Ramazan oğullarından Dâvud Bey geçti" denilmektedir. Maalesef Müneccim-Başî'nin türkçe tercümesi hem muhtasar hem de hatalarla dolu olduğu için yeni bir türkçe tercümesini yapmak zarurî olduğu gibi, arabça metnin yayınlanması da çok faydalı olacaktır.

¹⁶⁷ Makrizî, yap. 254 b.

¹⁶⁸ Aynî, s. 571.

¹⁶⁹ Aynî, nr. 2396, s. 605-606.

geçen *Bertrandon de la Broquière* ¹⁷⁰ her yerde onun hâturasını işitmişti. Türkmenler ondan Çukur-Ova'yı Memlûk tahakkümünden kurtarmak isteyen bir kahraman olarak bahsediyorlar ve onun eşsiz yiğitliğini anıyorlardı. Filhalka bu seyyah geçtiği sırada Çukur-Ova'daki Memlûk hâkimiyeti âzamî bir hadde ulaşmıştı. Sultanın hâkimiyeti, aynı seyyahın ifadesine göre, Tarsus'tan bir günlük mesafeye kadar gidiyordu. O zamanki Ramazanlı beyi o kadar ehemmiyetsiz bir şahsiyet idi ki, seyyah adını bile zikretmiyerek, sadece onun *İbrahim Bey*'in kardeşi olduğunu yazmakla iktifa ediyor.

İbrahim Bey'in hareketlerine bakılır ise onun Çukur-Ova'yı Memlûk hâkimiyetinden kurtarmak istediği anlaşılıyor. Ancak, sadece yiğitliğine ve hele Karamanlılar'ın desteğine güvenerek, zamanın en kuvvetli devletine karşı muvaffak olmanın güç olduğunu takdir edememiştir. Üstelik en yakın akrabaları arasında hasımları da vardı. Netice ise çok vahim olmuş ve bu beylik eski ehemmiyetini kaybetmiştir. Öyle ki müverrihler, zikrettikleri Ramazan oğlunun çok defa adını bile vermezler. *Âşık-Paşa-Zâde*'deki bahis bu hususta hakikî durumu gayet doğru bir şekilde aksettirmektedir: aile fertleri arasında ihtilâflar, "Mısırlu"nun beyleri sık sık azli neticesinde onların "yoksul" bir duruma düşmesi, yani nüfûzlarının kırılması. Nitekim *İbrahim Bey*'in öldürüldüğü yılda (831=1427) Varsak beylerinden *Kara-İsa oğlu Hamza* yanında kırk kişiden mürekkebe nökerleri (arkadaş, yoldaş) olduğu halde Kahire'ye gelerek *Sultan Bars-Bay*'a tâbiyetini arzetti ki, Aynî'nin ¹⁷¹ yerinde işaret ettiği gibi, Varsak beylerinin Mısır sultanına tâbiyetlerini arzetmeleri ozamana kadar görülmemiş bir şey idi. Keza 833 (1429-1430) yılında *Sultan Bars-Bay*'ı ziyarete gelen Türkmen beyleri arasında *Ramazan oğlu Mehmed Bey*, *Özer oğlu Dâvud*, Şeyzer beyi Türkmen *Sakalsız oğlu (Tuğrul)* olduğu gibi, bir çok Varsak beyleri de vardı ¹⁷².

838 yılı Zilkadesinde (Haziran 1435) Haleb valisine ulaşan bir haberde, *Sultan Bars-Bay*'ın hasmı olup, ona hükümdarlığı boyunca huzursuzluk vermiş olan Memlûk emîri *Can-Bey Sûfi*'nin davadarı ile *Ramazan oğlu Mehmed b. Gün-Doğdu*'nun Elbistan'a *Nâsır ed-din Mehmed Bey*'in yanına geldikleri, ona *Can-Bey Sûfi* kendisine eriştiğinde *Can-Bey*'i kimseye teslim etmeyeceğine ve yalnız bırakmayacağına and içtikleri bildiriliyordu ¹⁷³. Böylece *Ramazan oğlu Mehmed b. Gün-Doğdu*'nun, *Can-Bey Sûfi*'nin *Sultan*

¹⁷⁰ *Le Voyage d'outremere*, s. 87, 90, 117.

¹⁷¹ s. 607.

¹⁷² Aynı müellif, s. 619.

¹⁷³ Makrizî, *Ayasofya*, nr. 3372, yap. 183b; ondan naklen İbn Tağrı-Birdi, VI, s. 732-733.

Bars-Bay'a karşı bir harekette bulunmasını temin edecek zemini hazırlamaya çalıştığı görülüyor ve onun Memlûk sultanına karşı muğber olduğu anlaşılıyor. Bu şahsın, *İbrahim Bey*'in öldürülmesini müteakip Ramazanlı beyi tâyin edilen *Mehmed* ile aynı şahıs olup olmadığı bilinmiyor. Aynı yılda *Karaman oğlu İbrahim Bey*, Memlûk sultanına bazı vaidlerde bulunarak, karşılığında Kayseri'nin kendisine verilmesini istemiş, *Bars-Bay* da bunu kabul etmişti. *Bars-Bay*, Kayseri'nin Dulkadirli *Nâsır'ed-din Mehmed Bey* elinden alınarak *İbrahim Bey*'e teslim edilmesi için Haleb valisine emir vermiş ve bunu da *İbrahim Bey*'e bildirmiş ise de Dulkadir oğlu'nun sultanın gönlünü alması üzerine bu emir, fiiliyât sahasına intikal etmemiştir. Bununla beraber Karaman oğlu, yanında Ramazan, Özer ve Gündüz oğulları olduğu halde, bizzat harekete geçerek Kayseri'yi *Nâsır'ed-din Mehmed*'in oğlu *Süleyman Bey*'in elinden aldı (838=1434-1435) ¹⁷⁴. Buradaki Ramazan oğlu'nun adı zikredilmiyor. Bu Türkmen beylerinin *Bars-Bay*'ın emri üzerine Karaman hükümdarına yardıma geldiklerinde şüphe yoktur.

843 (1439-1440) yılında Ramazan oğullarından *Emîr Eylük* (ایلوک) *Sultan Çakmak*'ın katına gelerek, Varsak beylerinden *Kara oğlu Musa*'nın cezalandırılması hususunda onu tahrik etti. *Musa Sultan Bars-Bay*'ın dostu olup, *Çakmak*'a karşı isyan etmiş olan Haleb valisi *Tağrı-Birmiş*'e yardımda bulunmuştu. *Eylük*, *Musa*'nın düşmanı idi. *Çakmak*, *Eylük*'e emîrlik tevcih ettikten sonra istediklerini yerine getirmek üzere onu Haleb valisine gönderdi. Haleb valisi *Eylük*'e *Hoş-Geldi* kumandasında 100 kadar atlı terfik etti. Ayrıca *Özer oğlu* da kendi Türkmenleri ile onlara katılmıştı. Bunu öğrenen *Musa*, çadırlarını bir geçitte bırakıp, kendisi adamları ile geçidin üstünde mevki aldı. *Eylük* ve yanındakilerin askerleri geçide girdiklerinde çadırları görerek yağmalamaya başladılar. *Musa* yukarıdan bunların üzerine atıldı. Çetin bir savaş vuku buldu. *Hoş Geldi Musa*'yı kargı ile öldürdü ise de kendisi de onun adamları tarafından aynı âkibete uğratıldı. Fazla olarak *Eylük* ve adamları da telef oldular. Haleb askerinden ancak ölüm yarası almış altı kişi geri dönebilmiş ve Varsaklar bütün ağırlığı ellerine geçirmişlerdi (25 Şevval 843 = 30 Mart 1440) ¹⁷⁵. Bu Varsak beyinin hangi aileye mensup olduğunu bilmiyoruz ¹⁷⁶.

861 (1456-1457) yılında Ramazanlı beyliğinin başında *Dündar Bey* bulunuyordu. *Dündar Bey*, az önce *Karaman oğlu İbrahim Bey*'in eline geçen

¹⁷⁴ İbn Tağrı-Birdi, *en-Nucûm*, VI, s. 733; *İstanbul'un fethinden önce yazılmış tarihi takvimler*, yayımlayan Osman Turan, T. T. K., Ankara, 1954, s. 40.

¹⁷⁵ Bu kanlı çarpışmanın nerede vuku bulduğu da malûm değildir.

¹⁷⁶ Makrizî, *Ayasofya ktp.*, nr. 3372, yap. 213b, 214a; İbn Arabşah, *Kitâb siret is-Sultan el Melik-Zâhir Çakmak*, Topkapu Sarayı, III. Ahmed ktp., nr. 2992, s. 408.

Tarsus'u geri almak için Mısır Sultanı tarafından gönderilmiş olan *Davadar Sunğur*'a yardım etti. Yapılan savaşta Karamanlılar mağlûb edilerek Tarsus geri alındı¹⁷⁷. Âli, *Dündar*'ın 866(1461-1462) da beylik yaptığını söylüyor¹⁷⁸. Bu beyin ölüm tarihi de belli değildir. Aynı müellife göre Dündar'dan sonra *Hasan Bey* emirlik yapmıştır¹⁷⁹. Bu bey (1467-1468) de *Dulkadırlı Şah-Suvar* ile yapılan savaşta bozguna uğrayarak atından düşen Şam valisini atına bindirip Haleb'e eriştiren *el-Bedri Hasan b. Ramazan el-Türkmanî* olabilir¹⁸⁰. Her ikisi hakkında başka hiç bir kayıt olmadığı gibi, yine *Âli*'nin zikrettiği *Gâzi Bey*'e dair de bir şey bilmiyoruz¹⁸¹. Buna karşılık *Âli* 874 de (1469-1470) Ramazanlı beyliğinde bulunan *Ömer*'den hiç bahsetmemektedir.

Yukarıda adı geçen *Şah Suvar-Bey*, Osmanlı devletinin yardımı ile kardeşi *Şah-Budak*'ı kaçırmak için 872 (1467-1468) de Dulkadırlı beyi olmuştur. Fakat Memlûk sultanı bunu kabul etmedi ve *Şah-Suvar*'ı kovarak sâdik *Şah-Budak*'ı tekrar Dulkadırlı beyi yapmak için Berdi Bey kumandasında bir ordu gönderdi ise de *Şah-Suvar* bu orduyu yendi. Yukarıda *Ramazan oğlu Hasan Bey* dolayısı ile işaret edilen muharebe budur. *Şah-Suvar* bu zaferi müteakip *Fâtih*'e gönderdiği bir mektupta *Ömer Bey*'i Ramazanlı beyi yaptığını bildirmektedir¹⁸². Fakat Memlûk kaynağındaki Ramazan oğlu onu ifade ediyorsa *Ömer Bey* çok geçmeden silâhını *Şah-Suvar Bey*'e çevirerek Memlûkler'in yanında yer almıştır. Filhakika 874 yılı Safer ayında (Ağustos - Eylül 1469) Memlûkler'in Malatya valisi *Korkmaz el-Sağır ile* Ramazan oğlu, *Şah-Suvar*'a baskın yaparak onu bozguna uğrattı iki kardeşi ile akrabasından bazılarını, emirlerinden ve askerlerinden bir çoklarını tutsak almışlardı. Aynı yılın Rebi ulâhir (Ekim) ayında Kahire'ye gelen bir haberde Ramazan oğlu'nun Sis kalesini *Şah-Suvar*'ın adamlarından almış olduğu bildiriliyordu. Sultan, Ramazan oğlu'nun bu başarısından memnun kalarak ona hil'at gönderdi¹⁸³. Fakat

¹⁷⁷ İbn Tağrı-Birdi, *Havâdisu'd-duhûr*, yay. W. Popper, 1932. s. 292.

¹⁷⁸ *Fusûlü'l-hall ve 'l-akd*, Bayezid Umumî ktp., nr. 6956, yap. 75a.

¹⁷⁹ Göst. yer.

¹⁸⁰ İbn Tağrı-Birdi, *Havâdisu'd-duhûr*, s. 647, metinde bu şahsın emir olduğu söylenmiyor.

¹⁸¹ Yine İbn Tağrı Birdi aynı yılda Ramazan oğlu Ahmed'in Fâtih'in Karaman ülkesinden ayrılan askerlerini bozguna uğrattığı haberinin geldiğini söyler ki (s. 650), bunun yanlışlıkla İbn Karaman yerine yazıldığı, yine aynı müellifin müteakip ifadesinden (s. 651) anlaşılıyor. Esasen Ramazan oğlu dağları aşarak Karaman ülkesine girip, Fâtih'in ordusuna saldırmak üzere bir kudrete sahip olmadığı gibi, bunun için mühim bir sebep de mevcut değildir.

¹⁸² Bekir Sıtkı Baykal, *Uzun Hasan'ın Osmanlılarla mücadelesi*, Belleten, 1957, XXI, s. 280, vesika nr. II.

¹⁸³ İbn İyas, *Bedâyi'üz-zuhûr*, İstanbul, 1931, III, s. 38.

Şah-Suvar Bey ertesi yılın (875) başında Ramazan oğlunun üzerine yürüyerek onu bozguna uğrattı ve Ayas kalesini aldı. Bu da sultanı müteessir etti¹⁸⁴. *Emîr Yaş-Bey Şah-Suvar* ile harbetmek için mühim bir ordunun başında Haleb'de iken (Zilhicce 875=Mayıs-Haziran 1471) Türkmen beyleri katına geldiler. Bunlar Boz-Okklar'dan Memlûkler'in Dulkadrlı beyi yaptıkları *Şah-Budak*, (*Köpek*) *Eslemes oğlu Mehmed*, (*Bayat*) *Bozca oğlu Halil*, *İnal oğlu Hamza ve Gündüz oğlu ve Üç-Okklar'dan Ramazan oğlu Ömer* ve kardeşi *Dâvud* ve başkaları idiler¹⁸⁵ Boz-Okklar *Yaş-Bey*'in sağ tarafında, Üç-Okklar sol tarafında yer almışlardı. *Yaş-Bey*, 876 (1471-1472) yılında *Şah-Suvar*'ı mağlub ederek onu kapandığı Zamantı kalesinde hile ile esir edip Kahire'ye getirdi ve bu yiğit Dulkadır Bey'i orada öldürdü (Rebiülevvel 877=Ağustos-Eylül 1472).

Memlûk sultanı *Kayıt-Bay* 882 (1477-1478) yılında Suriye'ye yaptığı bir seyahatte Antakya'da iken katına Ramazan oğlu da gelmişti ki¹⁸⁶, bunun *Ömer Bey* olduğundan şüphe edilmez. Çünkü o, 1485 de Osmanlı-Mısır harbi başladığı zaman Ramazanlı beyi idi. Aynı yılda *Ömer Bey*, *Özer oğlu Mekki* ve *Gündüz oğlu Mehmed Bey* ile birlikte Adana'yı işgal etmiş olan Osmanlı kuvvetlerine karşı giriştiği bir savaşta yenilmiş ve esir edilerek padişah'a gönderilmiştir¹⁸⁷. Bu beyin âkıbeti hakkında hiç bir bilgimiz yoktur.

XV. asrın sonları ile XVI. yüzyılın başlarında Ramazanlı beyliğinin başında *Halil Bey*'i görüyoruz. *Halil Bey*'in mezar kitâbesinde babasının adının *Dâvud* olduğu yazılıdır¹⁸⁸. *Cenâbi*¹⁸⁹ ve *Âli*¹⁹⁰ *Dâvud*'un beylik yaptığını söylerler. Hattâ ikincisine göre¹⁹¹, *Dâvud* 885 (1480) yılında Diyarbekir taraflarında yapılan bir savaşta ölmüş ve Haleb'de gömülmüştür. Bu savaşın aynı yılda Memlûkler ile Ak-Koyunlular arasında yapılan ve birincilerin yenilmesiyle sona eren Ruha savaşı olduğunda şüphe yoktur. *Şah-Suvar*'ın gâlibi *Yaş-Bey* bu ordunun da başında bulunuyordu. Ancak mağrur *Yaş-Bey* küçümsediği Ak-Koyunlu ordusu karşısında muvaffak olamamış ve hattâ hayatını kaybetmiştir. Zikredilen *Dâvud*, *Yaş-Bey*'in

¹⁸⁴ İbn İyas, III, s. 48.

¹⁸⁵ *Tarih Yaş Beg*, Topkapu Sarayı, III. Ahmed ktp., nr. 3057, s. 121.

¹⁸⁶ *Tarih Kayıt Bay*, Topkapu Sarayı.

¹⁸⁷ Âşık-Paşa Zâde, s. 216.

¹⁸⁸ Von Oppenheim, *Inscripfen aus Syrien, Mesopotamien und Kleinasien*, Arabische Inschriften bearbeitet von Max van Berchem, Leibzig, 1909, s. 110.

¹⁸⁹ yap 484 b.

¹⁹⁰ *Künh ul-ahbar*, İstanbul, III, 3, s. 57-58.

¹⁹¹ s. 58.

875 (1471) yılında *Şah-Suvar*'a yürümek maksadiyle Haleb'de bulunduğu sırada, kardeşi Ramazanlı beyi *Ömer*'in yanında katına gelen *Dâvud*'dan başkası değildir. *Âşık-Paşa-Zâde*'nin bildirdiği üzere¹⁹² *Ömer* 890 (1485) da hâlâ beyliğin başında bulunduğuna göre, *Dâvud*'un beylik yapabilmesi için, *Ömer*'in bir ara mazul bulunduğunu kabul etmek icab eder. Diğer taraftan gerek kitâbelerde, gerek Osmanlı müverrihlerinin eserlerinde *Dâvud*'un babasının adı *İbrahim* olarak yazılmıştır. Bu *İbrahim*'in 831 (1427) de Mısır'da öldürülen *İbrahim Bey* olduğunu tereddütsüzce kabul etmek güçtür. Çünkü *İbrahim Bey* ile *Dâvud* arasında uzun bir zaman olduğu gibi, müverrih *Âli*'de *Dâvud b. İbrahim*'in babasını *Ulvan* veyahut belki *Mehmed* olarak gösterir¹⁹³. Halbuki bizim *İbrahim Bey*'in babası, görüldüğü gibi, *Ahmed* idi.

Halil Bey'in 30 yıl beylik ettiği söyleniyor. Buna nazaran o, Osmanlılar tarafından 1485 de tutsak alınan *Ömer Bey*'in yerine geçmiş olabilir. *Âli*'ye bakılırsa¹⁹⁴ *Halil Bey*, üzerine yürüyen Turgud oğulları'nı 5000 kişilik ordusu ile yenmiştir. Turgud oğulları, bilindiği üzere, Karaman devletinin en büyük bey ailesi olup, bu devletin sona ermesi üzerine İç-İl'e çekilmişlerdi. *Halil Bey* kendi mezar kitâbesine göre 916 (1510 - 1511) yılında vefat etmiştir ki, *İbn İyas* da aynı tarihi vermektedir¹⁹⁵. Adıgeçen müverrih, *Halil Bey*'in hürmete şayan bir insan olduğunu da kaydediyor. *Halil Bey*'den sonra kardeşi *Mahmud* Ramazanlı beyi olmuş ise de 920 Rebiul-âhırinde (1514 Haziran) azledilerek yerine amcasının oğlu *Selim Bey* tâyin edilmiş¹⁹⁶ ve bu yüzden *Mahmud Bey* de İstanbul'a gitmiştir. *Selim Bey*'in Adana'da bir mescid yaptırmış olduğunu biliyoruz. Bu mescid'in etrafında teşekkül eden bir mahalle de ilk önce "*Selim Bey Mescidi*" sonra da "*Su Gedüğü*" adını almıştır. Yavuz Selim Mahmud Bey'e itibar gösterip ona 200 000 akçelik bir dirlik verdi ve seferde kendisi ile birlikte göçüp konmak imtiyazını da bahsetti (Şaban 921 = Eylül 1515)¹⁹⁷. Böylece o, Pâdişah'tan başka kimseye tâbi

¹⁹² s. 216.

¹⁹³ *Künh ul-ahbar* (s. 58): خليل بك بن داود بك بن ابراهيم محمد بن علوان بن عثمان بن رمضان

¹⁹⁴ *Fusûl ul-hall*, yap. 75b.

¹⁹⁵ Von Oppenheim, s. 110; *İbn İyas*, IV, s. 196. Yavuz Selim ile ağabeyisi Ahmed arasındaki mücadelede Ahmed'in taraftarlarından adı verilmeyen bir "Ramazan oğlu", zikrediliyor ki (bk. Çağatay Uluçay, Yavuz Selim nasıl pâdişah oldu, *Tarih dergisi*, VII, sayı 10, s. 132, 133 not 34, s. 137 not 42), bunun o zaman beyliğin başında bulunan şahıs olmadığı muhakkaktır.

¹⁹⁶ *İbn İyas*, IV, s. 378.

¹⁹⁷ "Ve Ramazan oğlu Seyyidi Mahmud Beg'e iki yüz bin akçelik zeâmet emrolunduki sefere eşmekte Hüdvendigâr'a tâbi olup bile eşe, beylerbeyine tâbi olmaya" (Haydar Çelebi, *Ruznâme*, Feridun Bey, Münşeât - us selâtin, İstanbul, 1274, s. 470). Mahmud

olmıyacak idi. Ertesi yıl yapılan Mısır seferinde *Mahmud Bey* de Pâdişaha refakat etti. Ordu Haleb üzerine yürürken Ramazan oğulları'ndan adı zikredilmeyen bir başkası da gelerek itaatını bildirdi¹⁹⁸. Merc-Dâbık savaşını müteakıp yapılan tevcihler esnasında *Mahmud Bey*'e de Ramazanlı beyliğinin verildiğini görüyoruz¹⁹⁹. Fakat *Mahmud Bey*, bilindiği üzere, Ridaniye savaşında öldürülmüştür²⁰⁰. Bu sebeble Pâdişah Kahire'de iken Ramazanlı beyliğini aynı aileden adı zikredilmeyen birisine verdi ki, bunun *Kubad Bey* olduğu anlaşılıyor²⁰¹. Fakat az sonra aynı aileden bir başkasına Çukur-Ova hâkimliği verilmiş ve *Kubad Bey*'in elinde yalnız Adana kalmıştır²⁰². Kendisine Çukur-Ova hâkimliği verilen şahsın *Pirî Bey* olduğunda şüphe yoktur. Gerek *Kubad*, gerek *Pirî Bey Halil Bey*'in oğulları idiler. Çok geçmeden (en geç 925 de) Ramazanlı beyliği sadece *Pirî Bey*'e tevcih edildi. Âli'ye göre *Pirî Bey Kanunî Süleyman*'ın büyük bir teveccühüne mazhar olmuş ve onun kaygısızca beylik yapması için, başta *Kubad* olmak üzere, kardeşlerini bir müddet Rum elinde oturmaya mecbur etmiştir. *Pirî Bey*'in 1526 da Boz-Ok'ta Söklen (سوکلان)²⁰³ boy beyisi *Musa* ve *Dulkadırlı Zunnun*'un birlikte çıkardıkları tehlikeli Kızılbaş isyanının bastırılmasında yardımcı görüldüğü gibi²⁰⁴, bizzat kendi idaresinde bulunan yerlerde çıkan bazı ayaklanmaları da sür'atle bastırmıştı. Bu ayaklanmalardan birisini Berendi yöresinde *Domuz-Oğlan* lâkaplı bir şahıs çıkarmıştı. Bu isyanın, aşağıda zikrolunacaklar gibi, kızılbaşlıkla ilgili olması muhtemeldir. *Domuz-Oğlan* başına topladığı 500-600 kişi ile etrafı yağma etmeye, yakıp yıkmaya başlayınca bunu haber alan

Bey, bir yıl önce beyliğin başında iken Yavuz'un yakınlardan Hemdem Paşa'ya gönderdiği bir mektupta Sultan Ahmed'in Kahire'de bulunan oğlu Alâeddin'in öldüğünü bildiriyordu (Çağatay Uluçay, aynı makale, s. 138, not 46). Mahmud Bey'in Yavuz'a sadâkatla bağlanmış olduğu anlaşılıyor; azline bu hususun sebep olması mümkündür. Yavuz Selim İran seferinden İstanbul'a dönüşünde (921 Cumadelâhire=1515 Haziran) divana gelen elçiler arasında Ramazan oğlu'nun gönderdiği elçi de vardı (Haydar Çelebi, *Ruznâme*, Feridun bey, aynı eser, I, s. 465). Bu elçi gönderen Ramazan oğlu'nun, Selim Bey olması mümkündür.

¹⁹⁸ Haydar Çelebi, *Ruznâme*, s. 478.

¹⁹⁹ Haydar Çelebi, *Ruznâme*, s. 480.

²⁰⁰ Haydar Çelebi, *Ruznâme*, s. 485, ayrıca başka bir ruznâmede (s. 453).

²⁰¹ Bu beye Kızılbaş'a yapılacak bir sefer için hazır olması emredilmişti (Haydar Çelebi, *Ruznâme*, s. 491).

²⁰² Haydar Çelebi, *Ruznâme*, s. 495.

²⁰³ Tetkikçiler, Osmanlı tarihlerinde geçen bu kelimeyi Süglün şeklinde okuya gelmişlerdir ki, doğrusu gösterildiği gibidir. Yani sök-g-len (سوکلان). Bu, Boz-Ok'ta yaşayan bir kabilenin ve onun başında ki ailenin adıdır. Söklenler'den bir kısmı İran'a gitmişidi.

²⁰⁴ Celâl Zâde Mustafa, *Tabakât ul-memâlik*, Fatih ktp., nr. 4423, yap., 129 b ve devamı.

Pirî Bey sürat'le harekete geçerek Konur-Kuyu denilen yerde *Domuz-Oğlan* ile savaşıp onu öldürdü. 933 yılı Muharreminin 4. günü (11 Ekim 1426) Adana'ya döndüğünde Tarsus'a bağlı Ulaş yöresinde isyan etmiş olan *Begce* (bazan كجك yazılıyor) *Bey*'in bir dağa sığınmış olduğunu öğrendi. Sevkettiği bir kuvvetle *Begce Bey*'i ele geçiren *Pirî Bey* onu İstanbul'a yolladı. *Begce Bey* hakkında "mulhid" denilmekte olup²⁰⁵ bu, ayaklanmanın kızılbaşlık ile ilgili olduğunu gösteriyor. Filhakika Kanunî devrinin ilk yıllarına ait olduğu anlaşılan bir tahrir defterinde, Ulaş, Kusun ve Kara - İsalu boyları arasında Kızılbaş olan oymaklar işaret edilmiştir ki, bu hususa aşağıda Varsaklar kısmında yeniden temas edilecektir.

Üçüncü ayaklanmayı Kara-İsalu'da *Mustafa oğlu Veli Halife* çıkarmıştı. Halifeler, Safevî devleti tarafından Anadolu'da taraftar kazanmak, fırsat buldukça devlete karşı isyan çıkarmaya memur edilmiş kimselerdi. İşte, onlardan birisi olduğu anlaşılan *Veli Halife*, 933 yılı Cumadululâsının 23. günü (25 Şubat 1527) isyana başlayıp Kara-İsalu pazarını yağmaladıktan sonra, Kusunlu'ya saldırdı. Yanında 500 kadar adam bulunan *Veli Halife* sonra Tarsus üzerine yürüyüp sancak beyi *Kara-Hasan*'ı 1000 den fazla askeri ile yenerek onu şehre kapanmaya mecbur etti. Şehir içinde savaş olurken *Pirî Bey*'in gelmekte olduğunu öğrenen âsiler, Tarsus'u bırakıp bir dağa doğru gitmek istediler ise de Ramazanlı beyi arkalarından yetişip onları yenmiş ve âsilerin çoğu savaş meydanında kalmıştır²⁰⁶. Şüphesiz bütün bu isyanları sadece mezhebî bir sebebe bağlamak doğru değildir. Bunların çıkmasında, Boz-Ok isyanında görüldüğü gibi, devlet memurlarının zulme kadar varan keyfî hareketlerinin de mühim bir âmil olduğu muhakkaktır. Bunun yanında yeni bir idarenin doğurduğu intibaksızlığı da göz önüne almak lâzımdır.

Pirî Paşa, bu başarılarına rağmen bir müddet sonra ata yurdunu bırakıp, Candar oğulları'na ve Dulkadır oğulları'na mensup beyler gibi, bir devlet memuru sıfatı ile muhtelif yerlerde vazife görmeye başladı. Onu bu şekilde harekete sevkeden âmil, bazı beylerbeyilerin davranışları olmuştur. Filhakika, bu esnada çok gelişmiş devşirme teşkilâtına dayanan merkezîyetçi bir idare karşısında *Pirî Bey*'in durumu nâzik idi. *Pirî Bey*, paşa unvanı ile, Karaman, Haleb ve Şam'da beylerbeyilik yaptı²⁰⁷. O, Şam'da 950 (1543-1544) ve 957 (1550-1551) de olmak üzere iki defa bulunmuştur²⁰⁸. Bundan sonra *Kanunî*'den

²⁰⁵ Aynı eser, s. 131b.

²⁰⁶ Aynı eser, yap. 131b-132a.

²⁰⁷ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî İstanbul, 1311, s. 44.

²⁰⁸ İbn Tulun, *les Gouverneurs de Damas*, Institut Français de Damas, fransızca -tercüme Henri Laoust, Damas, 1952, s. 183, 184.

tekrar beyliğe iadesini rica etmiş, ricasının kabulü üzerine hayatının son yıllarını, yine Ramazanlı beyi olarak Adana'da geçirmiştir. Âli ²⁰⁹, *Pirî Bey*'in Adana'dan ayrılması üzerine oraya gönderilen ümeranın memlekete hâkim olamadığını, "Varsak tâifesinin keskin levendlerinin,, yol kesicilikten el çekmiyerek kabileleri almaları üzerine *Pirî Paşa*'nın eski hasları ile yine beyliğin başına geçirildiğini yazar ²¹⁰. *Pirî Bey* pek ihtiyar bir yaşta (90 dan fazla deniliyor) 976 (1568-1569) yılında vefat etti. Bütün müverrihler bu Ramazanlı beyini öğerler ve onun farsça bildiğini, her iki dilde de şiir söylediğini, yazısının güzel olduğunu ve tarihe meraklı iddiğini yazarlar ²¹¹. 965 (1557) yılında Adana'dan geçen *Mekkî*, *Pirî Bey*'in iyilik sever ve cömert bir zat olduğunu kaydediyor ²¹². *Pirî Bey*'den sonra, vasiyeti üzerine, beylik küçük oğlu *Derviş*'e tevcih edilmiştir. *Derviş Bey* babasının sağlığında Tarsus sancağı beyi idi. Ava çok meraklı, avcı kuşların tedavisinde ihtisas sahibi, dürüst ve cömert bir insan olan *Derviş Bey*, içki ve esrara iptilâsı yüzünden ancak takriben altı ay beylik yapabilmiştir ²¹³; vefatı üzerine Ramazanlı beyliği ağabeyisi Sis sancak beyi *İbrahim*'e verilmiştir. *İbrahim Bey* ilim adamlarına riayet eden cömert bir insandı; ölümü 997 (1579-1580)-?- yılında olup ²¹⁴, kendisinden sonra yerine oğlu *Mehmed Bey* geçmiştir. *Mehmed Bey*, ataları gibi, ahlâkının temizliği ve iyi davranışları ile tanınmıştır. *Mehmed Bey* 1002 (1593-1594) yılında sağ idi. Merhum *Halil Edhem* ²¹⁵ *Mehmed Bey*'den sonra *Pir-Mansur*'un bey olduğunu, ancak onun 1017 (1608-1609) yılında beyliği bıraktığının rivayet edildiğini yazıyor. Filhakika 1018 (1609-1610) yılında Adana'nın Haleb'e, Sis ve Tarsus'un da Kıbrıs beylerbeyiliğine bağlanmış olduğu görülüyor. Daha sonraları Adana aynı addaki beylerbeyiliğin merkezi olmuştur.

²⁰⁹ *Kunhu'l-ahbar*, s. 60.

²¹⁰ Âli (göst. yer.), *Pirî Paşa*'ya bu tevcihin, vezir-i âzamlarınkinden daha fazla haslar verilerek yapıldığını da ilâve ediyor.

²¹¹ Cenâbî, yap. 485a; Âli, *Kunhu'l-ahbâr*, s. 60. Böyle olmakla beraber Âli, *Pirî Bey*'in babası Halil'in Mısır seferinde bulunduğunu söylediğini yazıyor ki (s. 58-59) bunu kabule imkân yoktur. Çünkü, yukarıda da söylendiği gibi, Halil Bey'in mezar taşı kitâbesinde 916 (1510-1511) tarihi olduğu gibi, ölümü hakkında Mısırlı müverrih İbn İyas da aynı tarihi veriyor.

²¹² *Gazzi-Mekkî seyahatnâmesi*, türkçe terc. Ekrem-Kâmil, Tarih Semineri Dergisi, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul, 1937, s. 23.

²¹³ Cenâbî, yap. 485a; Âli, *Kunhu'l-ahbar*, s. 60-61.

²¹⁴ Âli'nin matbu nüshasında ölümünün 987 olduğu söyleniyor ki, bunun 997 olması mümkündür. Çünkü *İbrahim*'in 989 tarihli bir medresesi vardır (bk. Von Oppenheim, aynı eser, s. 112).

²¹⁵ *Düvel-i İslâmiye*, İstanbul, 1928, s. 316.

Pirî Bey'in kardeşi *Kubad*'a gelince o, ilk önce Karaman, sonra İç-İl, Aclûn ve Trabzon'da sancak beyliği yaptıktan sonra, Basra beylerbeyisi olmuştur; bundan sonra sırasıyla Halep ve Van'da beylerbeyilik yapmış ve 966 (1558-1559) yılında vefat etmiştir²¹⁶. *Kubad Paşa* dirayetli, kerim ve vakûr bir insandı. Bununla beraber *Âli*, onun kan dökmeye meyyal olduğunu da ilâve ediyor²¹⁷. *Kubad Paşa*'nın oğulları da beylerbeyilik mevkiine kadar yükselmişlerdir²¹⁸.

Ramazanlı beyliğini, Anadolu beylikleri arasında belki Dulkadırlılar'ınki ile mukayese etmek mümkündür. Çünkü her iki beyliğin haiz oldukları başlıca vasıflar aynıdır. Ancak bu hânedan, Dulkadırlılar'ın aksine olarak, Üç-Oklar üzerinde tam bir hâkimiyet tesis edip onlardan kendisine bağlı bir el vücuda getirememiş ve bundan dolayı da zayıf bir hüviyete sahip olmuştur. Bu hânedanı, Özer oğulları şöyle dursun, Kara-İsa, Kuş-Temür, Kusun ve Ulaş ailelerinin bile metbû tanıdıkları iyice bilinmiyor. Ailenin asıl hâkim bulunduğu saha, kendi yurdu olan Adana ve Misis yöresi idi. Kaynaklar *Ahmed Bey*'in Ayas'ı ve Sis'i de hâkimiyeti altında bulundurduğunu yazarlar. Bu beylik kuruluşundan beri Memlûkler'e tâbi idi. Memlûk devleti Ayas, Sis ve Tarsus'u doğrudan doğruya idare etmek suretiyle Üç-Oklar'ı daimî bir murakabe altında tuttuğu gibi, Karamanlılar'ın hareketlerini de önlüyorlardı. Osmanlı hudutlarının Toroslar'a dayanması, bölgenin Memlûkler için ehemmiyetini artırmıştır. Fakat onların bu hususta tedbirli hareket etmedikleri görülüyor. Bundan dolayı Osmanlılar bazı kaleleri zaptetmişler, bu da beş yıl süren Osmanlı-Memlûk harbine sebep olmuştur. Ramazanlılar'ın batı komşuları Karamanlılar ile münasebetleri her zaman dostça olduğu gibi, onlar ile vakit vakit Memlûkler'e karşı işbirliği yapmışlardır. Onların kardeşleri Boz-Oklu Dulkadırlılar ile münasebetlerine gelince, aralarında daimî bir rekabet ve arasına husumetin mevcudiyeti görülüyorsa da, bunların hiç bir zaman Kara-Koyunlular ile Ak-Koyunlular arasındaki düşmanlık derecesinde olmadığı muhakkaktır. Ramazanlı beyliğinin Osmanlı devrindeki durumuna gelince, bunun Memlûkler zamanındakinden oldukça farklı olduğunu söylemek mümkündür. Gerçi Ramazanlı beylerine, Kırım hanlarına olduğu gibi, "cenâb-i emâret meâb" ünvanı ile hitap edilmiş ise de, hakikatte onlar sıkı bir göz altında tutuluyorlardı, yani durumları Osmanlı sancak beylerinininkinden pek farklı değildi. Bu cümleden Yavuz Selim'den itibaren bu bölgenin de

²¹⁶ Cenâbî, yap. 485 a; Âli, 61; Süreyya, Sicill Osmanî, IV, s. 51. Cenâbî, Kubad Paşa'nın Van'da, M. Süreyya ise Halep'de öldüğünü yazıyor.

²¹⁷ Âli, s. 62.

²¹⁸ Cenâbî, 485a; Âli, s. 62.

muntazam olarak tahrirleri yapılmıştır. Halbuki doğuda bulunan yurtluk ve ocaklık sahibi Kürd beylerinin ellerindeki yerler tahrirden hariç tutulmuştur. *Pirî Bey*'in bir müddet beylikten uzaklaşması bundan ileri gelmiştir. Bu beyliğin beklenilenden fazla yaşamasına beylerin hakikî duruma kendilerini iyice intibak ettirmeleri hususu âmil olmuştur.

Ramazanlı beyliğinin teşkilâtı hakkında hiç bir şey bilemiyorsak da bunun Dulkadırlılar da olduğu gibi Oğuz (Türkmen) geleneklerine yani türe esasına dayanmış olduğunda şüphe yoktur. Bunların da, Dulkadırlılar gibi, Selçuklu devlet an'anelerinin dışında kalmış olduğu görülüyor. Ramazanlılar'ın para kestirmemiş olmalarına da hayret etmemelidir. Dulkadırlılar'a ait kanunnâme var ise de Ramazan oğulları'nın böyle bir şeye sahip oldukları hakkında bilgi yoktur. *Halil Bey*'den önce gelen Ramazanlı beylerine ait câmi, medrese ve hamam gibi her hangi bir esere bu güne kadar rastgelmemiştir. *Halil Bey* Adana'da iki câmi ve bir medrese yaptırmış olduğu ²¹⁹ gibi, Eski câmi'yi de tamir ettirmiştir. Oğlu *Pirî Bey*'e gelince, o da câmi, medrese, han, hamam olmak üzere bir çok eserler vücuda getirmiştir. Bunlardan başka *Pirî Bey*'in oğlu *Mustafa Bey*'in de bir câmisi vardır. ²²⁰

Pirî Bey'in diğer oğlu ve halefi *İbrahim'in* de Adana'da ve Tarsus'da birer câmi yaptırdığı görülmektedir. ²²¹

Tahrir defterlerinden anlaşıldığına göre, Adana yöresinde ve Çukur-Ova'nın diğer yörelerinde ziraî faaliyete dayanan bir iktisadî hayat vardı. Bizim Osmanlı fethinin başlangıcında gördüğümüz manzara, Çukur-Ova'nın her yerinde Türk halkının çiftçilik ile meşgul olduğudur. Ziraat yapmayan halk (göçer ev) zikre değmeyecek kadar azdır. Bu bölgede de başlıca hububat ekimi yapılıyordu. Bunun yanında bölgenin sulanabilen yerlerinde de çeltik ekiliyordu. Bu maksat ile bizzat Türkler tarafından bir çok arklar açılmıştı. Tahrir defterlerinden anlaşıldığına göre, her bir ark bir reis ve onun emrindeki kürekçiler tarafından ekiliyordu. Çeltik başlıca Kınık yöresinde, Sis (bilhassa Sunbas çayı kıyısında), Özer ve Tarsus sancaklarında ekiliyordu. Bundan başka bölgede pamuk ve susam ekimi de yapıldığı anlaşılıyor. Bağcılık da epeyce gelişmiş idi. Hülâsa olarak, XVI. yüzyılda Çukur-Ova'da ziraî hayat

²¹⁹ Bunların kitâbeleri için bk. Von Oppenheim, s. 109-110. Mekki Adana'dan geçerken 50 akça alan Halil Bey medresesi müderrisi ile görüşmüştü (s. 23).

²²⁰ Kitâbesi için aynı eser, s. 110, nr.149.

²²¹ Von Oppenheim, s. 112, nr. 152, nr. 153. İbrahim Bey'in Tarsus'ta yaptırdığı câmi, Ulu câmi yahut Câmi-i Nur adı ile anılıyor. Ancak bu câminin minaresi, üzerindeki kitâbesinden anlaşıldığına göre, 764 tarihinde, yani Tarsus'un fethinden üç yıl sonra yapılmıştır. Bu minareyi yaptran da Memlûkler'in Tarsus valisi Ak-Sunğur el-Nâsiri'dir.

bir gelişme safhası göstermektedir. Bunun yanında bu bölge başlıca ticaret ve hacc yolu üzerinde bulunmakta ve bu husus orasının iktisadî hayatına tesir etmekte idi. Beyler'in kışın oturdukları yerler, içinde medrese, kervansaray ve hamam bulunan kasabalar haline gelmişti. Bu arada Türkler'den önce bölgenin belki ikinci derecede şehirleri arasında sayılabilecek olan Adana'da gittikçe gelişmiştir.

Ancak, yukarıda da temas edildiği gibi, XVI. yüzyılın sonlarından başlayarak XVII. yüzyılda uzun bir zaman devam eden isyanlar ve idarecilerin zulme kadar varan kötü idareleri bu bölgenin de iktisadî ve içtimâî hayatına geniş ölçüde tesir etmiştir. İdare adamlarının ehliyetsiz ve gayri âdilâne davranışları Çukur-Ova'nın, derebeyliğin en fazla geliştiği ve göçebelerin en ideal bir şekilde yaşadıkları bir bölge haline gelmesine âmil olmuştur. Bu husus ise içtimâî ve iktisadî hayatın gelişmesini önlemekte idi. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında devlet merkezinden gönderilen, Fırka-i islâhiye'nin faaliyeti neticesinde derebeyler ortadan kaldırıldıktan ve aşiretler de yerleştirildikten sonradır ki, Çukur-Ova yeniden gelişme istikametine yönelmiş ve haiz olduğu tabii imkânlar ile kısa bir zamanda mühim merhalelere ulaşmıştır.

Osmanlı fethinden önce, başlıca geçitlerde geçirilecek maldan bac alınıyordu. Orta Anadolu tarafından gelen mallardan bac, başlıca Gülek boğazında, Çakıt vâdisinde ve Kusunlu yakınında alınıyordu. Çakıt vâdisinde alınan bac Kara-İsa oğulları'na, Kusunlu yakınında alınan bac da Kusun oğulları'na ait idi. Mal getirmeyen¹ yolcular ile hacılardan, daha sonraları derebeylik devrinde olduğu gibi, bac alındığını bilmiyoruz. Bölge Osmanlı hâkimiyetine geçince, Kara-İsalu ve Kusunlu bacları gayri adilâne bulunarak ortadan kaldırılıp yalnız Gülek bacı kalmıştır. Bugün de Kusunlu'da bac alınan yer bilinmekte ve hattâ: "Kusun'un pacını düşün" şeklinde bir de söz hatırlanmaktadır. Bu sözün Kusun oğulları zamanında değil de, derebeylik devrinden kalmış olması muhtemeldir. Güney doğudaki geçitlere sahip olan Özer oğulları da her halde bac almakta idiler. XVIII. asrın ikinci yarısında onların yerine kaim olan ünlü derebeyi ailesi Küçük-Ali oğulları'nın Payas'da tüccardan, hacılardan bac (pac) aldığı bugün de ora halkı tarafından iyice hatırlanmakta ve hattâ bununla ilgili bazı fıkralar anlatılmaktadır. İskenderun'a uğramarak doğrudan doğruya Payas'dan Amik ovasına giden yolun başındaki yer bugün dahi "pac" adını taşımaktadır.

XV. yüzyılda, bu bölgedeki Türkler de, diğer bölgedeki eldaşları gibi, mes'ud bir hayat yaşıyorlardı. Onlar neşeli, iyimser ve hayatiyet dolu insanlar olup, konuk sever ve yabancılara karşı da şefkatli idiler. Üç-Oklar'ın

kahramanlık destanları söylediklerini bilmekle beraber bunların mahiyetleri hakkında maalesef hiç bir malûmat yoktur. Bununla beraber bu destanlar arasında Dede-Korkut destanlarının mühim bir yeri olduğuna hükmetmek mümkündür.

Ramazan oğulları'nın tarihimizdeki mevkii bunların Üç-Oklar'ın başında Çukur-Ova gibi, Türkiye'nin en verimli bölgelerinden birinin feth ve iskânında oynadıkları mühim roldür.

B. ÖZER OĞULLARI

Özer oğulları'nın hâkimiyeti altında bulunan yer, Dört-Yol, Payas, İskenderun ve Derbsâk bölgesi idi. Onların asıl yurdu ise Payas-Erzin yöresi olup, Özer-İli buraya denilmektedir. Dört-Yol'un güney doğusunda eskiden bir köy, şimdi Dört-Yol'un bir mahallesi olan Özerli şüphesiz kısım bu ailenin oturduğu yer idi. Yazın ise Özer oğulları ve aşiretleri Gâvur dağlarına çıkıyorlardı. Özer oğulları'nın elinde bulunan bölge, Osmanlı hâkimiyeti üzerine aynı adda (yani Özer) bir sancak olarak idare edilmiştir. Ancak Osmanlı devlet memurları ya bilgisizliklerinden, ya da dinî hislerin tesiri ile bir müddet sonra *Özer'i Üzeyr'e* çevirmişler ve bu bölge bilhassa resmî dilde, son zamanlara kadar bu yanlış şekli ile anılmıştır²²². Osmanlı devrinde Özer-İli sancağı üç yöreye (nâhiye) ayrılıyordu: Özer-İli, İskenderun ve Ersuz-İli. Bu üç yöreden meydana gelen bölgenin Özer oğulları'nın idaresinde bulunduğundan şüphe edilmez.

Üç - Oklar'dan olan Özer oğulları'nın hangi boya mensup buldukları bilinmiyor.

776 (1374) yılında Ermeniler'in elindeki Sis'i kuşatan Türkmen beylerinden *Dâvud'un*, bu aileye mensup olması ihtimali hâtıra geliyor. 780 (1378-1379) yılında Demir-Kapı'da *Temür-Bay* kumandasındaki Memlûk ordusunu perişan eden Türkmenler'in başında Ramazan oğulları ile onların buldukları anlaşılıyor.

Bu hâdiseden sonra da Türkmenler'in Memlûk devletine karşı itaatsizlikleri devam ediyordu. Bu sebeple 784 (1382) yılında Halep valisi (kaynakta adı verilmiyor) harekete geçerek Dulkadırlı *Sülü Bey'in* üzerine yürümüş ise de ona yetişemediğinden *Özer oğlu'na* saldırarak çadırlarını çapmış ve karşısına çıkanları öldürmüştür. *Özer oğlu* dağa çıkarak orada müdafaaya girişti.

²²² Meselâ: Ayn Âli'de (Kavânin u'l-Âli-i Osman der hulâsa-i mezâmîn-i defter-i divân, İstanbul, 1280, s. 55) ve Kâtib Çelebi de (Cihannüma's. 601): عزير ve Sahnâme-i umumî (1272, s. 91) de: Uzeyr maa Kınık.

Özer oğlu'na daha fazla bir şey yapamayacağını anlayan Haleb valisi geri dönmüş ve *Arslan geçidinde* ölmüştür (784 Safer=Nisan - Mayıs 1382) ²²³.

Aynı yılda Haleb valiliğine *Yel-Buğa el-Nâsiri* getirildi. *Yel-Buğa* vazifesine başlar başlamaz, gerek Üç-Oklu, gerek Boz - Oklu Türkmenler'i itaat altına almak için faaliyete geçmiş ve bu arada *Özer oğulları'ndan* birisini de tutmuştu. Bundan dolayı Mezkûr *Yel-Buğa* 785 (1383) de Sis'i tehdit eden Ramazan oğlu *İbrahim Bey* üzerine yürürken, *Özer oğulları'na* da itaat etmedikleri takdirde, ordusuna ganimet alacaklarını bildirdiği zaman onlar bu tehdide aldırış etmediler.

Yukarıda Ramazan oğulları bahsinde anlatıldığı gibi, *Yel-Buğa Ayas'dan* Haleb'e dönerken, *Özerli Türkmenler'i* saldırmak onu yeniden sıkıntılı bir duruma sokmuşlar, Memlûk ordusu ancak Haleb'ten gelen taze kuvvetlerin müdahalesi sayesinde mahvolmaktan kurtulmuştur ²²⁴. 814 yılı başında (1411) veya daha önce *Özer oğlu* Antakya'yı kuşatarak şehri zaptetti ve valisi Can-Bey'i tuttu. Fakat aynı yıl içinde (Rebi ul-âhir=Temmuz-Ağustos) Gündüz oğlu *Gördü Bey* Antakya'yı *Özer oğlu'nun* elinden aldığı gibi onu da yakaladı ²²⁵. Bu *Özer oğlu*, Dımeşk'ta mevkuf iken 819 yılında ölen *Özer oğlu Ay-Doğmuş* olabilir ²²⁶.

Şeyh'in sultanlığını kabul etmeyen *Emîr Nevruz* 816 (1413) yılında Haleb'i ele geçirmek için harekete geçmişti. Bu şehirde vali bulunan bu devir hâdiselerinin başlıca şahsiyetlerinden *Demir-Taş*, *Nevruz'un* gelmekte olduğunu duyunca Amik'e gitti. *Demir-Taş* orada iken *Gündüz oğlu Gördü Bey* ve kardeşi *Ömer* ile *Özer oğulları* yanına gelmişlerdi ²²⁷.

Memlûk hükümdarı Melik Müeyyed Şeyh 820 (1417) de Humus'ta bulunduğu esnada Ramazan oğlu *İbrahim Bey* ile *Özer oğulları'nın* elçileri gelerek sultanın, beylerinin bağışlama dileğinde bulduklarını bildirmişlerdir. Fakat bunun sebebi hakkında kaynakta hiç bir şey söylenmiyor. *Şeyh* Haleb'de iken katına gelen *Özer oğlu Dâvud'a* ve nökerlerine, Ramazan oğlu *İbrahim Bey'e* ve maiyyetine yaptığı gibi, hil'atlar giydirek bol paşa (مالاً جديلاً) ve silâh verdikten sonra onu Amik'teki yurduna gönderdi ²²⁸.

²²³ Makrizî, nr. 4386, yap. 347 b - 348 a.

²²⁴ Bu ve aşağıda kaynak gösterilmeyen bahisler için Ramazan oğulları bölümüne bk.

²²⁵ Makrizî, nr. 4387, yap. 362b.

²²⁶ Makrizî, nr. 4389, yap. 108b.

²²⁷ Makrizî, nr. 4389, yap. 16a; İbn Tağrı Birdi, VI, s. 331.

²²⁸ Makrizî, nr. 4389, yap. 141a-b; Aynî, s. 441.

822 (1419) yılında, Ramzanlı beyi *İbrahim*'in üzerine gönderilen Şam valisi *Ten-Bey Mik*'in yanında, *İbrahim*'in yerine tâyin edilmiş olan kardeşi *Hamza* ile *Özer oğlu (Dâvud)* da vardı.

829 (1424-1425) yılında Ramazanlı Türkmenleri ile Özerli Türkmenleri arasında bir savaş başlamıştı. Sultan Bars-Bay, Özerliler'e yardım etmek için, Haleb askerini harekete geçirdiği gibi, sonra Şam askerini de göndermişti. Bu zamana kadar birbirleri ile iyi geçindikleri görülen Ramazanlılar ile Özerliler'in aralarının niçin açıldığı ve savaşın neticesi hakkında hiç bir malûmat yoktur. Yalnız Memlûk sultanının Özerliler'e yardım etmesi dikkate şâyândır. *Âşık-Paşa-Zâde*'deki bahiste *Özer oğlu Dâvud*'un kardeşlerinden kaçarak Haleb'e gittiği ve sultana müracâatı üzerine çok asker toplanıp Dâvud'la birlikte gönderilerek Özer vilâyetinin fethedildiği sözleri, belki bu hâdise ile ilgilidir. Bu husus ne olursa olsun *Özer oğlu Dâvud* 833 (1429-1430) yılında hâlâ eskisi gibi Derbsâk ve diğer bazı yerlerin emiri idi. Dâvud aynı yılda Kahire'ye giderek Sultan *Bars-Bay*'a tazimlerini arzetti²²⁹. 838 (1435) yılında *Karaman oğlu İbrahim Bey Dulkadırlı Süleyman Bey*'in elinde bulunan Kayseri üzerine yürüdüğünde, yanında Ramazan oğlu'ndan başka, *Özer oğlu* ve *Gündüz oğlu* da vardı²³⁰. *İbrahim Bey* Kayseri seferini yaparken şüphesiz bu beylerin yardımına da güveniyordu. Bu beylerin Memlûk sultanının emri üzerine *İbrahim Bey*'in mezkûr seferine katılmış oldukları muhakkaktır.

843 (1439) de Ramazan oğulları'ndan *Eylük*, Sultan *Çakmak'tan* 100 atlı kadar küçük bir yardım aldıktan sonra Varsak beylerinden *Kara oğlu Musa* üzerine yürürken yanında *Özer oğlu* da bulunuyordu.

II. *Murad*'ın son zamanlarında Anadolu'da dolaşmaya başlıyan S: fevî ailesinden *Şeyh Cüneyd* Ersuz dağındaki ıssız bir kaleyi *Bilâl oğlu*'ndan istiyerek yurd edinmişti. Fakat Haleb askerinin hücumu neticesinde orada barınamıyarak Canik tarafına gitmek üzere yola çıktı; giderken kendisini tutmak isteyen *Özer oğlu*'na sahip olduğu her şeyi vermek zorunda kalmıştı²³¹.

887 (1482) yılında Osmanlı ordusu Adana, Tarsus ve Gülek ile diğer bazı kaleleri işgal ettikten sonra Ceyhan kıyısında Türkmenler ile karşılaştı. Türkmenler'in başında Ramazan oğlu *Ömer Bey*, *Gündüz oğlu Mehmed Bey* ve *Özer oğlu Mekkî Bey* ve başkaları vardı. Şüphesiz bunlar Memlûk sultanının emri üzerine toplanmışlardı. Vuku bulan şiddetli bir savaşta Türkmenler bozuldular. Ramazan oğlu esir alındığı gibi, *Gündüz oğlu* da savaş meyda-

²²⁹ Aynî, s. 619.

²³⁰ *İstanbul'un fethinden önce yazılmış tarihi takvimler*, 1954, s. 40.

²³¹ *Âşık-Paşa Zâde*, s. 266.

nında kaldı. *Özer oğlu Mekki Bey*'e gelince, onun hakkında bir şey söylenmiyorsa da kaçıp kurtulduğu anlaşılıyor.

Özer oğulları'na dâir bu tarihten sonra her hangi bir kayda rast geledik. Tahrir defterlerinden anlaşıldığına göre Osmanlı fethi üzerine, Özer-İli de bir müddet beylerinin ellerinde bırakılmıştır. Nitekim 928 (1521-1522) tarihli Özer sancağı defterinde, sancak beyinin Özer oğulları'ndan *Ahmed Bey* olduğu görülüyor. Aynı defterde, bu aileden *Hüseyin Bey* ve *Hamza Bey'in* adları geçiyor.

Yine bu aileden *Hüseyin Bey oğlu Şah Ruh*, *Ürkmez oğlu Mehmed* ve *Ahmed Bey'in* oğlu *Abdulkerim*, timara tasarruf etmekte idiler. *Ahmed Bey'in* oldukça uzun bir müddet sancak beyliği yaptığı anlaşılıyor²³².

İşte Özer oğulları hakkında şimdilik elde edebildiğimiz bilgiler bunlardan ibarettir. İleride yapılacak araştırmalar ile bunlara yeni bilgilerin ilâve edilmesi mümkündür.

Bilindiği gibi, bilhassa XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da her birisi buldukları bölge ve yöreleri istedikleri gibi idare eden irili ufaklı bir çok aileler türemiştir²³³. Bunlardan birisi de Küçük-Ali oğulları olup, bunlar Payas, Dört-Yol yöresinin derebeyleri idiler. 1282 (1865) yılında meşhur devlet adamı *Cevdet Paşa'nın* komiserliğinde bulunduğu Fırka-i islâhiyye tarafından bu ailenin de faaliyetine son verildi. Güney'in son büyük şâiri *Dadal Oğlu* en güzel şiirlerinden bazılarını bu aileye tahsis etmiştir²³⁴. Bunlardan birisinde bu büyük şâir:

“Boz-Ok Han'dan sürer gelir ötesi
Özer oğlu Seyfi Handır atası
Baz şahanlar sarı kaplan yuvası
Varılmaz yurduna Küçük Ali oğlu”

²³² Nr. 109, s. 31, 41,

²³³ Âyan ve „dere beyi“ denilen ve bilhassa içtimâî tarihimiz bakımından pek mühim olan bu ailelerin genç tarihçiler tarafından incelenmeye başlandığını memnuniyetle haber vereyim. Şüphesiz arşivlerimiz ve Avrupalı seyyahların eserleri bu konunun en mühim malzemesini vereceklerdir. Çok gecikmiş olmakla beraber halktan da bununla ilgili hâtıraların toplanmasına da derhal girişilmelidir. Çünkü bir çok yerlerde artık bu ailelerden bazılarının hemen sadece bir isim olarak hâtırlandığı tarafımızdan müşahede edilmiştir.

²³⁴ Fırka-i islâhiyye'nin derebeylerin faaliyetlerine son verip aşiretleri yerleşmeye mecbur etmesi, onlar üzerinde derin yankılar yapmıştır. Bizzat *Dadal Oğlu* da bir şiirinde (Taha Toros, *Dadal Oğlu*, Adana, 1940, s. 13-14) Küçük Ali oğulları'nın hâkimiyetlerine son verilmesinden duyduğu derin tessürü ifade etmektedir.

demektedir²³⁵. Buna göre, bu ünlü derebeyi ailesi, bizim Özer oğulları'nın soyundan gelmektedir ki, bunun ayrıca tetkik edilmesi lâzımdır. Burada geçen "*Seyfi Han*" hakkında da şimdilik hiç bir şey bilmiyoruz.

C. DOĞANCI OĞULLARI

Antakya şehri ve bölgesi 638 yılında Arablar tarafından fethedilmişti. Bizanslılar burayı 969 da geri aldılar. Şehir yüz seneden fazla Bizanslılar'ın elinde kaldıktan sonra 1084 de Türkiye Selçuklular devleti kurucusu Süleyman-Şah tarafından zaptedildi. Fakat Antakya Türkler'in hâkimiyetinde pek az bir zaman kaldı. 1098 de Haçlılar burayı ellerine geçirdiler. Antakya'da 170 yıl süren bir Haçlı-Frank dükağı kuruldu. 1268 de Mısır-Suriye Türk Memlûkleri hükümdarı *Bay-Bars* Antakya'yı fethetti ve bu bölge onun tarafından bilhassa Moğol istilâsından kaçıp gelen Türkmenler'e yurd olarak verildi. O zamandan beri Antakya bölgesi Türkmenler'in yani Türk göçebe unsurunun en belli başlı yurdlarından birisi oldu. Bilhassa kış mevsiminde Antakya bölgesi ile Amik gölü çevresi Anadolu'dan gelen Türkmenler ile doluyordu. Bu sebeble 1432 yılında buradan geçen Fransız seyyahı *Bertrandon de la Broquière*'in²³⁶ Antakya bölgesini Türkmen ülkesi (*Turquemanie*)'nin merkezi saymasında ve bizzat Antakya'da da yalnız Türkmenler'in yaşadığını söylemesinde tarihçi için hayret edilecek bir husus yoktur. İşte bu bölümün konusunu teşkil eden Doğancı oğulları bu Türkmenler arasından çıkmıştır. Müverrihler bu aileyi "*İbn Şâhib al-bâzz*" olarak zikrederler. Bunun türkçe "*Doğancı oğlu*" nun harfiyen bir tercümesi olduğu aşikâr bulunduğundan yazımızda bu aileden türkçe şekliyle bahsedilmiştir.

Bununla beraber bu aile hakkında pek az bir bilgimiz vardır. Doğancı oğulları XV. yüzyılın başında Antakya şehri ve çevresinin hâkimleri idi'er. Bunların Memlûk sultanı *Ferec* ile emîrleri arasındaki mücadeleden faydalanarak Antakya şehri ve çevresini ellerine geçirdikleri anlaşılıyor. Kendilerinin hangi koldan ve hangi boydan oldukları bilinmiyor.

Doğancı oğullarından ilk önce 802 (1399-1400) yılında bahsedilmektedir. Mezkûr yılda Sultan *Nâsır Ferec*, *Timur* ile savaşmak için Şam'da bulunuyorken Tırablus emîrlerinden 5 kişi ellerinde Tırablus'daki nâib ul-gıybe *Esen-Demir*'in bir mektubu ile geldiler. Mektubda *Ramazan oğlu Ahmed Bey* ile Doğancı oğlu (*İbn Şâhib al-Bâzz*) ve Şöhrî oğulları'nın birleşerek Haleb'i *Timur* kuvvet-

²³⁵ Taha Toros, aynı eser, s. 44. Halbuki Özer oğulları Üç-Okulu aileler arasında sayılıyor (Makrizî, nr. 4385, yap. 22b).

²³⁶ *Le Voyage D'ouetremere*, s. 83-84, 85, 100-101.

lerinden aldıkları ve onlardan 3000 den fazla kişiyi öldürdükleri bildiriliyordu²³⁷.

Doğancı oğulları'ndan ilk tanıdığımız emir *Doğancı oğlu Fâris*'tir. Fâris Sultan *Fereç* ile emirleri arasındaki çekişmeleri fırsat bilerek, faaliyetlerini artırmış ve bu arada Antakya bölgesinden başka Haleb bölgesinde de bir çok yerlere tagallub etmişti. Haleb valisi *Demir-Taş*'ın Ramazan oğulları ve *Dulkadırlılar* ile münasebetleri her zaman dostça olduğu halde Fâris ile arası hiç de iyi değildi. Bu münasebetle *Demir-Taş* 806 yılı Zilkadesinde (Haziran-Temmuz 1404) *Doğancı oğlu*'nun üzerine yürüdü ise de bir şey yapmaya muvaffak olamadı ve yanında mahbus bulunan *Çekim* ile Haleb'e geri döndü. *Demir-Taş* Haleb'de bu defa *Çekim*'i serbest bıraktı. *Çekim* Haleb'den Hama'ya kaçtı ve oradan da Fâris'in yanına giderek ona sığındı. *Demir-Taş*, *Çekim*'in düşmanı *Fâris*'e sığındığını duyunca yeniden *Doğancı oğlu*'nun üzerine yürümeye karar verdi. Fakat kendi kuvvetleri ile bu işi başaracağından emin olmadığı için *Ramazan oğlu Ahmed Bey* ve *Dulkadır oğulları*'ndan *Alâed-din Ali Bey*'den kuvvetleri ile yardıma gelmelerini rica etti. Bunlar Amik'te *Demir-Taş* ile buluştular. *Dulkadır oğlu*'nun buyruğunda Bayatlar ve İnallılar'dan bir zümre vardı. *Demir-Taş* aralarında husumet bulunan *Dulkadır* ve *Ramazanlı* beylerini barıştırdı ve onlara büyük bir itibar gösterdi. *Demir-Taş* ve yanındakiler *Doğancı oğlu*'nun üzerine gittiler. *Fâris*'e gelince, *Çekim*'den başka yine âsi Memlûk emirlerinden *Sudun el-Çelebi*, *Çomak* ve başkaları da onun yanına gelmişlerdi. Yapılan çarpışmada *Doğancı oğlu* bozguna uğrayarak Antakya'ya sığındı (Şaban 807=Şubat 1405); yanında *Çekim* ve diğer Memlûk emirleri de vardı. *Demir-Taş* şehri kuşattı. Bu esnada ulak başı (mukaddem el-beridiyye) *Tuğay-Temür*, okçu *Şahin*, *Çekim*'in kardeşi *Ak-Buğa* ve Hama valisi ellerinde sultanın, *Çekim*'i affettiğini bildiren bir aman-nâme ile çıka geldiler. Bunun üzerine *Demir-Taş*'ın başında bulunan topluluk dağıldı. *Ramazan oğlu* ve *Dulkadır oğlu* ülkelerine dönmek için derhal yola çıktılar. Fakat *Demir-Taş* *Dulkadır oğlu* *Alâeddin-Ali Bey*'in arkasından yetişti ve onunla birlikte Amik'te oturdu²³⁸. *Demir-Taş*'ın *Dulkadır oğlu*'nu bırakmak istememesi *Çekim*'den çekindiği için ve onun Haleb'i elinden alacağı korkusu idi. Fakat bu tedbirin bir faydası olmadı ve *Çekim* kolayca Haleb'e hâkim oldu.

Fâris'e gelince o, faaliyetlerini daha da artırarak kardeşi *Hüseyin Bey*'in de yardımı ile Lazikiye, Cebele, Seyhun, Balatnis gibi yerleri de fethederek

²³⁷ İbn Tağrı-Birdi, *en-Nucûm*, VI, s. 58.

²³⁸ Makrizî, yap. 168a-169a; İbn Tağrı-Birdi, *el-Menhelu's-sâfi*, I, *Çekim* maddesi, yap. 269a.

ülkesine kattığı gibi (807=1405 yılında), Haleb'e bağlı yerlerden bir çoğunun vergisini kendisi toplamaya, geri kalanlarınkini de dostu Arab emiri *Nuayr*'ın oğlu *İcl* almaya başlamıştı (aynı yılda)²³⁹. Ertesi yıl *Fâris* başına topladığı Türkmenler ile Hama üzerine yürüdü ise de halk şiddetli bir müdafaa da bulunarak, onun şehre girmesini önledi. Buna karşılık *Fâris* şehrin dolaylarını yağma ve tâlân etmişti²⁴⁰. Bu esnada Hama'ya *Doğancı oğlu*'nun hasmı *Demir-Taş* vali tayin edildi. Bunu haber alan *Fâris* harekete geçti. Hama askerleri Haleb'e *Çekim*'in yanına gittikleri için *Demir-Taş Fâris*'in karşısına çıkmaya cesaret edemiyerek *Humus*'a kaçtı ve oradan da *Dımeşk*'a *Şeyh*'in yanına gitti (Ramazan 808=Şubat—Mart 1406)²⁴¹. Fakat bu esnada *Çekim*, *Şeyh* ve *Kara-Koyunlu Kara-Yusuf Bey* ile yaptıkları Mısır yürüyüşünden Haleb'e dönmüştü. Aynı'ye göre²⁴² 3000 atlı ve pek çok yayaya sahip olan *Doğancı oğlu Çekim* ile dostluk kurmadığı gibi, ona ehemmiyet de vermiyordu. Fazla olarak adaletinden dolayı çok sevilen *Çekim*'e halk, *Fâris*'in zulmünden şikâyet etmekte idiler. Bu sebeble *Çekim*, *Doğancı oğlu*'nun üzerine yürüyerek onu ağır bir bozguna uğrattı ve eline zengin bir ganimet geçti. *Çekim* Antakya'ya çekilmiş olan *Fâris*'i muhasara etti. Fakat bu esnada Arab emiri *Nuayr*'ın, *Çekim*'in *Doğancı oğlu*'ndan el çekmesini temin etmek maksadıyla, Haleb'e yürüdüğü haber alındı. Bunun üzerine *Çekim* muhasarayı kaldırarak Haleb'e doğru yollandı ve *Kinnesrin*'de *Nuayr* ile karşılaşarak onu yendi ve tutsak aldı. *Nuayr*'ın yerine onun oğlu *İcl*'i Arab emiri tâyin eden *Çekim*, Haleb'e döndü. Orada fazla kalmıyan *Çekim* tekrar Antakya'ya gitti. Türkmenler ona elçiler göndererek itaat ettiklerini ve yaylalarına gitmek imkânı verildiği takdirde ellerindeki kaleleri teslim edeceklerini bildirdiler. *Çekim* bu teklifi kabul ederek Haleb'e döndü. Sonra *Dımeşk*'a gitmek için *Şeyzer*'e geldiğinde *Doğancı oğulları* kendisine saldırdılar. Fakat *Çekim* onları yendikten sonra *Kuseyr* kalesinde kuşattı. Güç bir duruma düşmüş olan *Fâris Çekim*'den aman istedi ve bu da kabul edildi. Ancak kaleden indiğinde, *Çekim* sözünde durmayarak *Fâris*'i, oğlu ve kardeşi ile birlikte işkence ederek öldürttü. Bunu takiben de Haleb kalesinde mahbus bulunan *Nuayr*'ı da öldürerek başını *Kahire*'ye gönderdi. Bütün bu hâdiseler 808 yılı Şevval ayında (Mart-Nisan 1406) vuku bulmuştu²⁴³.

İbn Tağrı Birdi'nin haber verdiği gibi²⁴⁴, *Çekim*, *Doğancı oğlu Fâ-*

²³⁹ Makrizî, yap. 183a, 190a-b; *İbn Tağrı-Birdi*, VI, s. 127.

²⁴⁰ Makrizî, yap. 214a.

²⁴¹ Aynı müellif, yap. 215a.

²⁴² Nr. 2396, s. 236-237.

²⁴³ Makrizî, 4387, yap. 216a-b; *İbn Tağrı-Birdi*, *el-Menhelu's-sâfi*, I, yap. 270 a.

²⁴⁴ Bundan önceki haşiyeye bk.

ris'i, oğlunu ve kardeşini öldürtmüş ve ülkesini de eline geçirmişti. Bununla beraber *Çekim* bu aileyi tamamen ortadan kaldıramamıştı. Nitekim aynı yılda *Çekim* ile Şeyh arasında vuku bulan savaşta *Doğancı oğlu'nun* kardeşi (herhalde *Hüseyin Bey*) ve diğer akrabaları Fâris'in öcünü almak için Şeyh'in ordusuna katıldılar. Aynı yılın (808) Zilhicce ayında (Mayıs-Haziran 1406) yapılan savaşta Şeyh mağlub olarak *Demir-Taş* ile Şam'a kaçtı²⁴⁵. Bu başarıdan sonra *Çekim* "el-Melik el-Âdil ebû'l-Feth Seyfeddin" ünvan ve lâkablari ile kendisini sultan ilân ettikten (Şaban 809=Ocak-Şubat 1407) sonra Ak-Koyunlu beyi *Kara-Yülük'ün* üzerine yaptığı bir sefer neticesinde öldürüldü (17 Zilkade 809=25 Nisan 1407). Bunun üzerine sahnede Sultan *Ferec*, *Şeyh* ve *Nevruz* kaldılar.

Şeyh (810 yılında = 1407-1408) Tıرابلس'ta iken *Doğancı oğlu Hüseyin Bey* onun yanına gelerek evvelce yapmış olduğu bir hatadan dolayı özür dilemiş ve ona daima sâdik kalacağına söz vermiştir. *Hüseyin Bey'in* Şeyh'i ne gibi bir hareketle kızdırdığı bilinmiyor. Fakat bu husus ne olursa olsun *Hüseyin Bey* verdiği sözde durmayarak *Şeyh'in* yanından kaçmıştır (810=1407-1408)²⁴⁶.

811 (1408-1409) yılında *Çekim* taraftarı *Nevruz*, sultanın emriyle Şam valisi *Şeyh'in* üzerine gelmekte olduğunu öğrenince, kuvvetsiz bir durumda olduğu için, yanında İnallu Türkmenleri olduğu halde *Doğancı oğlu Hüseyin Bey'in* yanına gitti. *Nevruz* Antakya'nın içinde, İnallular da şehrin dışında ikamet ettiler²⁴⁷. Bu sırada *Şeyh* Amik ovasında bulunuyordu. *Ramazan oğlu Ahmed Bey* de askerleriyle gelmişti. *Nevruz'un* yanından kaçan bazı Memlûk emirleri *Şeyh'e* *Nevruz'un* Antakya'yı terketmek üzere olduğunu bildirdiler. Bunun üzerine *Şeyh*, *Ahmed Bey'i* ve askerlerinden bir kısmını Antakya'ya gönderdi²⁴⁸. *Aynî'nin* sözlerine bakılır ise yapılan şiddetli bir çarpışmada *Doğancı oğlu, Şeyh'in* askerlerini bozguna uğratmıştır. Ancak anlaşıldığına göre, *Ahmed Bey'in* müdahalesi üzerine *Doğancı oğlu Hüseyin Bey* çoluk çocuğunu ve mallarını alıp kaçmak istemiş ise de muaffak olamıyarak vukubulan çarpışmada öldürülmüştür (811 Rebiülâhır=Ağustos-Eylül 1408)²⁴⁹. *Makrizî Hüseyin Bey'in* öldürülmesiyle Türkmenler'in şevketinin kırıldığı söyler²⁵⁰. Bununla beraber ertesi yıl adı zikredilmeyen başka bir *Doğancı oğlu'nun* *Şeyh'in* tarafında olduğu görülüyor. Filhakika 812 yılı Zilhicce-

²⁴⁵ Makrizî, yap. 219a; Aynî, s. 239.

²⁴⁶ Aynî, s. 268.

²⁴⁷ Aynî, s. 271.

²⁴⁸ Makrizî, yap. 266a. Ayrıca Ramazan oğulları bölümüne bak.

²⁴⁹ Aynî, s. 271.

²⁵⁰ Makrizî, yap. 268b, 269a; Aynî, s. 272.

sinde (Nisan-Mayıs 1410) Âsi ırmağı kıyısında *Şeyh* ile *Nevruz* arasında yapılan savaşta, *Doğancı oğlu*, *Ramazan oğlu* ile birlikte *Şeyh* ordusunda bulunuyordu²⁵¹.

Bu tarihten sonra Doğancı oğulları hakkında herhangi bir kayda rastgelinemiyor. Bundan, *Fâris* ve kardeşi *Hüseyin* Bey'in ölümleriyle kuvveti kırılmış olan bu ailenin *Şeyh*'in sultan olmasını müteakip ehemmiyetsiz bir duruma düştüğü neticesi çıkarılabilir. *Halil b. Şâhin el-Zâhiri* (1410-1468)²⁵², Türkmen boy ve ailelerine ait listesinde "el-Bâzâniyya" şeklinde onlardan bahsettiği için, kaynaklarda bahsedilmemelerine rağmen, Doğancı oğulları'nın *Şeyh*'in zamanında tamamen ortadan kalktığını kesin bir şekilde söylemek mümkün olmuyor. Bu husus ne olursa olsun, yukarıda da işaret edildiği gibi, 1432 yılında *Bertrandon de la Broquière* geçtiği zaman Antakya'da sadece Türkmenler oturmakta ve bu bölge Türkmenler'in kesif bir halde yaşadıkları yerlerden birisi durumunda bulunmakta idi.

Ç. VARSAKLAR

1- Kelimenin Menşei

Varsak, aşağıda izah edileceği gibi, başlıca Tarsus bölgesindeki Türkmen zümresine denilmektedir. Bu topluluğun adı umumiyetle Varsâk (Varsâk Varşâk, Varsâk) suretinde olup, bunun yanında Varsâk, Farsâk, Farsâk şekilleri de vardır. Bu günkü Varsaklar kendileri için bunlardan Farsâk şeklini kullanıyorlar. Ortaçağ Türk tarihinde geçen el, boy, oymak ve şahıs adlarının pek çoğu gibi, Varsak kelimesinin menşei ve mânası üzerinde de hiç bir araştırma yapılmamıştır. Kendileri ile bu hususta konuştuğumuz bazı dilcilerimiz, meselenin esash bir araştırmayı lüzum gösterdiğini beyan ettiler. Bu durum karşısında bu hususta şahsen bir araştırmaya giriştik ise de kesin ve emin bir neticeye ulaşamadık. Osmanlı devrinde Varsak adı, bu topluluktan başka kesici bir silâha da verilmektedir; yani bir nevi enli yatağana varsak denilmektedir²⁵³. Aks ul-İreb müellifi *Ahmed Efendi*²⁵⁴, bunun

²⁵¹ Makrizî, yap. 312b; Ramazan oğulları bölümüne bk.

²⁵² *Zubdat keşfi'l-memâlik*, yay. P. Ravaisse, Paris, 1897, s. 105.

²⁵³ Mühimme defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 78, s. 647; nr. 81, s. 42, 255; Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, İstanbul, 1310, s. 795; ondan naklen Ş. Sami, *Kamus-i Türki*, İstanbul, s. 1482.

²⁵⁴ Yek-Aviz: Salık tabir olunan âlet-i harb ki Buharîler ona kârt-i rûy-rân derler, ekseriya anı uyluk üzerine asarlar. Türki'de varsak derler ki, barsak'tan muharreftir (*Tanıklariyle tarama sözlüğü*, T. D. K. İstanbul, 1943, I, s. 758), Âsım Efendi, taşçuların taş kırıkları büyük baltaya da varsak denildiğini söylüyor (göst. yer).

bersak'tan muharref olduğunu söylüyor. Bu münasebetle belirtmek istediğimiz bir husus daha vardır. Bilindiği gibi eski Osmanlı harb silâhlarından bir nevi topuza da bozdoğan denilmektedir²⁵⁵. Aynı adda (yani Boz-Doğan) Varsaklar ile çağdaş ve hattâ kendisi de bazı kayıtlarda Varsak olarak vasıflanan büyük bir boy vardır. Bu teşekküller bu silâhların mı adlarını almışlardır, yoksa hâdise aksine mi olmuştur, yahut bunlar ayrı ayrı menşelerden mi gelmektedir, bu hususlarda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. *Kâtib Çelebi* Silifke'nin kuzey ve batısında Varsak Dağı'nın bulunduğunu söylüyor²⁵⁶. Acaba burada Varsak sıfat mıdır, yoksa doğrudan doğruya dağın adı mıdır? Eğer buradaki Varsak dağın adı ise o zaman bu zümrenin adının dağdan gelmiş olması üzerinde durulabilir. Neşri'nin²⁵⁷. "kefere-i Varsak" sözü de Varsak'ın ibtidada dağlık bir yerin adı olması ihtimalini hâtıra getiriyor. Yine bu son müellifin yazdığı doğru ise, *Varsak*, *Yüregir*'in yanındaki beylerden birinin adıdır²⁵⁸. Fakat hiç bir yerde Varsak veya Farsak adlı bir şahsa rastgelinemiyor²⁵⁹. Açık olan husus şudur ki, Varsak adı ancak Tarsus ve Silifke'nin kuzeyindeki ağaçlı dağlık bölgede yaşayan Türk halkına verilmektedir. Yani bu kelime onların yaşadıkları yerin coğrafi durumu ile sıkı sıkıya ilgilidir.

2- Varsaklar'ın Menşei

Varsak kelimesinin nereden geldiğini araştırmak bu zümrenin kavmi menşesinin bilinmesi meselesi ile ilgili değildir. Çünkü bu husus gayet açıktır: onlar Anadolu'daki diğer bölge ve yörelerde yaşayan göçebe ve yerleşik Türk halkı gibi, Türkmendirler. Hattâ *Âşık-Paşa-Zâde* ve diğer Osmanlı tarihlerindeki bahisten ve tahrir defterlerinin tetkikinden onların ekseriyetle Oğuz veya diğer adları ile Türkmenler'in Üç-Ok koluna mensub olduklarını söylemek bile müm-

²⁵⁵ Neşri, *Cihannûma*, hazırlayanlar, F. R. Unat, M. A. Köymen, T. T. Kurumu, Ankara, 1949, s. 297; *Tanıkları ile tarama sözlüğü*, I, s. 117, II, s. 166, III, s. 111, IV, s. 124-125.

²⁵⁶ *و رسق طاغی سلفکه نك شمالنده و غربنده در* (*Cihannûma*, s. 611).

²⁵⁷ Mehmed A. Köymen, Faik Reşid Unat, T. T. K., Ankara, 1949, s. 43. 244. L. Alishan, Sissouan'ında (s. 390) Varsak'ın türkçe vaşak'tan geldiğini, bunun da pars (léopart) anlamında olduğunu söylüyor. Fakat onun vaşak'ın leopar mânasına geldiği ifadesi tabii doğru değildir.

²⁵⁸ 33. ve 34. sayfaya bak.

²⁵⁹ Eski Türkçede barsaklığ (bağırsahlığ) merhametli anlamında olup (Kaşgârlı, türkçe tercümesi, I, s. 502), uygurca'da bağırsah'ın sâdik mânasına geldiği söyleniyor (*Oğuz Kağan Destanı*, W. Bang-R. Rahmeti, İstanbul, 1936, s. 49, not 147). Karsak, yine eski türkçede "deri-nden güzel kürk yapılan bir hayvan, bozkır tilkisi" mânasına geliyor (Kaşgârlı, I, s. 473).

kündür. XIV. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında yazılmış olan bir Memlûk inşâ kitabındaki Türkmen boylarına ait listede onlar "Tarsus Türkmenleri" olarak vasıflanıyor²⁶⁰. Kendisi Türk olup, mensub bulunduğu kavmin etnolojisi hakkında oldukça iyi bir bilgiye sahip bulunan *Bedreddin el-Aynî* Varsak olarak zikrettiği Varsaklar'ı Türkmen olarak vasıflar²⁶¹. *Makrizî*'ye gelince, onun da aynı şeyi söylediğini görüyoruz²⁶². Esasen bu ifadeler olmasa idi Osmanlı tahrir defterlerinin tetkiki ile onların Türkmen oldukları neticesi çıkacaktı²⁶³.

3- Yurdları ve Kabile Yapıları

Gerek Memlûk inşâ kitabındaki ifadeden, gerek Karamanlılar'ın tarihi olan *Şikârî*'den ve Osmanlı müverrihlerinin sözlerinden Varsaklar'ın yurdlarının bilhassa kuzeydeki dağlık yöreler olmak üzere, Tarsus ve Mersin bölgesi olduğu anlaşılıyor. İç-İl bölgesinin Varsaklar'ın yurduna dahil olup, olmadığı, dahil ise bunun ne nisbette idiği iyice bilinmiyor. Şu duruma göre asıl Varsaklar Tarsus (ve Mersin) bölgesinde yaşayan teşekküllerdir. Maalesef tahrir defterlerinde gerek Tarsus, gerek İç-İl ve Taş-İli'nde oturan teşekküller Varsak olarak vasıflanmamakta, ancak bu bölgelerin dışında yaşayanlardan bazılarının onlara mensub oldukları söylenmektedir.

²⁶⁰ التركان طرسوس : الورسق : (Kitab icâbet'is sâil ilâ ma'rifetir-resâil, Paris, Bibliothèque Nationale, Mans. Arabs, nr. 4437 yap. 47).

²⁶¹ والتركان الذين يسكنون اليوم ببلاد الروم والشام اصلهم من التركان الذين جاؤا مع السلطان الب ارسلان السلجوق فسكنوا البلاد رحالة ببيوت خركاوات فطائفة سكنت ببلاد ديار بكر ومنهم تركان قرا محمد وبنو يجر وبنو يجر ومنهم طائفة سكنت ببلاد روم على سواحل البحر الملح ومنهم تركان ورسخ بقبايلها وطوائفها (İkdü'l-cumân, Veliyeddin Ef. ktp., nr. 2374, s. 514; dahi nr. 2936, s. 619).

²⁶² وفي هذا الشهر (اي شوال) أصبت عسكر حلب مصباً شنعاً وذلك ان موسى بن قرا امير الورسق من التركان كان موالياً للأشرف برسبای (Kitabu's-sulûk, Ayasofya ktp., nr. 3372, yap. 213 b).

²⁶³ Hammer'in (türkçe tercümesi, III, s. 107) Varsaklar'ın Tatar olup, Timur'un istilâsından beri orada (yani Karaman ilinde) kalmış oldukları şeklindeki pek hatalı hükmü neye dayanarak söylediği bizce anlaşılmadı. Bununla beraber, 1387 de Karaman oğlu Alaeddin Ali Bey ile I. Murad arasında yapılan savaş dolayısıyla, Varsaklar'ın Tatarlar ile yan yana zikredilmelerinin Hammer'e bu hükmü verdirdiği hâtra geliyor. Şükrullah'da (*Behçetut-tevârih*, Nuruosmaniye ktp., nr. 3059, s. 313): از لشکر قرامانیان وورسق و تاتار و ترکان آدمی بی حد : (I. s. 105) de: "Turgutlu ve Samagarlu ve Bayburtlu ve Türkmen ve Tatar ve Varsak tevâifi ile ittifak edüp" deniliyor. Hammer'in bu yanlış fikri *Lehçe-i Osmanî* (s. 795), *Kamus-i Türki* (s. 1482), Âşık - Paşa Zâde'nin İstanbul basımı (s. 121) ve İbn Tağrı-Birdi'nin *en-Nucümü'z-zâhire* neşrinde (VI, s. 8) tekrar edilmiştir.

a- Kuş - Temür

Tahrir defterlerine göre Tarsus sancağı üç yöreye (nâhiye) ayrılmış olup, bunlar da asıl Tarsus, Kusun ve Ulaş'tır. Asıl Tarsus yöresinde Kuş-Temür, Esenlü, Gökçelü ve Elvanlu boyları yaşamaktadır. Bunlardan Kuş-Temürlüler'in kışlağı, Berdan çayı ile Seyhan arasındaki ova olup, burası bugün dahi "Kuş-Temür ovası" adını taşıyor. Osmanlı eserlerindeki rivayette Kuş-Temür boyunun yaylağının Bulgar dağı olduğu söyleniyor. 925 (1519) tarihli deftere göre Kuş-Temürlüler, 44 cemâata ayrılmış olup, hepsi de muhtelif ekinliklerde çiftçilik yapmaktadırlar. Bu boydan bir kolun Konya ovasına inerek orada yurt tutmuş olduğu, *II. Bayezid* devrine ait bir defterden anlaşılıyor. Kuş-Temür boyunun, adını Haleb valisi *Yel-Buğa*'nın 785 (1383) yılında *Ramazan oğlu İbrahim* Bey üzerine yürüdüğü esnada ona kılavuzluk eden ve dönerken, Sarı-Çam'da Yüregirler'in baskını neticesinde kendisini tehlikeden kurtarıp Ayas'a ulaştıran *Kuş-Temür el-Türkmani*'den ²⁶⁴ alıp almadığı bilinmiyor. 925 (1519) tarihinde bu boyun başında *İlyas Bey b. Ali Bey b. Kuş-Temür* vardı. Buradaki *Kuş-Temür* baba oğul rabitasını değil, "*Kuş-Temür oğlu*" anlamında olarak, aile münasebetini ifade etse gerektir. 950 (1542) tarihinde *Ali Bey*'in oğullarından *Murad* ve yine bu aileden *İsmail* sipahi idiler. Yine bu tarihte *Kuş-Temür* adlı bir şahıs da zeamet tasarruf ediyordu. Bana haber verildiğine göre, bu ailenin nesli bugün de devam etmektedir.

b- Esenlü

Kuş-Temürlüler'den sonra gelen Esenlü boyunun, Tarsus'un kuzey batısında, bugün Esenlü denilen köyün bulunduğu yörede yaşadığı anlaşılıyor. Ashında 24 Oğuz boyundan Dodurga boyuna mensub bulunan Esenlüler iki kola ayrılmış olup, bunlardan biri Bozca ve diğeri Ertene Bey koludur. *Şikâri*'nin Karaman oğulları tarihinde geçen Esen oğlu ²⁶⁵ bu teşekkülün beyi olabilir. Bu günkü Esenli köyü herhalde teşekkülün boy beylerinin oturduğu yer idi. Yine 950 tarihinde *Esenlü*'nün oğlu (veled) *Mehmed* zaîm olduğu gibi, *Ertene (Erdene)* Bey'in oğlu da sipahi idi.

c- Gökçelü

Esenlüler'den sonra Gökçelü boyu gelmektedir. Gökçelüler'in yurdu bugün Mersin'in 10 km. doğusundaki Deliçay ile 8 km. batısındaki Mezitli Deresi arasındaki saha olup, bu saha kuzeyde dağlara kadar gidiyordu.

²⁶⁴ Aynı, 785 yılı hâdiseleri, s. 290.

²⁶⁵ *Şikâri*, Konya, 1946, s. 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 160.

ç- Elvanlı

Gökçelüler'in batısında da Elvan boyu yaşıyordu. Mersin'in 27 km. kuzeyindeki Elvanlı köyü Elvan beylerinin oturdukları yer idi. 1487 de Varsak iline giren Osmanlı sadrâzamı *Dâvud Paşa*'nın katına gelen Varsak beyleri arasında *Elvan* oğlu da vardı²⁶⁶. *Şikâri*'ye göre²⁶⁷ *Elvan*, *Kusun Bey*'in kardeşidir. Yine aynı eserde²⁶⁸ *Elvan oğlu* Karaman devletinin ileri gelen beyleri arasında sayılıyor. Fakat bunlardan hiç birisinin maalesef ismi zikredilmiyor. 1530 lar da bu aileden *Hızır Şah*'ı tanıdığımız gibi, Elvan oğulları'ndan *Hasan* da zeamet sahibi idi. Bugün Elvanlı köyünde "Hayta" soyadını taşıyan bir aile *Elvan Bey*'in soyundan geldiğini söylemektedir.

d- Kusun

Tarsus'un 2. yöresi olan Kusun²⁶⁹, adını bu yörenin hâkimi Kusun *Bey*'den almıştır. Bu yöre, Tarsus'un az kuzey doğusunda olup, burası Gülek boğazınadek uzanıyordu. Orta Anadolu'ya giden tarihî ana yol Kusun'un yurdundan geçiyordu. Kusun boyu pek çok cemâatlardan (84 cemâat) müteşekkil olup, bunlardan bir kaçının adlarını sayıyoruz: Yahşi-Beglü, Güçlü-Beglü, Kara-Musalı, Danişmanlı, Ali Şarlı, Selçüklü (سلجوكلو). Yine bu cemâatlar arasında Beg-Dili ve Karkın adlı Oğuz boylarının adlarını taşıyan teşekküller de görülmektedir. Osmanlı tarihlerindeki rivâyete göre Kusun²⁷⁰, Üç-Ok'un oğlu ile Çukur-Ova'ya gelen 6 veya 7 beyden birisidir. *Âşık-Paşa-Zâde*'de bu münasebetle *Kusun*, "Kusun Varsağı" olarak geçiyor ki²⁷¹ bu, Kusunlular'ın Varsak olduğu hükmünü kuvvetlendiriyor. *Neşri*'nin rivayetinde ise Kusun ve Varsak ayrı şahıslar olarak zikrediliyor. Kusun oğulları, diğer Varsak aileleri gibi, vakit vakit Karaman oğulları'nın hâkimiyetini tanımışlardır. *Şikâri*'de²⁷² Kusun oğulları Karaman oğulları'nın emirleri arasında zikredilir. 925 (1519) ve 943 (1536-1537) tarihli defterlerde bu aileden *Han b. Senci b. Kusun* ile *Alpı b. Mustafa b. Kusun* adları geçiyor. Kusun oğulları'nın yaylağı Gülek Boğazındaki Tekfur-Beli (şimdiki Tekir Yaylası), kısım ise, Eski-

²⁶⁶ *Âşık-Paşa Zâde*, s. 233.

²⁶⁷ S. 31, 44.

²⁶⁸ S. 64, 71, 77, 127, 201.

²⁶⁹ Mahalli telâffuz şekli böyledir.

²⁷⁰ Bu ad da bilhassa XIV. yüzyılda yaşamış bazı Memlûk emirleri vardır (meselâ bk *İbn ul-Furât*, Beyrut, 1938, IX, 2. kısım, indeks).

²⁷¹ 33. ve 34. sayfaya bak.

²⁷² İndekse (s. 26-27) bak.

Şehir köyünün yanındaki Kusunlu kasabası idi ²⁷³. 965 (1557), yılında Mekke şerifinin elçisi olarak İstanbul'a giderken buradan geçen *Kutb ed-din Mekki* Kusunlu kasabası ve ailesi hakkında malûmat vermektedir ki, ehemmiyetine binaen aynen nakledilmiştir: "Cumadel evvel'in 10. salı günü sabah Adana'dan geçerek ikindiye yakın Kusunlu denilen ve dağ eteğinde bulunan kasabaya vardık. Mamûr olan bu kasabanın 40 Osmanî alan bir kadısı vardır. Şehre vardığımızda orada bulunmadıkları için kendisi ile görüşemedim. Burada Alay Bey medresesinde 15 Osmanî ile müderrislik yapan Şehzâde Sultan Selim'in hocası *Atâ Efendi*'nin mülâzımlarından olan *Himmed Halife* vardır. Fazilet sahiplerinden olan bu zatla görüştim. Bu kasaba ahalisinin hepsi sipahi beyleridir. Bunlar bu mıntıkada hüküm süren *Emîr Kusun*'un neslindedir. Kendisi ve çocukları bu mıntıkada dört yüz seneden beri icra-yı nüfuz ediyorlardı. Burası Tarsus sancağına bağlıdır. Bugün en büyükleri *İsâ Bey*'dir. Bunun *Mahmud Bey* adında bir kardeşi vardır. Ben buraya geldiğimde *Mahmud Bey*'in on bir yaşlarında henüz ölen çocuğuna yastı idiler. Çarşamba sabahı buradan geçerek dağ, dere, tepe geçtikten sonra Gülek yokuşuna ulaştık. Buranın çamuru pek çoktu. Buradan yeni yapılmış Kızıl-Işık adlı bir köye vardık. Yakınında Rum memleketlerine giden yolcuların soluna düşen bir han var. Bunu *Alay Beyi İsâ Bey* yaptırmıştır" ²⁷⁴.

Mekki'nin bu sözlerinden anlaşıldığı üzere 965 (1558) tarihinde Kusun'un adı ile nisbetlenmiş olan Kusunlu kasabasında yaşayanlardan hepsi Kusun ailesinden olup, aynı zamanda sipahidirler. Ailenin dört yüz seneden beri hâkimiyet sürdüğü sözü, her halde, mübalagalı olup, bunun, ailenin eski bir mâziye sahip olduğunu göstermesi bakımından bir değeri olabilir. Ailenin başı o zaman Alay beyi olan *İsâ Bey* idi. *İsâ Bey* 950 (1543) tarihli defterde zeamet sahibi olarak gösteriliyor. Yine aynı defterde bu aileden sipahi olarak *Sevindik*, *Ramazan* ve *İbrahim* zikredildikleri gibi, yine sipahi olarak *Alpı Bey*'in oğullarının adları veriliyor. Bunlar *Mustafa*, *Süleyman* ve *Yusuf* idiler. Ayrıca *İsâ Bey*'in oğlu *İsmail*'in de sipahi olduğu görülüyor.

Mekki'nin bahsettiği kasabadaki Alay beyi medresesi şüphesiz bu aile tarafından yaptırılmış olup, belki yaptırıcısı da adı geçen *İsâ Bey* idi. Görül-

²⁷³ Kusunlu harâbesi Tarsus'un 17 km. kuzey doğusunda olup, Orta Anadolu'ya giden bugünkü ana yolun 5 km. sağında bulunmaktadır. Kasaba harâbesinin yanında bulunan Eski-Şehir köyü (adının bizim kasaba ile ilgili olduğu görülüyor)32 ev dir ve halkı İç-İl'den gelme Melemenci Yörükleri'dir.

²⁷⁴ Ekrem Kâmil, *Gazzi-Mekki Seyahatnâmesi*, Tarih semineri dergisi, İstanbul, 1937, s. 24-25.

düğü üzere aynı müellif *İsâ Bey*'in Gülek boğazındaki Kızıl-Işık köyü yakınında bir han yaptırdığından da bahsediyor. Mekki'nin mamur olarak vasıfladığı Kusunlu kasabasına gelince, kasabanın ancak bugün harâbesi vardır.

Burada halkın türbe diye adlandırdığı kitâbesiz bir yapı görülmektedir²⁷⁵. Bu türbe herhalde Kusun beylerine ait idi. Han, Medrese ve hamam gibi diğer binaların duvarlarının yarısı henüz durmaktadır. Kasabanın mezarlığında bir kaç eski mezar kalıntısı vardır. Bu kasaba ne sebeble bir yıkıntı haline geldi ve kalabalık Kusun ailesi ne oldu? Şimdilik bu sualleri cevaplandırmak mümkün değildir. Bu kasabanın yanından geçen bir dere de el'an "Kusun deresi" adını taşımaktadır.

e- Ulaş

Tarsus'un üçüncü yöresi Ulaş olup, bu da adını yörenin sahibi bulunan bir beyden almıştır. Ulaş yurdu, Tarsus'un kuzey batısından başlayıp Bulğar dağına dayanıyordu, Ermeniler'in meşhur Namrun kalesi de Ulaş toprağında bulunuyordu. Ulaş boyu büyük bir teşekkül olup (86 cemâat) bir çok kollara ayrılmıştır. Bunların başında 40-41 cemâat ile Bayındırlar gelmektedir²⁷⁶. Bundan gerek Ulaş ailesinin gerek onun boyuna dahil diğer bazı kollardan bu boya mensup olduğuna ihtimal verilebilir. Diğer kollardan Sahr (Salur) lar²⁷⁷ (on cemâath) ve Orhan-Beyliler (14 cemâath) kayda değer.

Ulaş ailesine gelince, Tarsus'un kuzey batısında ondan 50 km. uzaklıktaki Ulaş köyü bu ailenin kışlık yeri idi. *Şikâri*'de bu aileden hiç bahsedilmez. Osmanlı müverrihlerinin, *Fâtih*'in vezirlerinden *Rum Mehmed Paşa*'yı 874 (1469) de bir Karaman seferinde Varsak ilinde perişan ederek ağırlıklarını yağmaladığını söyledikleri Varsak ili beyi *Uyuz Bey*²⁷⁸ asıl adı *Hüseyin*

²⁷⁵ Bk. Resim: 5-6.

²⁷⁶ Bu Bayındırlar hakkında: F. Sümer, *Bayındır, Yüregir ve Peçenekler*, s. 320-321 336-339.

²⁷⁷ Bu Salurlar için, *Anadolu'da Üç Oklu Oğuz boylarına mensub teşekküller*, İktisad Fakültesi Mecmuası, XI, s. 455-456, 486-487.

²⁷⁸ "Andan Varsak vilâyetine varıb Uyuz Bey derlerdi. Bir Varsak beyi var idi. Karaman oğlu anı Varsak'a hâkim kılmaştı. Diledi kim anı dahi ele getire, Uyuz Bey, Rum Mehmed Paşaya bir derbend gibi kara taşlı yerde bir iş etti kım, Karaman'dan bile bi-zâr oldu. Ol zâlim (yani Mehmed Paşa) zulumle aldığı ol haram malları anda taş arasında döküp kaçtı. Şöyleki yanında olanların yarısı halâs olmadı kırıldı. Andan Varsak beyceğizleri, Uyuz Bey'e karşı gelip eyittiler: bu Rum Mehmed Paşa ne hoş kişi olur. Etrafın malını keremler edip, bizim-çün cemedüp getirdi!" dediler. Fî tarih i l-mezbûr sene 874 (Neşri, T. T. K., Ankara, 1957, s, 788-791).

olup, bu aileden idi ²⁷⁹. Bu aileden *Hüseyin oğlu İsâ* 950 yılında Ulaş yöresinin çeribaşısı (سر عسكر) idi. *Ebu-Said oğlu Hüseyin*'de zeamet sahibi bulunuyordu. Ulaş ailesinden *Mustafa oğlu Sevindik* in de sipahi olduğunu biliyoruz. Sevindik 951 de ölmüştü. Sipahi olan *Ebu-Said*'in diğer oğlu *Ulaş*'da 951 de vefat etmiştir. Bu aileden *Rüstem Bey'in* de Tarsus'ta câmi ve medrese yaptırmış olduğu anlaşılıyor. Ulaş ailesinden timar sahibi daha bazı kimseler vardır. Ulaşlar'dan bazı oymaklar kızılbaşlık hareketlerine katılmıştır. 925 (1519) tarihli defterde Ulaş ailesinden *Hüseyin, İlyas oğlu Ulaş* ve *Temür Bey*'in adları geçiyor.

İç-İl'e gelince, burası Selçuklular zamanında fethedilmeye başlanmış ve bu fetih Karaman oğulları devrinde tamamlanmıştır. Bu bakımdan buradaki Türkler Çukur-Ova'dakilerden ayrı bir siyasî mâziye sahib bulunuyorlar. Bunlar, hemen münhasıran Karaman oğulları'nın Türkmenleri olup, onların başlıca dayanakları idiler. Başta Bulgar dağı olmak üzere, bu pek sarp bölge, her zaman Karamanlılar için muhkem bir kale vazifesini görmüş bulunduğu gibi, oraların savaşıcı halkı da onlara istedikleri kadar asker vermek sureti ile bu devletin diğer beyliklere nazaran daha uzun ömürlü olmasında mühim bir âmil olmuştur. İç-İl II. *Bayezid* devrinde (1482-1512) Ermenek, Selinti (bugünkü Gazipaşa), Gülnar, Silifke, Karı-Taş (قرى طاش) ve Mut kazalarına ayrılmıştı. Burada yaşayan halkın mühim bir kısmı tam yerleşik hayat sürmekte idi; geri kalanlar da, hepsinin köyleri olmakla ve çiftçilik yapmakla beraber, kabile teşkilâtını henüz muhafaza etmektedirler. Buradaki aşiretlerden, siyasî ve iktisadî sebebler ile bazı şubeler zaman zaman Konya ovasına gittikleri gibi, Çukur-Ova'ya da inmişler ve Kıbrıs'a da gönderilmişlerdir. Bugünkü Kıbrıs Türkleri'nin torunlarının mühim bir kısmı veya ekserisi şüphesiz onların torunlarıdır.

II. *Bayezid* devrinde İç-İl'de kabile teşkilâtını muhafaza eden boy mahiyetindeki teşekküllerin başlıcaları şunlardır: Boz-Doğan (Silifke), Yıvalı

²⁷⁹ از آنجمله اولاش اغلی حسین بیگ که با یوزبیک مشهور بود (İdris-i Bidlisi, *Hest-Bihist*, Nuruosmaniye ktp., nr. 3209, yap. 475a).

Uyuz Bey'in Varsaklar'ın en büyük beyi olduğunu ve 1487 yılında Sadrâzam Dâvud Paşa Varsak ili'ne girdiğinde onun hayatta bulunmadığını Kemal-Paşa Zâde bildirmektedir: او یوزبیک که وارساق بکلرینک بکی ایدی اول دیارده یدی بیک مقدراری اولک بکی ایدی. یوردونه واردی قشلاسته کیردی کندو اولمشمش اوغلن قغردی کلسون اطاعت ایلسون غارت و خسارتدن امین اولسون سلطان جهانیک حمای حمایتنده بلاى زماندن امان بولسون دیو خبر کوندردی. اول دخی مخالفت آمیوب اتباع و اشیاعیله کادی اتباع ایلدی (Tevârih-i Âl-i Osmân, Millet, A'î Emîri Ef. ktp., nr. 32, yap. 46 b).

(yahut Yuvalı-Anamur), Oğuz-Hanlı (Selinti-Anamur), Boz-Kırlı (Taşlık, Silifke), Turudlar-Turgudlar? (Taşlık Silifke), Şamlu (Taşlık Silifke), Hoca-Yunuslu (Gülнар), Beg-Dili (Gülнар).

Bunlardan Boz-Doğan boyu ehemmiyetli bir boy olup, *Şikâri*'de *Alâed-din Ali Bey* (ölümü 1397) ve *Mehmed Bey* devirlerinin emirlerinden olarak, bu boyun beylerinden *Yusuf* ve *Mehmed*'in adları geçer²⁸⁰. Boz-Doğanlar'ın 24 Oğuz boyundan İğdirler'e mensup olması muhtemeldir. Bu teşekkülün mühim bir kolu da II. *Bayezid* devrinde Orta Anadolu'da Koç-Hisar (Kuş-Hisar) taraflarında yaşıyordu. XIX. Yüzyıl'da Çukur-Ova'da görülen Boz-Doğanlar da oraya İç-İl'den gelmişlerdi.

İç-İl'deki teşekküllerden bahsetmemiz onların da bazı yerlerde Varsak sayılmalarından ileri geliyor. *Müneccim-Başı*, İç-İl'i onların yurdları saydığı gibi²⁸¹ bir defterde de Boz-Doğan ve bazı İç-İl cemâatları Varsak olarak vasıflanmıştır²⁸².

4- Siyasî Tarihleri ve Göçleri

XIV. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına ait Memlûk inşâ kitabında başlıca Türkmen aile ve boyları arasında Varsaklar'ın da adının geçmesi²⁸³ onların siyasi bakımdan ehemmiyetli bir zümre olduklarını gösterir. *Şikâri*'de²⁸⁴ Varsaklar'ın mâzisi *Karaman Bey*'e kadar götürülür ve ozaman başlarında *Yahşı-Han* adlı bir beyleri olduğu söylenir ise de tabii bunun doğru olmasına imkân yoktur. Esasen, mezkûr *Yahşı-Han*, *Karaman oğlu Alâed-din Ali Bey* zamanında yine Varsaklar'ın beyi olarak karşımıza çıkmaktadır ki, buna inanılabilir.

Daha önce söylendiği gibi, Tarsus 761 (1360) yılında Memlûkler'in eline geçmiş ve burası bir Memlûk valiliği haline getirilmişti. Memlûkler buradaki valileri ile Varsak beylerini göz altında tuttukları gibi, Karamanlılar'ın bu yöndeki hareketlerini de önüyorlardı. Ancak *Berkuk* ile Türk emirleri arasında vuku bulan mücadeleler buradaki Memlûk hâkimiyetini zayıflatmış, buna karşılık Varsaklar üzerinde Karaman oğulları'nın nüfûzları artmıştır. Bu cümleden olarak, Karaman hükümdarı *Alâed-din Ali Bey* ile I. *Murad* arasında 789 (1387) yılında Konya yakınlarında cereyan eden savaşa Varsaklar

²⁸⁰ S. 151, 153, 154, 135.

²⁸¹ *Câmiu'd-duvel*, Bayezid Umumi ktp., nr. 5020, s. 440.

²⁸² Kayıtlar kısmına bk.

²⁸³ yap. 47.

²⁸⁴ S. 124, 151.

da katılarak Karaman ordusunun sağ kolunun kanadında mevki almışlardır²⁸⁵. Onların, yine aynı Karaman hükümdarının *Yıldırım Bayezid* ile Akçay'da (1397) yaptığı savaşta da buldukları görülüyor²⁸⁶.

801 (1399) yılında *Berkuk*'un oğlu *Ferec* tahta geçince Üç-Ok beylerine, kale kumandanlarına olduğu gibi, Varsak beylerine de mektuplar (مخططات) gönderilmişti²⁸⁷. Ancak, *Ferec* ile emîrleri arasındaki mücadeleler yüzünden Tarsus Karamanlılar'ın eline geçti ve Varsaklar da tamamen onların idaresi altına girdi. Memlûkler burada hâkimiyetlerini 822 (1419) de yeniden tesis ettiler. Gerek *Şeyh*'in gerek *Bars-Bay*'ın faal siyasetleri neticesinde burası da sıkı bir şekilde merkeze bağlandı. Öyle ki 831 (1428) de Varsak beylerinden Kara-İsâ oğlu *Hamza*, kırk kişilik nökeri ile Kahire'ye gelerek *Bars-Bay*'a tâbiyetini bildirmişti. *Aynî*'nin dediğine göre²⁸⁸, o zamana kadar bir Varsak beyinin Kahire'ye gelip Memlûk sultanına itaatini bildirdiği görülmemiş bir vâkıa idi.

Bertrandon de La Broquière²⁸⁹ Konya'da iken (1432) Varsaklar'ın (Farsacs) *Karaman oğlu İbrahim Bey*'e isyan halinde bulduklarını işitmişti. Fakat aynı hükümdarın 838 (1434-1435) deki Kayseri seferine Varsaklar'ın kalabalık bir sayıda iştirak ettikleri görülüyor²⁹⁰.

Varsak beylerinden *Kara oğlu Musa*, Memlûk sultanı *Bars-Bay*'ın dostlarından idi. *Bars-Bay* öldükten sonra yerine *Çakmak* geçince Haleb valisi *Türkmen Tağrı-Birmiş* ona isyan etti ise de muvaffak olamıyarak öldürüldü. Kara-oğlu *Musa Tağrı-Birmiş*'in isyanında ona yardımcı bulunmuştu. 843 (1439-1440) tarihinde Ramazan oğulları'ndan *Eylük* Kahire'ye gelerek, sultana Varsak beyinin ele geçirilmesi hususunda tahrikde bulundu. *Çakmak*, *Eylük*'e emirlik tevcih ettikten sonra istediklerini temin etmesi için Haleb valisine emir verdi. Haleb valisi de *Ramazan oğlu*'na binbaşı *Hoş-Geldi* kumandasında 100 kadar atlı terfik etti. *Özer oğlu* da sefere katıldı. Ramazan oğulları bahsinde anlatıldığı gibi, *Kara-oğlu Musa*, *Eylük* ve taraftarlarına bir boğazda hücum etti. Yapılan kanlı bir vuruşmada binbaşı *Hoş-Geldi Musa*'yı bir kargı darbesiyle öldürdü ise de kendisi de *Musa*'nın adamları tarafından aynı âkibete uğratıldı. *Eylük* de vuruşmada telef oldu. Haleb'e ancak ölüm yarası almış

²⁸⁵ Neşri, s. 225, 226, 228, 229, 231, 233.

²⁸⁶ Neşri, s. 318, 319.

²⁸⁷ Makrizî, nr. 4387, yap. 8b.

²⁸⁸ Aynî, s. 607.

²⁸⁹ *Le Voyage d'outremere*, s. 116.

²⁹⁰ *Tarihî takvimler*, s. 40, 41.

beş kişi dönebilmiş ve *Musa*'nın Varsaklar'ı zengin bir ganimete konmuşlardı ²⁹¹. Bu hâdisede adı geçen *Kara-oğlu Musa* hangi boyun beyidir, bilinmiyor.

II. *Murad*'ın son yıllarında Anadolu'ya gelen Erdebil'deki Safevî tarikatı şeyhlerinden *Şah İsmail*'in dedesi *Şeyh Cüneyd*, Konya'da *Şeyh Abdüllâtif Makdisî* ile yaptığı bir münakaşadan sonra Varsaklar'ın yanına gelmişti. Karaman hükümdarı *İbrahim Bey*, *Abdüllâtif Makdisî'nin* ikazı üzerine Varsak beylerine *Şeyh Cüneyd*'in yakalanmasını emretti. Bunu öğrenen *Cüneyd*, kendisine bağlanan bir çok Varsak ile beraber kaçıp Ersuz tarafına gitti ²⁹². Safevî devletinin kuruluşunda ve hizmetinde, Anadolu'da diğer Türk teşekkülleri gibi, Varsaklar'ın da bulduklarını biliyoruz ki, bundan aşağıda ayrıca bahsedilecektir.

Karaman oğulları Pir-Ahmed ve Kasım Bey'ler, Fatih'in ordularına karşı, Varsaklar ile birlikte onların yurdlarında mukavemet etmeye çalışmışlardır. Onların en çok güvendikleri Varsak beylerinden birisi Adalı oğlu Paşa Bey idi. Bu Varsak ailesi Ereğli yöresinde oturuyordu. 875 (1470) yılında Fâtih, İshak Paşa'yı Karaman oğulları üzerine gönderdi. Pir-Ahmed Bey, bu orduya karşı koyamıyacağını görerek, Uzun-Hasan Bey'in yanına gitmiş ise de Kasım Bey Varsak ili'nde tutunmaya çalışmıştır. İshak Paşa yanındaki beyler ile birlikte ilk önce Niğde hisarını onarmaya girişti. Kendisi bu işle meşgul iken üç sancaklık bir kuvveti de ordugâhın korunmasına memur etmişti. Adalı oğlu Paşa Bey, Kasım Bey'in buyruğu üzerine, 500 - 600 atl ile, bu muhafız kuvvetini dağıtmak için harekete geçti ise de bu kuvvete rastlamıyarak Osmanlı ordugâhına yaklaşmış orada bulunduğu hayvanları önüne katıp sürdü. Ancak durumdan haberdar olan Ankara hâkimi Dâvud Paşa'nın arkasından gelmesi sebebi ile eline geçirdiklerinin çoğunu bırakıp Bulgar dağına döndü. Bu hâdiseden sonra Paşa Bey'in, Turgud oğlu Ömer Bey'in ölümü sebebi ile Karaman ordusu kumandanlığına geçirildiğini görüyoruz. Paşa Bey, bu sıfatla, yine Kasım Bey'in buyruğu ile bir kaç defa Niğde muhafızı Dâvud Paşa'nın üzerine gidip bir hayli ganimet ele geçirmiş ise de, en sonunda Bulgar dağında Dâvud Paşa'nın baskınına uğrayarak esir alınıp İstanbul'a gönderilmiştir. İlk önce habsedilen Paşa Bey, sonra öldürülmüştür. ²⁹³ Şikari'de ne Paşa Bey'in ne de Adalı oğulları'nın adı geçer. Bu ailenin, II. Bayezid devrinde -memleket tamamen Osmanlılar'a geçtikten sonra davarlığını devam ettirdikleri görülüyor.

²⁹¹ Bu hâdise ve kaynağı için Ramazan oğulları bahsine bak.

²⁹² Âşık-Paşa Zâde, s. 265-266.

²⁹³ İbn Kemal, Tevârih-i Âli Osman, hazırlayan Dr. Şerafettin Turan, T.T.K., Ankara, 1957, VII, s. 303 - 309.

Fatih'in ölümünden sonra Bayezid-Cem arasında yapılan saltanat mücadelesinde Varsaklar Cem Sultan'ın başlıca taraftarları arasında bulunuyorlardı.²⁹⁴

Osmanlı devleti Memlûkler ile 1485 de giriştiği savaşta Varsak beylerini câzip vaidler ile kendi tarafına çekme hususuna ehemmiyet vermemiş, bilâkis silâhla onları itaat altına almak yolunu tutmuş idi. Bu münasebetle 1487 yılında sadrâzam Dâvud Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu üç koldan Varsak ili'ne girdi. Böyle büyük bir orduya karşı mukavemeti imkânsız gören Varsak beyleri sadrâzamanın katına gelerek itaatlarını bildirdiler. Dâvud Paşa da onlara hil'atler giydirdi. Bu Varsak beyleri şunlardı²⁹⁵: *Boğa oğlu, Akbaş oğlu, Elvan oğlu, Sümek oğlu* (سومك اوغلي)²⁹⁶, *İgdir oğlu, Evren oğlu, Adalı oğlu, Oğuz Beg oğlu*²⁹⁷ *Arık Şeytan oğlu*²⁹⁸. Bu beylerden *Elvan oğlu*, anlaşılacağı üzere, görmüş olduğumuz Elvan boyunun beyidir. *İgdir oğlu*'na gelince bu, aynı devirde İç-İl'de Karı-Taş'da bir çok köylerde yaşayan *İgdirler*'in başı veya *Gülnar*'daki *İgdir oğulları*'ndan idi.

Fakat Varsaklar'ı devlete bağlamak için onlara hil'at giydirmekten başka bir şey yapılmamış ve bu da 5 yıl devam eden harbin kaybedilmesinde her halde mühim bir âmil olmuştur. Osmanlı hâkimiyetinin başlaması üzerine, Varsak beyleri, yukarıda verilen misallerden anlaşılacağı üzere, ehemmiyetlerine göre, sipahi ve alay beyi olmak üzere, devlet hizmetine alınmışlardır. Bu tarihten itibaren, diğer türk teşekkülleri gibi, Varsaklar'ın da siyasî ehemmiyetleri pek azalmıştır.

*Âli*²⁹⁹, *Pirî Paşa*'nın yeniden Ramazanlı beyi tâyin edilmesini, Varsak'ın keskin levendlerinin kabileleri vurmaya başlamaları ile izah ediyor.

Varsaklar'a Tarsus ve İç-İl bölgelerinden başka Karaman ili'nde, Kır-Şehir bölgesinde, Kars-ı Zülkadiriye'de (bugünkü Kadirli), Maraş taraflarında ve İran'da da tesadüf edilmektedir. Bu Varsaklar ana yurdlarından buralara göç etmiş teşekküllerdir.

²⁹⁴ Aynı eser, nr. 32, yap. 7 a.

²⁹⁵ *Âşık-Paşa Zâde*, s. 233.

²⁹⁶ *Sadeddin* (II, s. 54) böyle; metin: سومر اوغلي ; *Hadidi* (Üniversite ktp., nr 1269, yap. 165b) : سومد اوغلي

²⁹⁷ *Sadeddin* (göst. yer) böyle; metin: Oğuz Bey.

²⁹⁸ *Sadeddin* (göst. yer): Arık Şeytan.

²⁹⁹ s. 60.

a- Karaman İli:

II. *Bayezid* devrine ait defterlerde Tarsus ve İç-İl bölgelerindeki teşekküllere mensup bir çok aşîretlerin Konya, Ak-Saray ve Koç-Hisar bölgelerinde yurt tutmuş oldukları görülmüyor. Aşağıda bunların sadece Varsak adını taşıyanlarından bahsedilecektir.

Bunlardan birisi, Kara-Pınar-Ereğli yolu üzerindeki Karaca-Dağ yakınında yaşamakta olup, 924 (1518) tarihinde 169 vergi evinden müteşekkil idi³⁰⁰. Bundan başka başlıca Ak-Saray ile Konya arasındaki topraklardan meydana gelen Eski-İl kazasında I. Selim devrinde (burasının merkezi, bugün Eski-İl adında bir köydür) 19 vergi evlik Hoş-Kadem Varsakları,³⁰¹ Ak-Saray yöresinde de Varsak İlyaslu-yahut Alilü-camâatları (9 vergi nüfuslu) görülmektedir³⁰². Yine Niğde bölgesinde de 7 evlik Tura - Hanlu (طوره خانلو) adlı küçük bir Varsak cemâatı da vardır³⁰³.

Bunlardan başka, II. *Bayezid* devrinde Kayseri mahallelerinden birisi Varsak adını taşıyor ki³⁰⁴ bu, oraya Varsaklar'dan bir cemâatın yerleşmiş olduğunu gösteriyor. Bunlar *Karaman oğlu İbrahim Bey*'in Kayseri fethinde bulunmuş Varsaklar'dan bir zümre olabilir.

Tahrir defterlerinde, XV. ve XVI. yüzyıllarda, aşîretlerin kışlak ve yaylaklarından birinde köyler kurduktan başka, mevcut köylerde, kasaba ve şehirlerde de-şu misalde olduğu gibi-küçük cemâatlar halinde yerleştikleri görülmüyor.

b- Kır - Şehir:

Bu bölgedeki Varsaklar Kır-Şehir'in kuzey batısında geniş bir yöredeki ekinliklerde ve kışlaklarda yurd tutmuştur. Bu Varsaklar on kol veya kümeden müteşekkil, kalabalık bir topluluktur³⁰⁵. Meşhur *Seyyidî Ali Reis*, 4 yıl kadar süren maceralı Hind seferinden sonra bu Varsaklar'ın arasından geçerek Ankara'ya gelmişti³⁰⁶. Görüldüğü gibi Kır-Şehir'in bir yöresini iskân etmiş olan bu Varsaklar'ın, daha sonraki durumları hakkında şimdilik hiç bilgiye sahip değiliz.

³⁰⁰ Kayıtlar, a-1.

³⁰¹ Kayıtlar, a-3.

³⁰² Nr. 1061, yap. 115 a.

³⁰³ Kayıtlar, a - 4.

³⁰⁴ Kayıtlar, a - 5.

³⁰⁵ Kayıtlar, b.

³⁰⁶ "Andan Kır-Şehir'e gelinüp anda dahi Ahi-Evran ve Âşık-Paşa hazretleri ziyaret olunub andan Ayaş yoluyla Varsak içinden geçilüb ve Kızıl-ırmak Çaşnığır köprüsünden ubür olunub şehir-i Engürü'ye vâsıl olub" (*Mir'atu'l-memâlik*, İstanbul, 1313, s. 96).

c- Teke (Antalya):

Bu bölge ile ilgili II. *Bayezid* devrine ait bir defterde, Varsaklar'ın Karaman vilâyetinden geldikleri yazılmıştır. Bu zamanda İç-II de Karaman vilâyetine dahil bulunduğu için, bu Varsaklar'ın Teke'ye İç-II'den geldikleri hükmü kolayca verilebilir. Nitekim zikredilen cemâatların adı da bunu teyid ediyor. Bu Varsaklar üç cemâat olup, birincisi Gülnar, ikincisi Boz-Doğan, üçüncüsü de Üryan-Temürlü adını taşıyor. Varsaklar'dan Gülnar cemâatı 195 hâne, 4 mücerred ve 1 de kara'dan müteşekkildir. Silifkedeki büyük Boz-Doğan boyundan olan ikinci cemâat 54 hâne, 2 mücerred, 1 kara'dan meydana gelmiştir. Üryan-Temürlü'nün ise vergi nüfusu kaydedilmemiştir³⁰⁷. Bunlar zamanımızda tamamen köylüleşmiş olup, kendilerine Farsak denilmektedir³⁰⁸.

ç- Aydın:

Bu bölgedeki Varsaklar bilhassa Aydın'ın Söbüce (bugün Koçarlu) kasabasında sâkin olup, 1264 (1848) tarihlerinde henüz çadırlarda yaşamakta idiler³⁰⁹. Çakır oğlu³¹⁰ (XIX. asrın ikinci yarısının başlarında), bunların Aydın vilâyetinin her tarafına yayılmış, çok zengin ve kalabalık bir kabîle olduğunu söylüyor. Bu Varsaklar aynı asrın ikinci yarısında Aydın'ın merkez nahiyesi köylerinden Tepe mahallesi ile yine Aydın'ın Koçarlu kazası köylerinde yerleşmişlerdir³¹¹. Bu Varsaklar Aydın'ın eski aşiretlerinden olmayıp, buraya sonradan (ihtimal XIX. yüzyılda) gelmişlerdir.

d- Kars (Kadirli) - Maraş Varsakları:

Varsaklar'dan mühim bir zümre de XVI. yüzyılda Kars (bugünkü adı Kadirli) ve Maraş'ta yaşıyordu. Bu Varsaklar'ın yurdu Maraş'ın güney batısındaki Düldül Dağı etrafı ile Kars (Kadirli) nin kuzey bölgesi idi ki, bugün onların torunları da oralarda oturmaktadırlar. Bu Varsaklar'ın mühim bir kısmı yaşadıkları ormanlı dağlarda ağaçları söküp tarla yapmakta ve buna da hopur denmektedir ki, bu kelime zamanımıza kadar gelmiştir³¹². Bu Varsaklar, XVI. yüzyılın birinci yarısında Bostanlı adı altında, Salulu, Karacalu,

³⁰⁷ Kayıtlar, c.

³⁰⁸ Naci Kum, *Teke-Antalya Yörükleri hakkında notlar*, Türk Tarih, Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi, IV, s, 214.

³⁰⁹ Başbakanlık Arşivi, Cevdet, Dahiliye, nr. 4975.

³¹⁰ Hascluk, *Christianity under the sultans*, Oxford, 1929, s. 475.

³¹¹ Hikmet Şölen, *Aydın ili ve Yörükler*, Aydın, 1945, s. 11-12.

³¹² Ali Rıza Yalgın, *Cenubta Türkmen oymakları*, Adana, 1927, V, s.13.

Satılı, Ağlağan, Gerekli, Yağ-Bastı, Kekeçler gibi, cemâatlara ayrılmışlardır. İçlerinden birkaç kişi de askerlik hizmetinde bulunmaktadır. 970 (1562-1563) tarihli Kars (Kadirli) defterinde, bu Varsaklar'ın hepsinin adları geçtiği gibi, bunlara ilâve olarak daha birkaç cemâatın da isimleri zikrediliyor. Yine bu defterde onların Özer, Adana ve Sis sancaklarında olmak üzere, kışladıkları yerler ve yaylakları bildiriliyor³¹³. Bu Varsaklar varlıklarını uzun bir müddet muhafaza etmişler ve adlarını da bugüne kadar unutmamışlardır. Bunların daha XVIII. yüzyılın başlarında Kozan oğlu'nun cemâatları olarak vasıflandıklarını görüyoruz. 1131 (1719) tarihinde bu Varsaklar Kars, Sis ve Kars Kestere'indeki boş, harap köy ve çiftliklere yerleştirilmeye teşebbüs edilmiştir³¹⁴. Bununla beraber onlardan mühim bir kısmının XIX. yüzyılın ikinci yarısının başlarında henüz kabîle hayatını devam ettirdikleri görülüyor. 1852-1853 yıllarında Çukur-Ova'da dolaşan *V. Langlois*³¹⁵ onların sayısını 800 çadır olarak hesap etmiştir. Bu asrın Çukur-Ova'sı ise XV. ve XVI. yüzyılın Çukur-Ova'sından çok farklı idi. Bu asırda, orada eski ailelerinin ve teşekküllerin yerlerine yenileri kaim olmuştur. Bu teşekküllerin bir kısmı daha önce de temas edildiği gibi, dışarıdan gelmişlerdi. Bu aileler başlıca: Sis ve Kars'da Kozan oğulları, Payas taraflarında Küçük-Ali oğulları, Kara-İsalu'da Melemenci (Menemenci) ler olup, bunların yanı sıra *Kerim oğlu*, *كوكولو* oğlu, *Sırkıntı oğlu* ve *Karsantı oğlu* gibi, ikinci derecede aileler ve beyler görülmektedir. Aşiretlere gelince, bunlar da başlıca, Avşar, Boz-Doğan, Varsak, Cerid ve Tecirli idiler³¹⁶. 1853 yazında Kozan taraflarında dolaşan Avrupalı seyyahlardan *P. V. Tschihatscheff*³¹⁷, Kozan oğlu meşhur *Çadırcı Mehmed Bey*'in büyük Avşar beyi (prens) olduğunu söylüyor ki, bundan bu âilenin Avşarlar'a mensub olduğu hükmünü çıkarmak mümkün

³¹³ Kayıtlar, ç.

³¹⁴ Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk aşiretleri*, İstanbul, 1930. s. 162-164.

³¹⁵ Victor Langlois, *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus*, Paris, 1861, s. 21.

³¹⁶ XIX. yüzyılın Çukur-Ovası mühim hâdiselerin vuku bulduğu ilgi çekici bir bölgedir. Bu böyle olmakla beraber maalesef şimdiye kadar bu hususta-velevki sathî de olsa-bir tetkik yapılmamıştır. Bu konu bana çok câzib gelmekte ise de, Ortaçağ türkiye tarihinin meseleleri ile meşgul bir kimse olarak bunu incelemek için yeter derecede vaktim ve hattâ hazırlığım da yoktur. Fakat Türkiye tarihinin son devri ile meşgul olanlar pekâlâ bu konuyu ele alabilirler. Arşiv vesikaları, kadı sicilleri ve seyahatnâmeler, gereken başlıca malzemeyi temin edecektir. Fazla olarak 1860 da Menemenci oğulları'ndan Ahmed Bey tarafından yazdırılmış bir hâtırat da vardır. Dikkate değer bilgileri ihtiva ettiği anlaşılan bu eserin hususî ellerde bulunan nüshalarından birisinin mikrofilmini elde etmek hususundaki teşebbüslerimiz maalesef müsbet bir netice vermediğinden burada bu eserden daha fazla bahsedemeyeceğiz.

³¹⁷ *Reisen in Kleinasien und Armenien*, Gotha, 1867, s. 56, 57.

ise de, bu husus iyice tetkik edilmelidir. Çünkü 1131 (1719) tarihli bir hükümde Varsaklar için “Kozan oğlu cemâatları” denildiğine göre, bu ünlü ailenin Varsak'lardan olması ihtimali de vardır ve bu ihtimal belki de daha kuvvetlidir. Nitekim *Cevdet Paşa* da Kozan bölgesindeki halkın çoğunun, Farsah (فرسخ) aşîretine mensup cemâatlardan olduğunu söylüyor³¹⁸. Buna karşılık aynı avrupalı gezginin Sirkıntı oğlu'nun ve hattâ Karsantı oğlu'nun Avşar beylerinden oldukları sözüne inanılabilir. Melemenci (Menemenci) oğullar'ına gelince, bunların da ana yurdunun Silifke olduğunu gördüğümüz Boz-Doğanlılar'ın Melemenci oymağından çıktıkları muhakkaktır. Yine *Tschihatscheff*³¹⁹ 1853 yazında Hacın (Saim Beyli) civarında iken Varsak (Farsak) kabilesi reisi *Hacı Bey*'e rastladığını onun, Hacın kaymakamı *Yusuf Bey* ile müttefiki Çerkes Bey'e karşı yardım talebinde bulunmak üzere büyük bey *Çadırcı Mehmed*'e gittiğini yazıyor. Hattâ, seyyah yanında bulunan arkadaşlarıyla bir uçurumda bazı kimseler tarafından sıkıştırılınca, kendisini *Hacı Bey* kurtarmış ve ona buralarda daha fazla kalmamasını tavsiye etmişti. Yine bu tarihlerde Kars (Kadirli)'ın Varsak Yağ-Basan nahiyesi kethüdası *Genç - Oğlan oğlu Ahmed Ağa* idi ki,³²⁰ kendisinin bir Varsak olduğu açıkca anlaşılıyor.

XIX. yüzyılda Çukur-Ova'daki göçebeler âlemi neş'e ile sonbaharını yaşıyordu. *Dadal-Oğlu* ve diğer şâirler göçebe hayatın bu son neş'eli güzünü bütün canlılığıyla ifade etmişlerdir. Ancak, Fırka-i islâhiyye beklenmeyen bir zamanda, bir bora gibi gelerek bu âlemi bir anda yıktı. Böylece faal, iyimser, varlıklı Türkmenler'in çoğu az hareketli, mütevekkil, az neşeli, gösterişsiz ve yoksul köylüler haline geldiler. Bizim XX. yüzyılda Türkmen, Yörük adı altında gördüklerimiz, sadece eski adlarını henüz unutmamış, yoksul köylülerden başkaları değildir. Varsaklar da böyledir ve diğer Türk köylüleri ile her bakımdan aynı seviyede bulunmaktadır. Şimdi onlardan bir çokları daha iyi bir hayat seviyesine kavuşmak için, Kozan, Kadirli, Maraş ve Adana şehirlerine göç ederek yerleşmişlerdir. Köylerde oturan Varsaklar'dan dahi yüksek tahsilli kimselere sık sık raslanır. Yanlız onlar “Varsağı” sözünü bilmemekte ve Varsağı'lar da söylememektedirler.

e- Varsak Yer Adları:

İran'daki Varsaklar'a geçmeden önce, Türkiye'deki Varsak adını taşıyan bazı yer adlarından bahsedelim. Dahiliye Vekilliği'nin “Köylerimiz” adlı kitabında, yalnız Varsak şeklinde bir köye rastgeliniyor³²¹. Bu köy de Antal-

³¹⁸ *Ma'rûzat*, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, cüz 67, s. 278.

³¹⁹ Aynı eser, s. 57-58.

³²⁰ *Cevdet Paşa*, *Ma'rûzat*, s. 281.

³²¹ S. 756; dahi aynı vekillğin Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu, Ankara, 1946, s. 1103.

ya'da bulunmakta ve şehrin merkez köyleri arasında yer almaktadır. Tahrir defterlerinde de, yer adı olarak bu isim nadiren görülmektedir. Bizim Varsak ile ilgili görebileceğimiz iki yer adı olup, bunlardan birisi "Varsak - Deresi - Kuyusu" şeklinde Konya bölgesinde, diğeri de "Varsak-Üyüğü" olarak Adana yöresinde bulunmaktadır³²². Bu gün Konya'nın Doğan Bey nahiyesinin Yunuslar köyü güneyinde "Varsaklar-Köyü-Öreni" adlı bir harâbe olduğu gibi, yine orada "Varsak-Deresi,, adlı bir yer de vardır³²³. Bugün Isparta vilâyetinde de "Farsak" şeklinde bir yer adının mevcut olduğunu biliyoruz³²⁴.

f. İran Varsakları:

Erdebil şeyhleri kendilerini şeyhlikten şahlığa yükselten manevî havayı ve maddî desteği İran'da değil, Anadolu'da bulmuşlardı. Şah İsmail sanki bir Anadolu Türk'ü gibi, 907 (1501-1502) yılında Erzincan'daki Saru-Kaya mevkiinde Anadolu'lu Türk köylü ve göçebelerinden olan taraflarını toplayarak İran'a gidip devletini kurmuştu³²⁵. Safevî müverrihleri Erzincan'daki Saru-Kaya'da *İsmail'in* etrafında toplanan Türk zümreleri arasında Varsaklar'da zikrederler³²⁶. Çok yukarıda *Şeyh Cüneyd'in* Anadolu'da dolaşırken Varsaklar arasında da bulunduğunu, Karaman oğlu İbrahim Bey'in onun yakalanması hususunda Varsak beylerine haber göndermesi üzerine bir çok Varsak ile birlikte oradan uzaklaştığından bahsedilmişti. Çaldıran savaşından sonra *Şah İsmail*, Osmanlı hükümdarının Anadolu'ya avdetini bildirmek üzere, Varsaklar'dan korucu *Kara-Üveys'i* Horasan'a göndermişti³²⁷. Anadolu'ya dönen I. *Selim*, Amasya'da kışladıktan sonra bahar gelince sadrâzam *Sinan Paşa'yı* Safevîler'in elinde bulunan Kemah kalesinin fethine memur etti. Kale kumandanı *Varsak Yusuf Bey* idi. Osmanlı ordusunun gelmekte olduğunu görünce, adamlarından *Varsak Mehmed Bey'i* 300 kişi ile orada bırakarak kendisi *Şah İsmail'in* yanına gitti. *Hasan Bey Rum-*

³²² Tahrir defterleri, nr. 1061, yap. 240; nr. 69, yap. 22a.

³²³ Mesud Koman, Sırrı Üçer, *Konya yer adları üzerine bir deneme*, Konya, 1945, s. 47.

³²⁴ F. Aksu, *Isparta ili yer adları*, Isparta, s. 162.

³²⁵ Yukarıda bir haşiyede işaret edildiği üzere, Safevî devletinin kuruluşunda Anadolu'lu Türk unsurunun rolü hakkında çok yakında bir tetkikimiz neşredilecektir.

³²⁶ Yahya-yı Kazvinî, *Lubbu't-tevârih*, Tahran, 1334 h. ş., s. 241; Hasan Bey Rumlu, *Ahsenu't-tevârih*, Baroda, 1931, s. 41.

³²⁷ Hasan Bey Rumlu, s. 150.

lu'ya göre³²⁸ yeni kale kumandanı *Mehmed Bey* teslim olması teklifini reddederek müdafaaya girişti ve kale düştükten sonra da mescide çekilerek orada şahı uğruna askerleri ile birlikte ölünceye kadar döğüştü. *Şah Tahmasb*'in hükümdarlığının başında beylerbeyi olan *Rumlu Div Sultan*'a karşı Ustacalu boyu emirleri mücadeleye geçmişlerdi. Div Sultan onların üzerine yürümeden önce muhalefetten vaz geçmeleri için, Varsaklar'dan *Kasım Halife*'yi göndermiştir³²⁹. 962 (1455) yılında Esterabad'dan Yaka - Türkmenleri üzerine yapılan bir ılgarda Varsaklar'dan *Mustafa Bey* de bulunmuştur³³⁰.

Varsaklar'ın Tahmasb'in ölümü esnasında saray korucuları arasında da buldukları görülüyor³³¹.

İşte, XVI. yüzyılda, Safevî devleti hizmetinde bulunan Varsaklar hakkında elde edebildiğimiz bilgiler bunlardan ibarettir. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, Varsaklar Safevî Kızılbaş Türk teşekkülleri arasında, ehemmiyet bakımından ikinci derecede gelen teşekküllerden birisidir. Bu husus onların nüfuslarının az olmasından ileri geliyor. Bununla beraber, müverrihlerin zikrettikleri üzere, Varsaklar Safevî devletinin kuruluşunda rol oynadıkları gibi, kendilerine mahsus olan türküleri de "Varsağı" şeklinde Safevî sarayında ve Kızılbaş beyleri arasında büyük bir alâka görmüştür³³².

³²⁸ S. 153. Yusuf Varsak 921 (1515) yılında Rumlu Nûr-Ali Halife ile Bıyıklı Mehmed Paşa arasında yapılan savaşta da bulunmuştur (Çağatay Uluçay, aynı makale, s. 131, not 28).

³²⁹ Aynı eser, s. 191.

³³⁰ Aynı eser, s. 386, 387; İskender Bey, *Tarih-i Âlem-ârâ-yi Abbâsî*, Tahran, 1334, s. 108.

³³¹ Hasan Bey Rumlu, s. 466; *Tarih-i Şah İsmail-i Sâni*, Bayezid Umumi ktp., nr. 5162, yap. 6.

³³² M. Fuad Köprülü, *Âzeri mâddesi*, İslâm Ansiklopedisi, cüz. 12, s. 143.

VARSAKLAR'A DÂİR KAYITLAR

a - KARAMAN İLİ

I - Ereğli:

(II. Bayezid) ¹

Cemâat-i Farsak ² (فرساق) tâbi-i Karaca-Dağ ³

Mezrea-i Kazanlı Kuyu ve Eteklü Kuyu, Kızılca Köy'ün İki-Kuyu, Bolluca (?) Kuyu, Ak-Viran'ın Yukarı-Kuyu, Kara-Üyüğün İki-Kuyu, Bibi?-Pınarı-Kuyusu, Göçer-Melik-Kuyu mezkûrlerün savadlardır; hâne 100, nefer 149; hâsıl 10 789: el galle 80 kileçe 20800, resm-i çift 1566, resm-i bennek 312, resm-i ganem 4711, resm-i yaylak ve kışlak-i Karaca-Dağ 500, bâd-i havâ 900.

(Yavuz Selim, 924 - 1518 - tarihli) ⁴

Cemâat-i Farsahân (فرساخان) tâbi-i Karaca Dağ, Timar; hâne 120, nefer 169.

- Adalı Oğulları ⁵ -

Cemâat-i Sipahiyân-i mutekaid an nesl-i işân ez evlad-ı Adalu (ادلولو)

I - Mezrea-i Kızı kışla (قزی قشله) der vakf-ı Medîne, Adalu oğlu Ali Han Beg'ün kadimden kışlasıdır.

¹ Başbakanlık Arşivi, nr. 40, yaprak 567 a - 568b.

² Bu Varsaklar arasında: Kutlu Beg, Bulgar, Turak, Gün Doğdu, Er Doğdu, Ay doğdu, Orhan, Cece, Bilmiş, Orhan gibi adlar taşıyan şahıslar vardır.

³ Karaca Dağ, Kara Pınar'ın doğusunda, Ereğli'nin kuzey batısında bulunmaktadır.

⁴ Başbakanlık Arşivi, nr. 63, s. 343-344.

⁵ Başbakanlık Arşivi, Karaman defteri, nr. 63, s. 351-363. Âşık Paşa Zâde'deki listeden (metin, s. 233) anlaşıldığına göre, Varsak bey ailelerinden biri olan Adalu oğulları Ereğli'ye bağli Ada (اطله) köyünde oturuyorlardı. II. Bayezid devrinde 42-si evli olmak üzere 64 kişiden ibaret olan bu köyden başka, Bahtiyar (27 hâne, 32 nefer), Kara Koyunlu (21 hâne, 37 nefer), Yenice (5 hâne, 7 nefer), Menan (7 هانه - 13 nefer), Ağaçlı (5 hâne, 6 nefer), Yalçı Ağıl (93 hâne, 132 nefer) köylerinde de Adalu cemâati yaşı yordu (nr. 40, yap. 570 b - 573 a).

2 – Mezrea-i Bahadır der sınır-ı karye-i mezbûre (ada köyü) der yed-i Hasan Beg veled-i Adalu ber vech-i tapu ber müceb-i Hamza Kadı ve mukarrernâme-i şehzâde.

3 – Çiftlik der sınır-ı karye-i Ağaçlı köyü tâbi-i Adalu der yed-i Kubad ve Bayındır ve Şah Ruh ve ebna-yı Mahmud Beg ez evlad-ı Adalu ber muceb-i tapu.

4 – Mezrea-i Kasım Salcı der sınır-ı karye-i mezbûre (يالجي اغيل) der zeamet-i (ايلان بك) der yed-i Hasan Beg veled-i Toyran ez ebna-yı Adalu ber vech-i tapu.

5 – Karye-i رنوس der yed-i Er-Doğdu ve Pir-Ahmed ez evlad-ı Adalu

6 – Mezrea-i قولاييز der yed-i Er-Doğdu ve Pir-Ahmed veledân-ı Adalu

2 – Bayburd ⁶ :

Cemâat-i Farsahlu (فرصاخلو) tâbi-i Bayburt kethüda Mahmud veled-i Bâyezid, hâne 44, nefer 89; mezrea-i Nohud-Üyüğü defterden harictir. Öşrün begliğe virmeğiçün taleb ittikleri ecilden yazıldı deyu defter-i köhne de mestur, hâsıl: resm-i esb 4914, resm-i ganem 4 500, bâd-ihavâ maa sipahi 414. Mezrea-i Balık ve ana muttasıl İki-Kilica nam mezreanın nısfı der tasarruf- Yusuf Veled-i Selim ber vech-i tapu ve mukarrername-i şâhzâde ⁷.

3 – Eski İl ⁸ :

Cemâat-i perâkende-i Farsak-ı Hoşkadem (خوشقدم) der Katırlı, hassa; Hallac Ali Veled-i İsâ, Ali Veled-i û, Hasan birader-i û, Karagöz veled-i Ali, İdris birader-i û;

Nökerân-ı Kökez Beğ ⁹

Veli veled-i Kara Bayezid, Pir Mehmed veled-i Kara Bayezid, Mustafa birader-i û, İlyas birader-i İdris, Hamza veled-i Seyyidi, Mahmud birader-i û, Cemal birader-i û, Mansur birader-i û bilfiil sipahi bâberat-i şehzâde, Mustafa

⁶ Bayburd, bugünkü Karaman kasabasının kuzey, kuzey batı ve kuzey doğu kısımlarını kaplayan bir kaza idi.

⁷ Başbakanlık Arşivi, Atçekenler defteri, nr. 32, II. Bayezid, s. 81-82.

⁸ Eski-İl başlıca Ak Saray-Konya ve Kara Pınar arasındaki yöredir. Aksaray'ın kuzey batısındaki Eski köyü buranın merkezi idi.

⁹ Bu, Karaman oğulları'nın büyük beylerinden Kökez Bey olsa gerektir (bk. Şikârî, indeks). Kökez Bey'in Mehmed ve Ömer adlı iki oğlu vardı ki (aynı eser, s. 151), bunlar da Karaman oğulları'nın hizmetinde bulunmuşlardır.

veled-i Mu'min, Tanğrıverdi birader-i û; hâne 10, nefer 15; hâsıl: 1590 - resm-i ganem 1500, bâd-ihavâ 90; mezrea-i Katırcı ve سیرقچی و قساتلیجه , Tanrıveren Beli sâkin; öşrün kadimden kim ah geldi ise yine ol ala¹⁰.

4 - Niğde

Cemâat-i Tura-Hanlu (طوره خانلو) an Farsahan (فرساخان), hâne 7, nefer 8, hâsıl 220¹¹.

5 - Kayseri¹²

Mahalle-i Varsak (ورساق) tâbi-i Câmi-i Lala; hâne 7, nefer 21;..... mezkûr şeyhlerin, rüsûm-i örfiyyeden ve avârız-ı divâniyyeden muâf deyu, ellerinde hükm-i pâdişahî var¹³.

b - KIRŞEHİR

CEMÂAT-İ VARSAKIYYE-İ KIRŞEHİRİ¹⁴

Bölük-i Gözlü

- 1 - Taallukat-ı kedhuda-yı Seyyidî Ahmed veled-i Gözlü maa (الی) Viran ve Kale-Deresi nam-ı diğér Nusret Oğlu kışlası; hâsıl 6318.
- 2 - Cemâat-i reaya-yi Gözlü-yi mezkûr; hâsıl: 633.
- 3 - Kışlak-ı Gözemenlü tâbi-i m. maa mezrea-i Gözemenlü ve Ak-Pınar; hâsıl: 1545.
- 4 - Kışlak-ı Ali-Hocalu tâbi-i Gözlü maa كوسك Viranı; hâsıl:3389.
- 5 - Kışlak-ı İsâ Kocalu tâbi-i mezkûr maa mezrea-i ; hâsıl: 3650.
- 6 - Kışlak-ı Kaya Kışla tâbi-i İsâ Kocalu maamezrea-i (باس سكران) ve Öküz-Çukuru; hâsıl 3251.
- 7 - Kışlak-ı Yûnuslu tâbi-i mezkûr maa mezrea-ı Yassı-Pınar; hâsıl 1810.
- 8 - Kışlak-ı Gümlü tâbi-i mezkûr, hâsıl: 278.
- 9 - Kışlak-ı Göksü-Yassı tâbi-i mezkûr maa mezrea-i (كاسرى); hâsıl: 3596.
- 10 - Kışlak-ı Kozculu tâbi-i mezkûr; hâsıl: 549.
- 11 - Kışlak-ı Danişmendlü tâbi-i mezkûr maa mezrea-i Ahi-Demürcü-Boğazı ve Gedi-Köy; hâsıl: 7207.

¹⁰ Nr. 32, yap. 18 b-19a. Yavuz Selim devrinde (nr. 1040.) Hoş Kadem Varsakların'ın (بجماعت پراكندهء وارساق خوشقدم), 19 hâne ve 31 evli olmak üzere, nüfusu artmıştır.

¹¹ Başbakanlık Arşivi, Karaman defteri, Kanunî devri, nr. 378, s. 161.

¹² Başbakanlık Arşivi, Kayseri sancağı defteri, II. Bayezid, nr. 33, yap. 6b.

¹³ Bu şeyhler 5 kişidir.

¹⁴ Başbakanlık Arşivi, Sivas defteri, tarih 926=1520, nr. 98, yap. 102b. - 105b.

- 12 - Kışlak-ı Kara Tayı Künbedi ¹⁵ (قره طای کنبدی) tâbi-i m. maa mezrea-i Kara Tayı Künbedi; hâsıl 301.
- 13 - Kışlak-ı Ömer Fakihlu tâbi-i mezkûr; hâsıl: 563.
- 14 - Kışlak-ı Ömerlü tâbi-i mezkûr; hâsıl 599.
- 15 - Kışlak-ı Dumlu tâbi-i mezkûr maa mezrea-i Kara-Könük; hâsıl: 5250.
- 16 - Kışlak-ı Üç-Kuyu tâbi-i mezkûr maa mezrea-i Üç-Kuyu; hâsıl: 3635.
- 17 - Kışlak Tâhirlü tâbi-i mezkûr maa mezrea-yı Ak-Kaya ve Saray-Özü hâsıl 1427.
- 18 - Kışlak-ı Kara İbrahımlü tâbi-i mezkûr; hâsıl 184.
- 19 - Kışlak-ı İli-Pınar tâbi-i mezkûr maa mezrea-i Güllü-Pınar ve Üzerlik-Üyüğü; hâsıl: 1864.
- 20 - Kışlak-ı Aba-Çorak Ağzı tâbi-i m. maa mezrea-i Dikenlü-Taş; hâsıl 1687.
- 21 - Kışlak-ı (ارطو کاسی) tâbi-i mezkûr maa mezrea-i Kara-Koçlu maa mezrea-i Gelincik; hâsıl: 1335.
- 22 - Kışlak-ı Hamıdlü tâbi-i mezkûr maa mezrea-i Kızıl-Kaya ve Esed-Pınarı ve Tarı-Özü ve Kurucu اقلک ; hâsıl: 2391.
- 23 - Kışlak-ı Nusretlü tâbi-i mezkûr maa mezrea-i Nusretlu ve Akarak-Boğazı ve Sivrilere; hâsıl: 2791.
- 24 - Kışlak-ı Taş-Pınar tâbi-i mezkûr maa mezrea-i Yassı-Pınar ve Agce Geçüt; hâsıl: 744.
- 25 - Bölük-i Hacı-Musalı tâbi mezkûr; hâsıl 2442.
- 26 - Cemâat-i Kemal tâbi-i mezkûr maa mezrea-i Gümüşdeğın; hâsıl; 1728.
- 27 - Cemâat-i الی tâbi-i Kır Şehri maa mezrea-i Agce ağıl ve Agce ağıl-ı diğere; hâsıl: 3060.
- 28 - Cemâat-i Kara Göz tâbi-i Kır Şehri maa mezrea-i دکر Üyüğü; hâsıl: 2066.
- 29 - Cemâat-i Talamcı (طلامجی) tâbi-i mezkûr maa mezrea-i Yortan? (بورنان) ve Agce Âhur (ve) Çukur کرمه ; hâsıl: 1664.
- 30 - Cemâat-i Aruklar tâbi-i mezkûr maa mezrea-i kışlak-ı دورحوعر ve Kızılca; hâsıl: 3240.
- 31 - Cemâat-i Çakırlı tâbi-i m. maa mezrea-i Mal-Viran ve Çakır-Köy; hâsıl :3250.
- 32 - Cemâat-i Ala Dağlı-Derzi, tâbi-i Aruklu maa mezrea-i Küçük نارانی ; hâsıl 3652.
- 33 - Cemâat-i Hernek (هرنگ), bölük-i İbrahim b. Yahşi-Han ve Ali b. Kızıl-Arab; hâsıl: 2081.
- 34 - Cemâat-i Kara-Musalı tâbi-i Hernek; hâsıl: 1289.
- 35 - Cemâat-i kışlak-ı Kızılca-Şeyh tâbi-i m; hâsıl: 1014.

¹⁵ Bu Kara-Tay Künbedi hakkında hiçbir bilgimiz yoktur.

CEMÂAT - İ KARACALU TÂBİ - İ VARSAK

- 1 - Bölük-i Hengâmcı (هنگامچی) tâbi-i mezkûr; hâsıl 778.
- 2 - Bölük-i Burma کوسلو tâbi-i m.; hâsıl: 764.
- 3 - Bölük-i İshak - Fakih tâbi-i mezkûr; hâsıl: 548.
- 4 - Bölük-i Kara - Bekirlü tâbi-i mezkûr; hâsıl : 408.
- 5 - Cemâat-i Agçelü tâbi-i mezkûr; hâsıl: 4658.
- 6 - Cemâat-i Kökler (کولکر) tâbi-i mezkûr; hâsıl: 3420.
- 7 - Cemâat-i Râbi (رابع) tâbi-i Varsak; hâsıl: 741.
- 8 - Cemâat-i Astarçı tâbi-i m.; hâsıl: 4152.

CEMÂAT-İ SARSALLU (سارساللو) TÂBİ-İ (VARSAK)

- 1 - Kışlak-ı Kamış-Ağıl tâbi-i mezkûr; hâsıl :838.
- 2 - Kışlak-ı Aruklu ve Kara-Kaya ve Alâeddin ve Kara-Kurd ve Küçük-Kaya ve Tirme ve Menteş oğlu ve Kızılca-Kışla tâbi-i mezkûr; hâsıl: 10210.

CEMÂAT-İ TOKLU GÜMÜŞ TÂBİ-İ VARSAK

- 1 - Kışlak-ı Kara-Pınar tâbi-i mezkûr.
- 2 - Kışlak-ı Ayne-Hoca tâbi-i mezkûr; hâsıl (iki kışlak müsterek): 4091.
- 3 - Cemâat-i İlyaslu tâbi-i Varsak; hâsıl: 1282.
- 4 - Cemâat-i Bulgarlu tâbi-i mezkûr; hâsıl: 1281.
Cemâat-i Çanakçı tâbi-i Uç-Begi tâbi-i Varsak; hâsıl: 3920.
Cemâat-i kışlak-ı Koruç-Üyük; hâsıl 1031.
- 5 - Cemâat-i Ak-Sakal tâbi-i Varsak; hâsıl: 4428.
- 6 - Cemâat-i Baş-Getüren ve Gerecekli; hâsıl- 1841.
- 7 - Cemâat-i Süleymanlu tâbi-i Varsak; hasıl 3028.
- 8 - Cemâat-i Tura-Manlu? (طوره مانلو) tâbi-i m. 1090.
- 9 - Cemâat-i İnal tâbi-i Varsak; hâsıl: 1284.
- 10 - Cemâat-i Gömüşkin Yanuk (کومشکن باوق) tâbi-i mezkûr; hâsıl: 3184.
- 11 - Cemâat-i Kışlak-ı Sabırca (صابرجه) tâbi-i Varsak; hâsıl-ı divânî:616.
- 12 - Cemâat-i Ceme (جه) tâbi-i Varsak; hâsıl: 1600.
- 13 - Cemâat-i Dokuz tâbi-i Varsak; hâsıl: 1860.
- 14 - Cemâat-i Adana'dan gelmişler haric ez defter tâbi-i m.; hâsıl: 127.
- 15 - Cemâat-i (بوجمه) tâbi-i Varsak; hâsıl: 2824.
- 16 - Cemâat-i اده که Bölük-i İsmail Kedhüda.

- 17 - Kışlak-ı Agce Ağıl tâbi-i m.
- 18 - Kışlak-ı Ulu tâbi-i mezkûr.
- 19 - Kışlak-ı Kara-Ağaç tâbi-i m.
- 20 - Kışlak-ı Üç ağıl tâbi-i mezkûr.
- 21 - Kışlak-ı یا لا ح tâbi-i mezkûr.
- 22 - Kışlak-ı Büyücek tâbi-i mezkûr hâsıl-ı mezkûrin: 90472.
- 23 - Kışlak-ı Tari-Boğazı an cemâat-i Ceme tâbi-i Varsak; hâsıl: 1059.

CEMÂAT-İ TODURĞA TÂBİ-İ VARSAK

- 1 - Bölük-i Kara-Hızırlu tâbi-i mezkûr; hâsıl: 3120.
- 2 - Bölük-i Ali b. Musa tâbi-i mezkûr; hâsıl: 6449.
- 3 - Cemâat-ı msf-ı Todurga tâbi-i m.; hâsıl: 5280.

CEMÂAT-İ UÇ BEĞİ TÂBİ-İ VARSAK

- 1 - Bölük-i Ali Veled-i Nazar Kethüda.
- 2 - Kışlak-ı Gedre ve Sekizlü ve Demurcilü ve Ak-Pınar ve Eyyublu ve İzzeddinlü ve Yılanluca tâbi-i mezkûr ve Kara-Değın ve Bereketlü-Ağıl tâbi-i m.; hâsıl-ı mezkûrin: 40332.
- 3 - Kışlak-ı Cemâat-i Köpürdü (كو پر دی) maa kışlak-ı Öküz Taş tâbi-i mezkûr; hâsıl: 3295.
- 4 - Cemâat-i Şahne (شحنة) tâbi-i Mahmud Kethüda mezrea-i Kuzgun-Kayası ve Kızıl-Hisar ve اولونس Kuyusu hâric ez defter tâbi-i mezkûr; hâsıl: 3570.

CEMÂAT-İ BEKDİK¹⁶ TÂBİ-İ VARSAK

- 1 - Bölük-i Pîr Gayb veled-i Ahmed ve kışlak-ı Evliyâ ve Çağırğan ve Orta-Köy ve Dâvudlar ve Aruklar ve Karacalar ve Uzun یاری ve Baş Köprü ve Yenice-Bekdik; hâsıl: 11391.
- 2 - Cemâat-i Okçu Mehmed tâbi-i m.; hâsıl: 5594.
- 3 - Cemâat-i Bulduklu tâbi-i Varsak; hâsıl: 1267.
- 4 - Cemâat-i Kara Balı tâbi-i Varsak; hâsıl: 4803.
- 5 - Cemâat-i Ulak tâbi-i Varsak; hâsıl: 1802.

¹⁶ Bekdikler'den bir oymağın göçebe hayat tarzını muhafaza ederek son zamanlara kadar Bulgar dağında yaşadığını biliyoruz (bk. Ali Rıza, Cenupta Türkmen oymakları, Ankara, 1933, II, s. 46). Zamanımızda Türkler'e has değirmi çadırı kullanan biricik teşekkül de bu Bekdik oymağıdır.

- 6 - Mezrea-i Çanıllu maa Gölcügez tâbi m. haric ez defter; hâsıl: 370.
- 7 - Cemâat-i Çunkara, kışlak-ı Boyahk tâbi-i Varsak; hâsıl: 3859.
- 8 - Kışlak-ı Kulaguz tâbi-i mezkûr; hâsıl: 317. Dirahtha-yi cevz der kûh-ı Boz-Kuş; hâsıl: 500.
- 9 - Mezrea-i Kılavuz der tâsarruf-ı Melik Arslan tâbi-i m; hâsıl: 300.
- 10 - Cemâat-i سویبر tâbi-i Varsak; hâsıl: 1250.
- 11 - Cemâat-i Seferlü (صفرلو) tâbi-i mezkûr; hâsıl: 1206.
- 12 - Cemâat-i Kazıklı tâbi-i Varsak; hâsıl: 1074.
- 13 - Cemâat-i İncuk tâbi-i Varsak; hâsıl: 3328.
- 14 - Cemâat-i طاما tâbi-i Varsak; hâsıl: 3513.
- 15 - Kışlak-ı Büyük Bağcık ve Kepir Koz tâbi-i (ادکی); hâsıl: 1692.

C E M Â A T - İ Ö Z Y A H Ş İ

- 1 - Kışlak-ı Kaşga ve Agce Şehir ve Kuyuluk ve Mekri Günay ve Koz ve فصدلی Dağı ve Çömre-Kaya ve Kızıl-Kaş ve tâbi-i Kuru-Odluk ve Çay Kışla tâbi-i mezkûr; hâsıl iki baştan: 10588.
- 2 - Cemâat-i (عشره) tâbi-i Varsak

C E M Â A T - İ K O Ń U R (قوکر)

T Â B İ - İ V A R S A K

- 1 - Bölük-i Söklen (سوکلان) tâbi-i mezkûr; hâsıl: 5178.
- 2 - Bölük-i Süleyman Fakih tâbi-i mezkûr; hâsıl: 6864.
- 3 - Bölük-i Celeb Fakih tâbi-i mezkûr; hâsıl: 589.
- 4 - Bölük-i Arab tâbi-i mezkûr; hâsıl: 5244.
- 5 - Bölük-i Kara Şeyh tâbi-i mezkûr; hâsıl: 1185.
- 6 - Bölük-i Ali Şar tâbi-i mezkûr; hâsıl: 1144.
- 7 - Bölük-i Ala Dağlı tâbi-i m.; hâsıl: 1144.
- 8 - Bölük-i Fâzıl? (فاضل) tâbi-i mezkûr;
- 9 - Bölük-i Agce-Derelü tâbi-i m.; hâsıl-ı her dû: 1804.
- 10 - Bölük-i Kara Halil, tâbi-i mezkûr; hâsıl: 4401.
- 11 - Bölük-i Yortan? (یورتان) tâbi-i mezkûr; hâsıl: 2320.
- 12 - Cemâat-i Sevindik Şeyhler tâbi-i m. hâsıl: 1036.

C E M Â A T - İ K A R A K O Ç L U T Â B İ - İ

V A R S A K

- 1 - Kışlak-ı Kızıl Kaya ve Kumlu İsâ; hâsıl: 3083.
- 2 - Kışlak-ı Deñlüce (دکلوجه) tâbi-i mezkûr; hâsıl: 1183.
- 3 - An cemâat-i Kara Koçlu kışlar; hâsıl: 5208.

- 4 - Bölük-i Kulaklu an cemâat-i Kara Koçlu; hâsıl : 1373,
- 5 - Kışlak-ı Merdeşe Dağı tâbi-i m.; hâsıl: 355.
- 6 - Cemâat-i Kırk Koçlu tâbi-i Varsak; hâsıl: 1583.
- 7 - Cemâat-i Çeñe (چکه) tâbi-i mezkûr; hâsıl: 743.
- 8 - Cemâat-i Gözü (كوزى) tâbi-i Varsak; hâsıl: 12417.
- 9 - Cemâat-i Gökçe Dünderlu tâbi-i Varsak; hâsıl: 4783.
- 10 - Cemâat-i Yörgüç tâbi-i mezkûr; hâsıl: 4500.
- 11 - Cemâat-i Kayağlı tâbi-i Varsak; hâsıl: 1561.
- 12 - Cemâat-i Todura (تودوره) tâbi-i mezkûr: 1125.
- 13 - Cemâat-i Karkın tâbi-i Varsak; hâsıl: 5472.
- 14 - Cemâat-i Güzel Hacılı tâbi-i mezkûr; hâsıl: 2110.
- 15 - Cemâat-i Selimler tâbi-i Varsak; hâsıl: 1581.
- 16 - Cemâat-i Yaycılar tâbi-i Varsak.
- 17 - Bölük-i مسان hâsıl: 2603.
- 18 - Cemâat-i Yuvalu ve Bölük-i Veli Kedhüda ve Yusuf-i Divâne ve Hızır maa mezari^c tâbi-i mezkûr; hâsıl: 8174.
- 19 - Cemâat-i Kara Başlı tâbi-i Varsak; hâsıl: 8181.
- 20 - Cemâat-i Yağrıncı tâbi-i Varsak; hâsıl 3232.
- 21 - Cemâat-i Kız Kapan tâbi-i Varsak; hâsıl iki baştan: 5083.
- 22 - Cemâat-i Babiş (بابيش) tâbi-i Varsak; hâsıl: 3827.
- 23 - Cemâat-i Kürklü tâbi-i Varsak; hâsıl: 742.
- 24 - Cemâat-i Burna (بورنا) tâbi-i Varsak; hâsıl: 2127.
- 25 - Cemâat-i Kaman (قان) tâbi-i Varsak; hâsıl: 11331.
- 26 - Cemâat-i Bay-Temür-Hacı tâbi-i Varsak; hâsıl: 5428.
- 27 - Cemâat-i Balıkçı tâbi-i Varsak; hâsıl: 4732.
- 28 - Cemâat-i Kışlak-ı Baran (باران) tâbi-i Varsak; hâsıl: 5022.
- 29 - Cemâat-i نانو الدر tâbi-i m.; hâsıl: 6087.
- 30 - Cemâat-i Hasan b. Temür tâbi-i Varsak; hâsıl: 255.
- 31 - Cemâat-i Tatar tâbi-i mezkûr; hâsıl: 5097.
- 32 - Cemâat-i راحمد tâbi-i mezkûr-i hâsıl: 1126

c - ANTALYA

C E M Â A T - İ V A R S A K A N (وارساقان) K İ
E Z V İ L Â Y E T - İ K A R A M A N
Â M E D E E N D¹⁷

- 1 - Cemâat-i Gülnar hassa-i mezkûr (mirlivâ); hâne: bennek 195, mücerred, kara I,

¹⁷ Başbakanlık Arşivi, nr. 253, s. 106-109.

- 2 – Cemâat-i Boz-Doğan tâbi-i û; hâne: bennek 54, mücerred 2, kara 1, 1, meremmetçiyân 1,
 3 – Cemâat-i Uryan-Temürlü tâbi-i û.

ç – MARAŞ

C E M Â A T - İ B O S T A N L U A N
 C E M Â A T - İ V A R S A Ğ - I M A R A Ş ¹⁸

- 1 – Cemâat-i Salulu (صالولى) tâbi-i tâife-i mezbûre; hâne 13, mücerred 6; hâsıl: âdet-i ağnam 300, resm-i yava 25, resm-i arûsâne 49, bâd-i havâ 98.
 2 – Cemâat-i Karacalu (قراجولو) tâbi-i tâife-i Bostanlu; hâne 13, mücerred nefer 1; hâsıl: resm-i yavâ 27, resm-i arûsâne 53, bâd-i havâ 105, âdet-i ağnam 500.
 3 – Cemâat-i Satılu (ساقىلو) tâbi-i tâife-i mezbûre; hâne: 11; hâsıl: resm-i yava 20, resm-i arûsâne 42, bâd-i hava 84, âdet-i ağnam 100.
 4 – Cemâat-i Ağlağan (اغلاغان) tâbi-i tâife-i mezbûre; hâne 16, mücerred nefereyn; hâsıl: resm-i yava 30, resm-i arûsâne 60, bâd-i havâ 120, âdet-i ağnam 50.
 5 – Cemâat-i Gerekli (كركلى) tâbi-i tâife-i mezbûre; hâne 23; hâsıl: resm-i yava 21, resm-i arûsâne 53, bâd-i havâ 150, âdet-i ağnam 200.
 6 – Cemâat-i Yağ-Bastı (ياغ باصدى) tâbi-i tâife-i Bostanlu; hâne 38, mücerred 9, kedhuda nefer 1; âdet-i çeri-i cemâat-i Bostanlu el-mezbûr 5 nefer; mezkûr cemâatlar Varsakdırlar oldukları yer ağaçlı dağ yerdire ağaç'ın kırıp ziraat ettikleri yere hopur dirler bir muayyen mezreaları yoktur eküb biçüb öşrün virürler; mahsul-ı hopur-ı mezkûr 20500, elgalle 100.
 7 – Cemâat-i Kekeçlü (ككچلو) tâbi-i tâife-i Bostanlu el-mezbûr; hâne 4, muâf 4, kedhuda nefer 1; hâsıl: resm-i yava 8, resmi arûsâne 15, bâd-i havâ 30; bu zikr olan kimesneler sefer-i hûmayun vâki oldukça ok yayla hâzır ve muheyyâ olub edâ-yı hidemât-i pâdişâhî iderler.

TÂİFE-İ VARSAK AN HASSAHA-Yİ PÂDİŞAH-I ÂLEM PENAH
 HULLİDET HİLAFETUHU AN YÖRÜKÂN-I KARS ¹⁹

- 1 – Cemâat-i Sahlı tâbi-i tâife-i mezbûre; nahiye-i Uzeyr (Özer) de kışlarlar; bennek 52, mücerred 31, neferân 85; hâsıl: âdet-i ağnam 1600,

¹⁸ Başbakanlık Arşivi, Dulkadırlu defteri (en eski tahrir defteri), nr. 402, yap. 268 b-269b.

¹⁹ Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, Defter-i mufassal-ı Kars-ı Maraş, tarih 971, nr. 168, yap. 27b-34a.

resm-i bennek 728, mücerred 186, resm-i yava 104, resm-i arûsâne 107, bâd-i havâ 415.

- 2 – Cemâat-i Karacalar tâbi-i tâife-i mezbûre an Yürükân-ı mezbûre.
- a – an Yörükân-ı mezbûre ki البركه نام mezreayı ziraat edüp kışlarlar (11 kişi).
- b – an cemâat-i mezbûre der sarı بؤكو (4 kişi).
- c – an cemâat-i mezbûre der Merdaşe kalesi (18 kişi).
- ç – an cemâat-i mezbûre der mezrea-i كوباسجه (16 kişi). mücerred 44, bennek 100, neferân 149; hâsıl: âdet-i ağnam 2000, resm-i bennek 1400, resm-i mücerred 264, resm-i yava, resm-i arûsâne 360, bâd-i havâ 720.
- 3 – An cemâat-i Sahlû an tâbi-i tâife-i mezbûre nahiye-i Uzeyr'de kışlarlar. An cemâat-i m. (mezbûre) Narluca ve Kızıl-Kaya nam mezreada olurlar. (30 kişi) mücerred 26, bennek 44, neferân 72; hâsıl: âdet-i ağnam 1000, resm-i bennek 616, resm-i mücerred 156, resm-i yava, resm-i arûsâne 175, bâd-i havâ 350.
- 4 – Cemâat-i Çörtük (چورتوك) benam-i Salurlu (سالورلو) tâbi-i tâife-i mezbûre; nahiye-i Uzeyr'de kışlarlar; mücerred 15, bennek 23, neferân 39; hâsıl; âdet-i ağnam 600, resm-i bennek 322, resm-i mücerred 90, resm-i yavâ 48, resm-i arûsâne 95, bâd-i havâ 190.
- 5 – Cemâat-i Gediklü tâbi-i tâife-i mezbûre, بره نام mezreayı kışlayup مرغه مارارلی yaylarlar.
- a – an cemâat-i m. der mezrea-i Ak Koca (6 kişi).
- b – an cemâat-i m. البركه نام mezreayı kışlarlar (18 kişi).
- c – an cemâat-i m. der mezrea-i Geyik Ağılı (22 kişi).
- ç – an cemâat-i m. der mezrea-yı صرىسس (18 kişi).
- d – an cemâat-i m. benam-ı Dört-Öküz der mezrea-i Güvercinlik Viranı (10 kişi).
- e – an cemâat-i m. der mezrea-i Boğa Çanağı (46 kişi).
- f – an cemâat-i m. der mezrea-i صودلاق (3 kişi).
- g – an cemâat-i m. der تيك پيكار (13 kişi).
- ğ – an cemâat-i m. Sis'de başlayıp perâkende yaylarlar (41 kişi)-mücerred 84, bennak 105, neferân 200; hâsıl: âdet-i ağnam 5000, resm-i bennek 1470, resm-i mücerred 5004, resm-i yava 236, resm-i arûsâne 472, bâd-i havâ 945.
- 6 – Cemâat-i Yağ Basdı (ياغ باصدى) tâbi-i tâife-i mezbûre.

- a – an cemâat-i m. benam-ı Yağ Basan, kaza-yı Antakya'da سالویران nam mezreayî ziraat edüp kışlarlar (25 kişi).
- b – an cemâat-i m. Adana sancağında kışlayıp Develu dağında yaylarlar (11 kişi) -mücerred 47, bennek 91, neferân 140; hâsıl: âdet-i ağnam 5000, resm-i bennek 1277, resm-i mücerred 283, resm-i yava 173, resm-i arûsâne 345, bâd-i havâ 690.
- 7 – Cemâat-i Ağlağan (اغلاغان) tâbi-i tâife-i mezbûre, Adana ve Sis'de kışlayıp perâkende yaylarlar.
- a – an cemâat-i m. Demürlü mezreasında kışlarlar (3 kişi),
- b – an cemâat-i m. der mezrea-i Şehir Viranı (38 kişi)- mücerred 30, bennek 48, neferân 79; hâsıl: âdet-i ağnam 2000; resm-i bennek 672, resm-i mücerred 180, resm-i yava 49, resm-i arûsâne 97, bâd-i havâ 195.
- 8 – Cemâat-i Mentşe Yancılı (منتشا یانچیلو) tâbi-i tâife-i mezbûre Adana'da kışlayup perâkende yaylarlar.
- a – an cemâat-i m., Bilviranı kışlayub, (مکلکین؟) nahiyesinde yaylarlar; mücerred 27, bennek 48, neferan 82; hâsıl: âdet-i ağnam 1000, resm-i bennek 672, resm-i mücerred 162, resm-i yava 94, resm-i arûsâne 187, bâd-i havâ 375.
- 9 – Cemâat-i Oruç Beglü benâm-ı Kekeçlü, tâbi-i tâife-i mezbûre, Adana'da kışlayup, perâkende yaylarlar.
- a – an cemâat-i mezbûre Taş Köprü'de kışlayup ؟ مکلکین de yaylarlar (38 kişi).
- b – an cemâat-i m. benâm-ı Seyyidi Ahmed Hacılu حرى سنس nam mezreada kışlarlar (6 kişi). mücerred 16, bennek 11, muâf 19, neferân 52; hâsıl: âdet-i ağnam 500, resm-i bennek 218, resm-i mücerred 91, resm-i yava 42, resm-i arûsâne 82, bâd-i havâ 165.
- 10 – Cemâat-i Bulargalu (بولارغولو) benam-ı (okunamadı) tâbi-i tâife-i mezbûre, Sis'de kışlayup perâkende yaylarlar; mücerred 22, bennek 45, neferân 67; hâsıl: âdet-i ağnam 550, resm-i bennek 630, resm-i mücerred 132, resm-i yava 84, resm-i arûsâne 167, bâd-i havâ 335.